



ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

1(7), 2019



**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2019**

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2019/№ 1(7)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»
ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.
УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
29 ТРАВНЯ 2019 РОКУ.
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З ЮРИДИЧНИХ
ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 4 КВІТНЯ 2018 РОКУ № 326.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргарєєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Національного університету «Львівська політехніка», член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, начальник Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Россіхін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробації»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент **Сокальська О. В.**

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,
тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net
www.visnykpau.com

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penitī asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine



BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

1(7), 2019



**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2019**

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON MAY 29, 2019

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 326 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF APRIL 4, 2018

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniuk, Doctor of Law, Prof., Professor of the Criminology and Criminal-Executive Law Chair of the Yaroslav Mudryi National Law University (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andrieev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Chair of the State Law disciplines of the Law faculty of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Administration of the State Criminal-Executive Service of Ukraine

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chénstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Executive secretary: PhD, Associated Professor **O. Sokalska**

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarnoi asociacii Ukraïni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit.ï asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.01

УДК 340.151:342.553

Бутирін Є. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін факультету права та
соціального управління Донецького
державного університету управління
(м. Маріуполь)
e-mail: butyrinevgenij83@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3915-4026

ЗМІНИ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В УМОВАХ САМОДЕРЖАВСТВА (XVIII–XIX СТОЛІТТЯ)

Досліджується еволюція місцевого самоврядування на українських землях у XVIII–XIX ст., яка відбувалася на тлі розвитку буржуазних відносин в умовах російського абсолютизму.

Ключові слова: *місцеве самоврядування; магдебурзьке право; магістрат; самодержавство; громада.*

Исследуется эволюция местного самоуправления на украинских землях в XVIII–XIX вв., происходившая на фоне развития буржуазных отношений в условиях российского абсолютизма.

Ключевые слова: *местное самоуправление; магдебургское право; магистрат; самодержавие община.*

Постановка проблеми. Історія місцевого самоврядування на українських землях накопичила багатий досвід функціонування різних моделей організації самоврядування місцевих громад, їх взаємодії з державою, в залежності від того до якого державного утворення вони входили. Особливо цікавим у цьому контексті є досвід еволюції місцевого самоврядування на українських землях XVIII–XIX ст., яка відбувалася на тлі розвит-

ку буржуазних відносин в умовах російського абсолютизму. Складні різномірні соціально-політичні процеси, які проходили в ці часи за участю місцевих громад, гетьманської влади, козацької старшини, царату, дають цікавий фактичний матеріал, який дозволяє наблизитись до розуміння природи місцевого самоврядування, з'ясувати сутність його взаємодії з державою, виокремити певні закономірності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Співвідношення та генеза інститутів місцевого самоврядування на українських землях у складі Російської імперії роками привертають увагу багатьох науковців. До дослідження цієї проблематики долучались такі відомі вчені минулого, як Д. М. Бантиш-Каменский, М. Ф. Владимирський-Буданов, М. С. Грушевський, А. Э. Нольде, І. М. Данилович, І. М. Каманін, В. Пархоменко, так і сучасні дослідники, а саме D. M. Griffiths, О. І. Гуржій, І. Є. Петrenchенко, М. М. Кобилецький, О. К. Струкевич, Л. Г. Мельник, Т. В. Чухліб, О. Н. Ярмиш та інші.

Постановка завдання. Значна кількість науковців висвітлювали складні питання, сформульовані суспільним життям, намагаючись пояснити різні аспекти взаємодії між імперською владою і місцевими громадами українських земель упродовж XVIII – початку XIX ст., обґрунтувати роль самоврядування у централізаційних процесах абсолютизму. Утім, на результати цих розвідок значною мірою впливають світоглядні позиції їх авторів. Тому в зазначеній статті робиться спроба дослідити насамперед правову складову взаємин держави та інституцій місцевого самоврядування на українських землях. Висвітлити правовий супровід процесу асиміляції українського суспільства, зокрема його самоврядування в апарат управління імперією та уніфікації права.

Виклад основного матеріалу. Процес прилучення українських земель до складу Московії, в умовах реалій феодальної домінанти, не залишав сподівань щодо збереження суверенітету за Військом Запорозьким, якщо такий і мав місце за поль-

ських часів. З того моменту, як у 1654 р. у м. Переяславі було вирішено питання щодо прийняття Війська Запорозького під зверхність російського царя, розпочинається етап розбудови нової моделі співіснування місцевого самоврядування та гетьманської влади, але вже під зверхністю самодержавства.

Від переходу під царську руку адміністративний вплив з боку новонабутого сюзерена мав своєю метою контролювати та належним чином спрямовувати гетьманську адміністрацію. Відтак безпосереднє втручання у внутрішнє життя громад було незначним, хіба що надання грамот окремим містам, які підтвердили права та привілеї містян, які вони мали ще від корони польської. Початок втручання у управління було покладено в тих українських містах де розташовувалися російські воєводи зі своїми гарнізонами, а саме: м. Київ, м. Чернігів, м. Переяслав, м. Ніжин та м. Остер – щоб боронити від ворога та щоб надалі в малоросійських містах заметання та зради не від кого не було [1, с. 308–309]. Попервах це виглядало як розпорядження містянами з приводу використання їх на різних роботах щодо розбудови міських укріплень.

З огляду на низку клопотань, поданих царю гетьманом та старшиною у 1710, 1718 та 1722 рр. щодо різних питань адміністративного устрою, Петром I були видані розпорядження, які запроваджували нові порядки з управління Україною [2, с. 264–266, 281–283, 288–290, 314–316]. Найбільш істотним обмеженням української автономії було утворення, відповідно до указу Петра I від 29 квітня 1722 р., нового органу управління Україною – Малоросійської ко-

легії. Цей захід був зумовлений наявністю численних порушень в управлінні Україною та насильствами з боку козацької старшини над народом. Насправді ж, причиною нововведень була сепаратистська діяльність гетьмана І. С. Мазепи та загальна політика централізації, яка запроваджувалася царським урядом щодо окраїнних регіонів імперії.

Зазначена політика централізації проводилася московськими царями ще задовго до спроби І. С. Мазепи знищити всяке чужинницьке панування. Уже за гетьманства І. М. Брюховецького було підписано Московські статті 1665 р., за якими до представників царя – воєвод, перейшло управління військово-адміністративними та фінансово-господарськими функціями щодо некозацьких станів Малоросії [1, с. 144].

Головною метою Малоросійської колегії було встановлення ефективного контролю за діяльністю гетьмана і генеральної старшини. Перебравши на себе владні важелі, колегія вдалася до низки реформ, спрямованих на підпорядкування як центральних, так і місцевих органів управління царській адміністрації [2, с. 64, 251], запровадження «государевых законов и указов», уніфікацію порядків та процедур [3, арк. 25–27; 4].

Власне, що стосувалося безпосередньо місцевого самоврядування, то його реформування відбувалося поступово, і першим кроком стало введення посад комендантів як представників царського уряду в полкових центрах (містах Полтаві, Ніжині, Чернігові та Переяславі) задля встановлення контролю за старшинською адміністрацією в містах. Комендантська форма управління полягала у поставленні на полкові уряди комен-

дантів, які призначалися переважно з російських офіцерів. Уперше питання щодо запровадження посад комендантів постало на порядку денному Правлячого Сенату в 1722 р. як превентивний захід, спрямований на запобігання сепаратистським виступам у період міжгетьманства [5, арк. 675]. Сенатські посадові інструкції від 16 липня 1722 р. наділяли комендантів чималими повноваженнями: політичний нагляд та контроль за діяльністю полкової адміністрації, охорона кордонів та збирання розвідувальної інформації, організація контррозвідки. Відтепер їм підпорядковувалися полковники зі своїми старшинськими адміністраціями [6, арк. 206].

Наступним етапом стало переміщення комендантів на полкові уряди, яке віднайшло своє закріплення в указі імператора від 23 лютого 1723 р. А впродовж двох років відбулася неспішна його реалізація, коли полковниками Стародубського та Чернігівського полків стали коменданти [7]. Неспішність була обумовлена бажанням побачити реакцію малоросійської людності на нововведення офіційного Петербурга.

В історіографії існує думка, що доба елизаветинського правління 50-х років XVIII ст. була сприятливою щодо збереження української політичної автономії [8; 9], підтвердженням чого є указ Єлизавети щодо «бытия гетманом всея Малыя России, обоих сторон Днепра и войск запорожских» К. Г. Розумовського [10]. І з такою оцінкою можна погодитися з огляду на те, що фактично відбувалося на Гетьманщині за час правління останнього гетьмана. Утім, ця відлига тривала недовго, бо зі вступом у 1762 р. на Всеросійський престол Катерини II, яка обрала девізом свого

правління: «Недокончанная совершае́мъ?» [11, с. 251] (здається, за приклад було взято слова апостола Павла до Тита: «да недокончанная исправиши»). На відміну від «новатора» Петра I, Катерину II позиціонують як «традиційного діяча», зусиллями якого підбито підсумок попередньої історії та завершено історичні процеси, що розпочалися раніше. Імперську політику Петра Великого було доведено до логічного завершення [12, с. 559–560].

Поділяючи ідеї Ш. Л. де Монтеск'є про те, що владу треба ділити на законодавчу, виконавчу та судову, російська імператриця вважала неприпустимим наявність у Гетьманщині «несобразимого смешения правления воинского с гражданским», а відтак вбачала нагальну потребу в здійсненні її «обрусения». Сутність цієї політики – «обрусение» – сформульована в таємній настанові графу П. О. Рум'янцеву, якому належало сумлінно виконувати приписи самодержиці, щоб «политическому и земскому правлению тамошнему точная система установлена быть может», під якою малася на увазі політико-адміністративна система управління імперією [13, с. 108]. Асиміляцію потрібно було проводити шляхом тривалих та непомітних реформ, не замінюючи відразу місцеві установи на російські аналоги, але неухильно рухатися шляхом поступової централізації та уніфікації адміністративно-судового механізму, що забезпечить ефективний догляд за його роботою.

Після зречення К. Г. Розумовського інститут гетьманства указом Катерини II від 10 листопада 1764 р. ліквідовано та створено другу Малоросійську колегію, яку очолив генерал-губернатор Малоросії граф

П. О. Рум'янцева [14]. Новопризначений очільник, як і наказувала імператриця, «не всегда силой вверенной ему власти» став до підпорядкування механізму управління Гетьманщиною. Першим кроком реформи стала асиміляція Генеральної військової канцелярії новоствореною Колегією. Автор «Історії Русів» відзначив: «Колегія увійшла в правління, як роса на пасовище і як паморозь на руно, себто з повною тишею і лагідністю, що відрізняла її від попередніх Колегій Малоросійських з духом бурхливим і характером гвалту та ненависті» [15, с. 225].

Ставши над козацькою адміністрацією, друга Колегія почала звертати багато уваги залагоджуванню взаємовідносин між старшинською та магістратською адміністраціями. Про нагальну потребу в такому арбітруванні свідчить окремо створена комісія «Магистратских обид»; питома вага розглядуваних спорів стосувалася юрисдикції над міськими інституціями, які приносили найбільший прибуток, як от ярмарок. Матеріали розглянутих комісією справ свідчать, що постійно доводилося захищати власне магістрати від утиску владних установ козацької адміністрації та наполягати, щоб вони не важилися вступати в сторонні та до них не належні управління, не чинили та не втручалися, тим самим створюючи перешкоди та вади, у провадженні справ та порядків цивільних [16, арк. 8].

Захищати від хижацької поведінки козацької старшини доводилося не лише представників інших станів, як це робила комісія «Магістратських обид» – у м. Глухові під зверхністю другої Малоросійської колегії діяла постійна комісія «Козацьких обид»

[13, с. 132.]. Комісія здійснювала нагляд за тим, щоб старшина не загарбувала земель козаків та селян, не вимагала хабарів, не обтяжувала козаків зайвими повинностями, не використовувала на приватних роботах, утримувалася від побоїв. Колегією в 1767 р. запроваджено посаду адвокатів при земських та міських судах, які повинні були захищати козаків від образ козацької верхівки. За зловживання старшину позбавляли урядів, штрафували та змушували відшкодовувати завдані збитки [17, арк. 436–437]. Проте право сильного ніхто не скасовував, і старшина наполегливо продовжувала ігнорувати укази російської влади. П. О. Рум'янцев визнав, що полкова та сотенна адміністрація є безсилою. Генерал-губернатору нічого не залишалося, як наказувати колегії в разі викриття «самовольства» чинити за визначеним порядком [18, с. 107]. Утім, процес формування нового стану в Лівобережній Україні, його економічного ґрунту, продовжувався.

Слід урахувати, що зміни в адміністративно-територіальному устрої відбувалися, насамперед, у самій імперії, а разом із цим перетворень зазнавали й українські землі. 1764 р. урядовим рішенням Нову Сербію, Слов'яно Сербію, Новослобідський полк, дві сотні Миргородського та 13 сотень Полтавського полку було реформовано в Новоросійську губернію [19]. Козаки ставали пікінерами, позбавляючись козацького стану, та нарівні із селянами обкладалися загальнодержавними повинностями.

Згодом, у 1775 р., запроваджено «Установлення для управління губерніями Всеросійської імперії» [20], відповідно до якого докорінно реформовано адміністративно-територі-

альний устрій імперії. Головною метою реформи було пристосування адміністративного апарату до фіскальної та поліційних справ. Очільником губернії ставав губернатор, який призначався на посаду та усувався з неї імператором. У його безпосередньому підпорядкуванні перебувало губернське правління, до якого входили губернський прокурор і два сотники. Фінансовими та господарськими справами займалася Казенна палата. Школами та богоугодними установами переймався «Приказ общественного призрения» – колегіальна установа, що складалася з обраних представників станів, під проводом поставленого чиновника. Виконавча влада покладалася на нижній земський суд на чолі з капітан-ісправником, який обирався місцевим дворянством. Щодо повітових міст, то там влада належала городничому.

Поки імперія проводила модернізацію державного управління відповідно до передових поглядів освіченого абсолютизму, 24 травня 1779 р. генерал-губернатору П. О. Рум'янцеву-Задунайському було наказано розпочати підготовчі заходи щодо запровадження в Малоросії нової адміністративно-територіальної системи, а зважаючи на масштаби перетворень, на допомогу було призначено другого губернатора – А. С. Милорадовича. Саме другий малоросійський губернатор, разом зі спеціальною Комісією, сформованою з чиновників Малоросійської колегії та представників козацької старшини, здійснили тотальну інвентаризацію Лівобережної України – перепис її населення та майна. Усе було ретельно документовано та картографовано, і А. С. Милорадовичем передано до Малоросійської колегії кінцевий опис трьох проє-

ктованих малоросійських намісництв [21, с. 39]. І лише після цього імператриця підступилася до безпосереднього реформування адміністративно-територіального устрою на землях Малоросії. 16 вересня 1781 р. генерал-губернатору було наказано поетапно створити на ввірених йому землях три намісництва: Київське намісництво – у листопаді [22], Чернігівське – у грудні [23], а Новгород-Сіверське – у січні наступного 1782 р [24]. Визначення зовнішніх та внутрішніх кордонів новоутворених одиниць віддавалося на розсуд П. О. Рум'янцева, виходячи з нормативів, визначених «Установленням для управління губерніями», з подальшим інформуванням Сенату.

Напередодні на теренах п'яти слобідських козацьких полків засновано Слобідську губернію з центром у м. Харкові [25], а колишні полкові центри: Охтирка, Суми, Ізюм, Острогозьк стали провінційними центрами. У 1796 р. намісництво черговий раз змінило назву на Слобідсько-Українську губернію [26].

Остаточну систему адміністративного управління імперії було поширено на Україну лише в 1786 р., до того ж часу друга Малоросійська колегія продовжувала функціонувати. Нова намісницько-повітова адміністрація поступово заступала українські інституції.

Нарешті й козацькі зверхники дочекалися здійснення своїх прагнень: козацьку старшину, українську та польську шляхту зрівняли в правах з російським дворянством, поширивши на них дію Жалуваної грамоти дворянству [27]. Власне, ця грамота в самій Російській імперії підсумувала процес юридичного оформлення дворянського стану та визначення його

прав і привілеїв, чого прагнув не лише монарх, а й вимагало саме російське дворянство.

Відповідно до цього нормативного акта зазнали легалізації органи станової дворянської корпорації – дворянські збори. Було визначено правове становище зборів, їх місце та роль у формуванні повітових і губернських органів управління та судочинства. Але якщо сприймати дворянство як управлінців, як державних агентів на місцях, то стосовно сільської місцевості таке позиціонування було доречним. А от щодо управління містами, то, як засвідчив досвід воєводств, єдине на що була здатна шляхта – це забезпечити справну сплату городянами податків та виконання інших державних повинностей, постачання рекрутів, а також організувати судочинство. Сподіватися на те, що дворянство стане стимулювати торгівлю, розвивати промисловість, вирішувати торговельні спори, залагоджувати конфлікти між майстрами та їх підмайстрами, гарантувати споживчу якість товарів та виробів, відстежувати дотримання стандартизованих еталонів мір та ваг, опікуватися вдовицями та сиротами, – справа марна. А тому вихід варто було шукати поза межами дворянського стану.

Установи й посади, запроваджені під час губернської реформи 1775 р. [20], потребували подальшого вдосконалення та змістовного наповнення. Існувала потреба в окремому стані – містянах, які б узяли на себе відповідальність за ведення міських справ: міського самоврядування, здійснення правосуддя в місті, контроль за діяльністю торгівців, ремісників тощо. І це не означає, що до цього часу такого стану не існувало; він був, але, як і дворянство, потребу-

вав юридичного оформлення. Саме тому одночасно з Жалуваною грамотою дворянству 1785 р. видано «Грамоту на права та вигоди містам Російської імперії» [28].

Відповідно до положень грамоти всі містяни вносилися до Міської обивательської книги та були поділені на шість груп (розрядів). Зазнало змін і саме міське самоврядування. І хоча міський магістрат та ратушу не було скасовано, до них додалася низка нових інституцій: Зібрання міської громади («Собрание градского общества»), Загальна міська дума та Шестигласна дума. Право на участь у Зібранні міської громади було обмежено майновим цензом, його мали городяни, яким належав капітал, що дорівнювався не менше 5 тис. руб., а це найзаможніші люди міста, до складу яких не потрапляли навіть купці третьої гільдії. Саме це зібрання обирало міського голову, бургомістрів та решту посадовців міського самоврядування. Поряд із цим городяни всіх розрядів допускалися до обрання Загальної міської думи, компетенція якої обмежувалася лише потребами міського господарства, а також саме ця інституція обирала третій орган міського самоврядування – Шестигласну думу. Назва цієї думи утворилася від того, що кожен розряд містян був представлений своїм представником. Очолював думу міський голова. На думку І. М. Каманіна ця інституція являла собою гібрид двох систем – старої річпосполитської та нової російськоімперської, загальна функція якої зосереджувалася на потребах мешканців міста та управлінні міським господарством, задля «всего данного отправления дел» [29, с. 76].

Також запроваджувалися інституції станового врядування – управи:

купецька, міщанська, ремісницька, іноземних ремісницьких цехів, найманих служителів, робочих. Цей же становий склад був відображений і у відділеннях Загальної думи.

Як вже зазначалося, міський магістрат було збережено незмінним. Це слід окремо підкреслити, бо певні науковці надто захоплюються критикою Катерини II та її реформ зазначаючи, що в 1785 р. Катерина II скасувала магістрат, що суттєво обмежило магдебурзьке право в Україні [30]. Навпаки, його не тільки зберегли, а й до його судових функцій додалися окремі адміністративні. За указом від 26 жовтня 1781 р. в губернських та повітових містах щойно утворених намісництв магістрати повинні були діяти відповідно до «Установлень для управління губерніями» [31]. Одинадцять магістратів Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв отримали назву городових та продовжили перейматися судовими справами серед міщан і купців, нарівні з повітовими судами та нижніми розправами. Ратуші також були визнані указом судовими органами, як і магістрати, але в невеликих містах та містечках, де не було утворено міських дум, на них покладалося також виконання функцій міського самоврядування.

Утім, загальний контроль та керування міськими установами покладалася на інституції все ж таки державного місцевого управління, а саме губернатора та губернське правління, городничого та його адміністрацію, управи благочиння. Власне, вони мали реальну владу на місцях та зверхність над самоврядними утвореннями.

Реформа Катерини II була спрямована на те, щоб упорядкувати Російську державу відповідно до кращих європейських зразків. А тому

треба було залучити певні соціальні прошарки суспільства в управлінні державою в той же спосіб, як це відбувалося в європейських країнах. Насамперед, запровадити механізм («привідні ремені»), за допомогою якого монарх, по-перше, мав би можливість, через генерал-губернатора або намісника, передавати свої веління відповідним категоріям населення на місцевому рівні, а також забезпечити вирішення дрібних справ, які не варті особистої уваги монарха, місцевими чиновниками та обраними на містах самоврядними корпораціями [32, р. 23]. За популярною в ті часи думкою, якої дотримувалася й імператриця, максимальну користь від влади монарха можна було отримати в разі, якщо уряду вдасться поширити свою владу на всі сторони суспільного життя та мобілізувати ресурси суспільства на загальну потребу.

Власне, на цьому процес модернізації не завершився і пошук оптимальної адміністративно-територіальної моделі управління було продовжено. За указом Павла I від 30 листопада 1796 р. щодо відновлення в Малоросії правління та судочинства відповідно до тамтешніх правил та колишніх порядків [33], були скасовані намісництва, замість яких на Лівобережжі створювалася Малоросійська губернія. За наступним указом Павла I від 16 грудня 1797 р. в тих містах, що за чинним поділом на губернії в штатний розпис не увійшли, управління повинно здійснюватися магістратами та ратушами на розсуд цивільного губернатора та під особливим наглядом Сенату [34]. На виконання монаршої волі Сенат спрямував до губернських правлінь свій указ, яким зобов'язав створити в позаштатних містах (тобто містах, що не

були адміністративними центрами) магістрати або ратуші відповідно до міських умов, кількості та стану населення. Поряд із цим Сенат спрямував до Малоросійського губернського правління копію монарших грамот Олексія Михайловича та Єлизавети Петрівни щодо підтвердження магдебурзького права містам [35, арк. 11–17]. Нарешті Сенат отримав пропозиції від губернської управи про залишення всім містам магістратів, лише в м. Миргород було запроваджено ратушу, а м. Олексополь приєднувалось у справах місцевого самоврядування до м. Кременчука [35, арк. 54–55]. Утім, за своїми функціями ці установи, і магістрати, і ратуші майже не різнилися з повітовими судами.

Ну і вже традиційно, політичне життя імперії дало підстави Олександрові I провести адміністративно-територіальну контрреформу. За указом імператора від 27 лютого 1802 р. Малоросійську губернію знову було поділено на дві: Чернігівську та Полтавську [36]. Відповідно зазнало змін і місцеве управління.

Міське самоврядування за магдебурзьким правом продовжувало діяти в малоросійських містах, хоча дослідники наводять численні приклади його виродження, починаючи із занепаду інституту виборності, коли посади очільників магістрату і ратуш купувалися та передавалися у спадщину поміж кількома родинами, закінчуючи нескінченними фактами зловживань владою та фінансовими розтратами [37, с. 361, 374–375; 38, с. 73]. Утім, інколи, на підставі наведених фактів робляться висновки, які є далекими від того, про що свідчать ці факти. Наприклад, М. М. Кобилицький наводить низку конфліктів, які виникли на початку XIX ст. і були

пов'язані зі зловживанням владою чиновниками київського магістрату. Також подаються численні приклади зловживань київських війтів та інших міських чиновників упродовж 20 років, коли їх діяльність оскаржувалася київським міщанином В. Кравченком як у міських судах, так і в органах державної влади Російської імперії. Але, підсумовуючи, автор зазначає, що «такі конфлікти використали органи влади Російської імперії для дискредитації міського самоврядування у Києві на основі магдебурзького права і для майбутнього його скасування» [37, с. 377]. Звичайно, що органи влади Російської імперії мусили реагувати на розкрадання громадських коштів, земель та майна. І 17 вересня 1831 р. Миколі I довелося створювати спеціальну фінансову контрольну комісію, яка б здійснювала контроль за витрачанням магістратом коштів [39]. Але царату не треба було дискредитувати міське самоврядування – за нього це робили самі посадовці магістрату. Нагадаємо й таке: у Європі магдебурзьке право занепало та перестало використовуватися за століття до цього, у Галичині скасовано ще в 1786 р.

Покажемо їй те, що коли в містах суди ухилялися від судочинства на підставі магдебурзького права (бо мало хто з них мав у своєму розпорядженні текст законів магдебурзьких), а використовували Статут Великого князівства Литовського, Правлячий Сенат, як апеляційна інстанція, скасовував такі рішення, зобов'язуючи суди розглядати справи міщан за магдебурзьким правом [40, с. 261]. Також Сенат переймався питанням видання нового, удосконаленого збірника магдебурзького права Бартоломія Гроїцького «Порядок судів і справ міських

права магдебурзького в Короні Польській» 1559 р. (у російському перекладі, зробленому спеціальною комісією в 1738 р.) та забезпечення ним малоросійських судів, на що зверталася увага міністра юстиції. Реакція міністра не забарилася – у 1827 р. царю було подано проект указу про затвердження нового перегляду «Порядку...» Б. Гроїцького, хоча мало хто тоді розумів, що це лише один з чотирьох підручників, з якими працювала сенатська комісія у 1738 р.

За резолюцією Миколи I питання було передано на розгляд Другого відділення Власної Й.І.В. канцелярії, очолюваного М. М. Сперанським, який у цей час переймався проблемою кодифікації російського законодавства, до якої не приступали з часу прийняття Соборного уложення 1649 р. Дослідити дію магдебурзького права на українських землях було доручено знавцю права Великого князівства Литовського І. М. Даниловичу, на той час професору Харківського університету та співробітнику Другого відділення. У своїй доповідній записці з історії магдебурзького права І. М. Данилович проаналізував дію цього права в Польщі, Литві та Україні та поставився критично до його норм, назвавши їх неактуальними, дивними та беззмістовними. Якщо його видати в такому перекладі, то він став би цікавим для історії середніх століть, проте як чинний закон був би доволі дивним явищем.

У довідці, поданій до Комітету Міністрів, М. М. Сперанський зазначав, що магдебурзьке право, яке діяло в українських містах, уже давно втратило чинність, оскільки його заступили норми Статуту Великого князівства Литовського та загальноросійського законодавства. Узявши до уваги

цей висновок, Микола I затвердив його указом від 3 лютого 1831 р., яким було замінено використання магдебурзького права в українських судах Литовським Статутом та загальними російськими узаконеннями [41], за виключенням м. Києва, бо він не належав до Малоросійського генерал-губернаторства [40, с. 272], і тут магдебурзьке право не було замінено.

Утім, і стосовно м. Києва, з ініціативи Київського генерал-губернатора, було поставлено на порядок денний Державної Ради питання щодо привілеїв, якими користувалося місто. Свою думку з цього питання також висловили проф. І. М. Данилович та М. М. Сперанський. Остаточне рішення було затверджено указом Миколи I від 23 грудня 1834 р. [42], яким констатовано, що чинний порядок управління містом не відповідає суттєвим зискам міста, а права, надані місту, самі собою припинилися та обернулися не на користь і стали обтяжливими цілому складу міської громади. Тому в місті було засновано міську Думу на підставі міського положення та подальших узаконень. А магістрату м. Києва надано всі ті права, які мають всі інші магістрати імперії на підставі загальних законів.

Отже, слід мати на увазі, що магдебурзьке право мало два змістовних наповнення – як права та привілеї надані монархом містам щодо самоврядування, а також як сукупність норм права, що регулювали суспільні відносини в цих містах. Тому в згаданих указах Миколи I йдеться саме про припинення чинності при регулюванні суспільних відносин міського населення норм магдебурзького права як такого, що не відповідало сучасному рівню цих відносин. Водночас у містах, де існували магістрати або

ратуші, вони були збережені, а у своїй діяльності повинні були керуватися нормами Статуту Великого князівства Литовського та загальних законів імперії.

Зазначимо й ті зусилля, які докладав уряд задля вдосконалення місцевого самоврядування. Так, Комітет Міністрів створив Особливий комітет, якому доручили відшукати кошти для покращення становища міст. Його пропозиції було розглянуто, та міністр внутрішніх справ своїм циркуляром запропонував цивільним губернаторам, з метою заощадження коштів, розглянути питання щодо ліквідації магістратів і ратуш з переданням справ повітовим судам [43, арк. 2–2 зв.]. Цивільні губернатори, створивши відповідні комітети на місцях для розгляду цього питання, провели через міських голів та посадські ратуші опитування купецьких і міщанських громад та виявили суттєве небажання містян позбавитися власних магістратів та ратуш. Було наведено ґрунтовні аргументи на користь того, що запропоновані кроки не приведуть до заощадження коштів, а тільки збільшать міські витрати. До цієї думки приєдналися й цивільні губернатори за своїми комітетами. Тому було вирішено не відмовлятися від магістратів та ратуш у містах, де вони традиційно існували.

Висновки. З моменту долучення українських земель до Московської держави українське суспільство з його самоврядними формами місцевої організації під проводом гетьманської влади знаходилося у стані постійної транзиції. Різні самоврядні інституції (сільські та міські громади – як на звичаєвому праві, так і на магдебургії, козацьке самоврядування – як реєстрове так і низове), виборюва-

ли свої права у протистоянні з козацькою адміністрацією (старшиною), яка намагалась утвердити свої панівні позиції та зрівнятися зі шляхтою. Наявність конфронтації давала царату підстави втручатися в соціальні суперечності, позиціонуючи себе арбітром.

Політика імперії, від початку спрямована на ліквідацію політичної автономії Гетьманщини, за правління Катерини II набула документальної визначеності – «обрусение» малоросійської політико-адміністративної системи. Поставивши кінцеву мету, імперська влада відмовилася від конкретизації тривалого в часі процесу політичної асиміляції, проте обрала його методику – тривалі, малопомітні для населення зміни, без застосування грубої сили.

Основні зусилля були спрямовані на ліквідацію інституту гетьманства та задоволення жаги козацької

старшини до набуття нею статусу російського дворянства. Щодо місцевого самоврядування, то попри його строкатість, імперська влада задовольнялась установленням контролю за його діяльністю після скасування гетьманства. Подальша політика централізації та уніфікації адміністративно-судового механізму відбувалася в контексті реформ, що чинились у самій метрополії та поширювалися на всю імперію. Такі заходи приводили до ще більшого ускладнення системи місцевого самоврядування та її неефективності. Утім, коли повсякденне життя доводило архаїчність окремих інституцій, як от неможливість правити судочинство за нормами магдебурзького права, влада вдавалася до відповідних рішень, не втрачаючи можливості позбутися того, що вже віджило, та зробити черговий крок до поширення загальної імперського порядку.

Список використаних джерел

1. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским, и изданные О. Бодянским. Ч. 1 : 1649–1687. Москва : Университетская тип., 1858. 346 с.
2. Источники Малороссийской истории, собранные Д. Н. Бантыш-Каменским, и изданные О. Бодянским. Ч. 2 : 1691–1722. Москва : Университетская тип., 1859. 349 с.
3. Російський державний архів давніх актів (РДАДА). Ф. 9. Оп. 2. Спр. 32.
4. Именной, данный Малороссийской Коллегии. – О сборе денежных и хлебных доходов в Малороссии, – о сборах с плеч, казаков, мельниц и табаку, – об отдаче на откуп оброчных статей, – о сборах Ратушских, – о сборах на Гетмана, – о наказании оскорбителей Величества, – о зачислении в казаки неправильно укрепленных в подданство, – о составлении списков о числе казаков, – о решении всех дел Малороссийских особой Коллегии и об уничтожении разных незаконных и обременительных поборов. *Полное собрание законов Российской империи* (ПСЗ РИ). I. Т. VII. 1723. Апрель, 16. № 4196.
5. РДАДА. Ф. 248. Оп. 29. Спр. 1761.
6. РДАДА. Ф. 248. Оп. 29. Спр. 1759.
7. Именной, объявленный Кабинет-Секретарем Макаровым. – О объявлении Малороссиянам что в Малороссийские полки назначаются Полковники из Русских. *ПСЗ РИ*. I. Т. VII. 1723. Февраля 27. № 4173.
8. Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. 6-е изд. Кн. 2 : Господство Дома Романовых до вступления на престол Екатерины II, XVII-ое столетие. Санкт-Петербург : Лит. Фонд, 1912. [4], 441 с.

9. П-ко Вл. [Пархоменко В.]. Конец старой Малороссии (1733–1786 годы в истории левобережной Украины). *Киевская старина*. 1905. Кн. XI–XII. С. 343–349.
10. Именной, данный Сенату. – О бытии Графу Разумовскому в Малойроссии Гетманом. *ПСЗ РИ*. I. Т. XIII. 1750. Июня 5. № 9758.
11. Исторія Русовъ, или Малой Россіи / соч. Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорусскаго. Москва : Въ Университетской Типографіи, 1846. IV+262+31+45 с.
12. Лекции по русской истории проф. С. Ф. Платонова. 10-е изд., пересм. И испр. Петроград : издал Ив. Блинов, 1917. [2], II, 743 с.
13. Акты по управлению Малороссиею гр. П. А. Румянцева, за 1767 г. / Предисл. М. Владимирского-Буданова. *Чтения в Обществе Нестора Летописца*. Кн. V. Киев, 1891. С. 93–136.
14. Именной, данный Сенату. – Об учреждении в Малороссии, вместо Гетманского Правления, Малороссийской Коллегии. *ПСЗ РИ*. I. Т. XVI. 1764. Ноября 10. № 12 277.
15. Исторія Русовъ, или Малой Россіи / соч. Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорусскаго. Москва : Въ Университетской Типографіи, 1846. IV+262+31+45 с.
16. Центральний державний історичний архів України, Київ (ЦДІАК України). Ф. 54. Оп. 3. Спр. 3775.
17. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 2. Спр. 23404.
18. Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734–1775 / АН Української РСР. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 415 с.
19. Высочайше утвержденный доклад Сенаторов Действительного Тайного Советника Никиты Ивановича и Генерала Петра Ивановича Паниных. – О именовании Новосербского селения Новоросийскою Губерниею; о поселении в оной полков, двух гусарских и Пикенерского; о плане раздачи земель к их заселению. – С приложением штатов Правления Губернии и вышеозначенным полкам. *ПСЗ РИ*. I. Т. XVI. 1764. Марта 22. № 12 099.
20. Учреждения для управления Губерний Всероссийския Империи. *ПСЗ РИ*. I. Т. XX. 1775. Ноября 7. № 14 392.
21. Петrenchенко І. Є. Описи Чернігівського намісництва останньої чверті XVIII ст. : історія створення. *Сіверянський літопис*. 2005. № 4–5. С. 31–42.
22. Именной, данный Сенату. – Об учреждении Киевского Наместничества. *ПСЗ РИ*. I. Т. XXI. 1781. Сентября 16. № 15 228.
23. Именной, данный Сенату. – Об учреждении Черниговского Наместничества. *ПСЗ РИ*. I. Т. XXI. 1781. Сентября 16. № 15 229.
24. Именной, данный Сенату. – Об учреждении Новгород-Северского Наместничества. *ПСЗ РИ*. I. Т. XXI. 1781. Сентября 16. № 15 227.
25. Манифест. – Об учреждении в Слободских полках приличного гражданского устройства, и о местопребывании Канцелярий Губернской и Провинциальной. *ПСЗ РИ*. I. Т. XVII. 1765. Июля 28. № 12 440.
26. Именной, данный Сенату. – О новом разделении Государства на Губернии. *ПСЗ РИ*. I. Т. XXIV. 1796. Декабря 12. № 17 634.
27. Грамота на права, вольности и преимущества благородного Российского Дворянства. *ПСЗ РИ*. I. Т. XXII. 1785. Апрель 21. № 16 187.
28. Грамота на права и выгоды городам Российской империи. *ПСЗ РИ*. I. Т. XXII. 1785. Апрель 21. № 16 187.
29. Каманин И. М. Последние годы самоуправления Киева по Магдебургскому праву. Киев : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1888. 91 с.
30. Історія місцевого самоврядування України : навч. посіб. / Мальчин Ю. М., Чумак В. А. ; Акад. муніцип. Упр. Київ : ВПЦ АМУ, 2013. 296 с.

31. Именной, данный Генерал-Фельдмаршалу и Малороссийскому Генерал-Губернатору Графу Румянцеву Задунайскому. – О порядке выборов в Киевской, Черниговской и Новгород-Северской Губерниях, в Дворянские Заседатели, Предводители и в Уездные Судьи; о наблюдении Расправам для казаков учрежденным, их прежних прав; о правах Малороссийских Магистратов; о дозволении казакам и всем казенного ведомства людям записываться в мещанство и купечество; об учреждении Ратуш в местечках казенного ведомства; о взятии ... *ПСЗ РИ*. I. Т. XXI. 1781. Октября 26. №15 265.

32. Geyer D. «Gesellschaft» als staatliche Veranstaltung: Bemerkungen zur Sozialgeschichte der russischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge*. Bd. 14. H. 1 (MÄRZ 1966). P. 21–50.

33. Именной, данный Сенату. О возстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним обрядам. *ПСЗ РИ*. I. Т. XXIV. 1796. Ноября 30. № 17 594.

34. Именной, данный Сенату. – О непереименовании заштатных городов посадами и об управлении оных Магистратами и Ратушами. *ПСЗ РИ*. I. Т. XXIV. 1797. Декабря 16. № 18 269.

35. Про підтвердження магдебурзьких прав м. Погар Стародубського повіту, м. Остер Козелецького повіту. *Державний архів Чернігівської області (ДАЧО)*. Ф. 128. Оп. 3. Спр. 1.

36. Сенатский, по Высочайше утвержденному докладу. – Об учреждении Губерний Малороссийских: Черниговской и Полтавской и Белорусских: Могилевской и Витебской. *ПСЗ РИ*. I. Т. XXVII. 1802. Февраля 27. № 20 162.

37. Кобилецький М. Магдебурзьке право в Україні XIV – перша половина XIX ст. Історико-правове дослідження. Львів : ПАІС, 2008. 406 с.

38. Кохан О. О. Порівняння правового становища київського міщанства до і після ліквідації магдебурзького права в кінці XVIII – середині XIX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 47. С. 69–74.

39. Высочайше утвержденное Положение о доходах и расходах Губернского города Киева, о управлении оными, и о квартирной повинности. *ПСЗ РИ*. II. Т. VI. Ч. 2. 1831. Сентябрь 17. № 4803.

40. Нольде А. Э. Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском. В 2 т. Санкт-Петербург : Сенат. Тип., 1906–1914. Т. I : Попытка кодификации литовско-польского права. 1906. VI, II, 314 с.

41. Высочайше утвержденное положение Комитета Министров. – О заменении Магдебургского Права в Малороссии Литовским Статутом и общими Российскими узаконениями. *ПСЗ РИ*. II. Т. VI. Ч. 1. 1831. Февраль 3. № 4319.

42. Именной, данный Сенату. – О привилегиях города Киева. *ПСЗ РИ*. II. Т. X. Ч. 2. Прибавление к IX-му тому. 1835. Декабря 23. № 7694.

43. Циркуляр міністра внутрішніх справ Д. Блудова цивільним губернаторам про приєднання справ магістратів і ратуш до повітових судів від 30 січня 1837 р. *ДАЧО*. Ф. 128. Оп. 1. Спр. 4800.

References

1. *Ystochnyky Malorossiyskoj ystoriy, sobrannye D. N. Bantysh-Kamenskym, y yzdannye O. Bodyanskym* (1858). Ch. 1: 1649–1687. Moskva: Unyversytetskaya typ. [in Russian].
2. *Ystochnyky Malorossiyskoj ystoriy, sobrannye D. N. Bantysh-Kamenskym, y yzdannye O. Bodyanskym* (1859). Ch. 2: 1691–1722. Moskva: Unyversytetskaya typ. [in Russian].
3. *Rosijskij derzhavnyj arxiv davnix aktiv (RDADA)*. F. 9. Op. 2. Spr. 32 [in Russian].
4. *Ymennoj, dannyj Malorossiyskoj Kollegyyu*. – O sbore denezhnyx y xlebnyx doxodov v Malorossyy, – o sborax s plech, kazakov, melnych y tabaku, – ob otdache na otkup

obrochnykh statej, – o sborax Ratushskyx, – o sborax na Getmana, – o nakazanyy oskorbytelej Velychestva, – o zachyslenyy v kazaky nepravylno ukreplennyx v poddanstvo, – o sostavlenyy spyskov o chysle kazakov, – o reshenyy vsex del Malorossyjskyyx osobojo Kollegyy y ob unychtozhenyy raznyx nezakonnyx y obremenytelnyx poborov. *Polnoe sobranie zakonov Rossyjskoj ymperyy (PSZ RY)*. I. T. VII. 1723. April, 16. # 4196 [in Russian].

5. RDADA. F. 248. Op. 29. Spr. 1761 [in Russian].

6. RDADA. F. 248. Op. 29. Spr. 1759 [in Russian].

7. Ymennoj, obyavlenyj Kabynet-Sekretarem Makarovym. – O obyavlenyy Malorossyjanam chto v Malorossyjskyye polky naznachayutsya Polkovnyky yz Russkyyx. *PSZ RY*. I. T. VII. 1723. Fevralya 27. # 4173 [in Russian].

8. Kostomarov, N. Y. (1912). *Russkaya ystoriya v zhyzneopysanyyax ee glavnejshyx deyatelej*. 6-e yzd. Kn. 2: Gospodstvo Doma Romanovykh do vstupleniya na prestol Ekateryny II, XVII-oe stoletie. Sankt-Peterburg: Lyt. Fond [in Russian].

9. P-ko VI. [Parxomenko, V.] (1905.). Konecz staroj Malorossyy (1733–1786 gody v ystoriyy levoberezhnoj Ukrayny). *Kyevskaya staryna*. Kn. XI–XII. 343–349 [in Russian].

10. Ymennoj, dannyj Senatu. – O bytyy Grafu Razumovskomu v Malojrossyy Getmanom. *PSZ RY*. I. T. XIII. 1750. Yyunya 5. # 9758 [in Russian].

11. *Ystoriya Rusov, yly Maloj Rossiy / soch. Georgiya Konyskago*. (1846). Moskva: V Unyversytetskoj Typografii [in Russian].

12. *Lekcyi po russkoj ystoriyy prof. S. F. Platonova* (1917). 10-e yzd., peresm. y yspr. Petrograd: yzdał Yv. Blynov [in Russian].

13. Akty po upravlenyyu Malorossyeyu gr. P. A. Rumyanceva, za 1767 g. / Predysl. M. Vladymyrskogo-Budanova (1891). *Chtenyia v Obshhestve Nestora Letopysca*. Kn. V. Kyev. 93–136 [in Russian].

14. Ymennoj, dannyj Senatu. – Ob uchrezhdenyy v Malorossyy, vmesto Getmanskogo Pravlenyya, Malorossyjskoj Kollegyy. *PSZ RY*. I. T. XVI. 1764. Noyabrya 10. # 12 277 [in Russian].

15. *Ystoriya Rusovъ, yly Maloj Rossiy / soch. Georgiya Konyskago*. (1846). Moskva: V Unyversytetskoj Typografii [in Russian].

16. Centralnyj derzhavnyj istorychnyj arxiv Ukrayiny, Kyiv (CDIAK Ukrayiny). F. 54. Op. 3. Spr. 3775 [in Ukrainian].

17. Institut rukopysu Nacionalnoyi biblioteky Ukrayiny imeni V. I. Vernadskogo. F. 2. Spr. 23404 [in Ukrainian].

18. Golobuczkyj, V. O. (1961) *Zaporizka Sich v ostanni chasy svogo isnuvannya. 1734–1775 / AN Ukrayinskoyi RSR*. Kyiv: Vyd-vo AN URSR [in Ukrainian].

19. Vysochajshe utverzhdenyj doklad Senatorov Dejstvitel'nogo Tajnogo Sovetnyka Nykity Yvanovycha y Generala Petra Yvanovycha Panynyx. – O ymenovanyy Novoserbskogo selenyya Novorossyjskoyu Gubernyeyu; o poselenyy v onoj polkov, dvux gusarskyyx y Pykenerskogo; o plane razdachy zemel k yx zaselenyyu. – S prylozhenyem shtatov Pravlenyya Gubernyy y vysheoznachennym polkam. *PSZ RY*. I. T. XVI. 1764. Marta 22. # 12 099 [in Russian].

20. Uchrezhdenyya dlya upravlenyya Gubernyj Vserossyjskyya Ymperyy. *PSZ RY*. I. T. XX. 1775. Noyabrya 7. # 14392 [in Russian].

21. Petrenchenko, I. Ye. (2005). Opysy Chernigivskogo namisnyctva ostannoyi chverti XVIII st.: istoriya stvorennyya. *Siveryanskij litopys*. 4–5, 31–42 [in Ukrainian].

22. Ymennoj, dannyj Senatu. – Ob uchrezhdenyy Kyevskogo Namestnychestva. *PSZ RY*. I. T. XXI. 1781. Sentyabr 16. # 15228 [in Russian].

23. Ymennoj, dannyj Senatu. – Ob uchrezhdenyy Chernygovskogo Namestnychestva. *PSZ RY*. I. T. XXI. 1781. Sentyabr 16. # 15229 [in Russian].

24. Ymennoj, dannyj Senatu. – Ob uchrezhdenyy Novgorod-Severskogo Namestnychestva. *PSZ RY*. I. T. XXI. 1781. Sentyabr 16. # 15 227 [in Russian].

25. Manifest. – Ob uchrezhdeny v Slobodskyx polkax prylychnago grazhdanskago ustrojstva, y o mestoprebyvany Kancelyaryj Gubernskoj y Provynycyalnoj. *PSZ RY.* I. T. XVII. 1765. Yyulya 28. # 12 440 [in Russian].
26. Ymennoj, dannyj Senatu. – O novom razdeleny Gosudarstva na Gubernyy. *PSZ RY.* I. T. XXIV. 1796. Dekabrya 12. # 17 634 [in Russian].
27. Gramota na prava, volnosty y preymushhestva blagorodnogo Rossyjskogo Dvoryanstva. *PSZ RY.* I. T. XXII. 1785. Aprel 21. # 16 187 [in Russian].
28. Gramota na prava y vygody gorodam Rossyjskoj ympery. *PSZ RY.* I. T. XXII. 1785. Aprel 21. # 16 187 [in Russian].
29. Kamanyn, Y. M. (1888). *Poslednye gody samoupravlenyya Kyeva po Magdeburgskomu pravu.* Kyev: Typ. G. T. Korchak-Novyczkogo [in Russian].
30. Malchyn, Yu. M., Chumak, V. A. (2013). *Istoriya misceвого samovryaduvannya Ukrainy.* Akad. municyp. Upr. Kyiv: VPCz AMU [in Ukrainian].
31. Ymennoj, dannyj General-Feldmarshalu y Malorossyjskomu General-Gubernatoru Grafu Rumyancevu Zadunajskomu. – O poryadke vyborov v Kyevskoj, Chernygovskoj y Novgorod-Severskoj Gubernyyax, v Dvoryanskye Zasedately, Predvodytely y v Uezdnye Sudy; o nablyudenyy Raspravam dlya kazakov uchrezhdennym, yx prezhnym prav; o pravax Malorossyjskym Magystratov; o dozvolenny kazakam y vsem kazennogo vedomstva lyudyam zapysyvatsya v meshhanstvo y kupechestvo; ob uchrezhdeny Ratush v mestechkax kazennogo vedomstva; o vzyatyy ... *PSZ RY.* I. T. XXI. 1781. Oktyabrya 26. # 15 265 [in Russian].
32. Geyer, D. (1996) «Gesellschaft» als staatliche Veranstaltung: Bemerkungen zur Sozialgeschichte der russischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas Neue Folge.* Bd. 14. H. 1, 21–50 [in German].
33. Ymennoj, dannyj Senatu. – O vozstanovleny v Malorossyy pravlenyya y sudoproizvodstva soobrazno tamoshnym pravam y prezhnym obryadam. *PSZ RY.* I. T. XXIV. 1796. Noyabrya 30. # 17 594 [in Russian].
34. Ymennoj, dannyj Senatu. – O nepereymenovany zashtatnyx gorodov posadamy y ob upravleny onyx Magystratamy y Ratushamy. *PSZ RY.* I. T. XXIV. 1797. Dekabrya 16. # 18 269 [in Russian].
35. Pro pidtverdzhennya magdeburzkyx prav m. Pogar Starodubskogo povitu, m. Oster Kozelecckogo povitu. Derzhavnyj arxiv Chernigivskoyi oblasti (DACHO). F. 128. Op. 3. Spr. 1 [in Ukrainian].
36. Senatskyj, po Vysochajshe utverzhdennomu dokladu. – Ob uchrezhdeny Gubernyj Malorossyjskym: Chernygovskoj y Poltavskoj y Belorusskym: Mogylevskoj y Vytebskoj. *PSZ RY.* I. T. XXVII. 1802. Fevralya 27. # 20 162 [in Russian].
37. Kobyleczkyj, M. (2008). *Magdeburzke pravo v Ukraini XIV – persha polovyna XIX st. Istoryko-pravove doslidzhennya.* Lviv: PAIS [in Ukrainian].
38. Koxan, O. O. (2017). Porivnyannya pravovogo stanovyssha kyyivskogo mishhanstva do i pisly likvidaciyi magdeburzckogo prava v kinci XVIII – seredyni XIX st. *Naukovi praci istorychnogo fakultetu Zaporizkogo nacionalnogo universytetu.* Vyp. 47, 69–74 [in Ukrainian].
39. Vysochajshe utverzhdennoe Polozhenye o doxodax y rasxodax Gubernskogo goroda Kyeve, o upravleny onymy, y o kvartyrnoj povynnosty. *PSZ RY.* II. T. VI. Ch. 2. 1831. Sentyabr 17. # 4803 [in Russian].
40. Nolde, A. E. (1906). *Ocherky po ystoryi kodyfikacyi mestnyx grazhdanskyx zakonov pry grafe Speranskom.* V 2 t. Sankt-Peterburg: Senat. Typ. T. I: Popytka kodyfikacyi lytovsko-polskago prava. VI, II [in Russian].
41. Vysochajshe utverzhdennoe polozhenye Komyteta Mynystrov. – O zameneny Magdeburgskogo Prava v Malorossyy Lytovskym Statutom y obshhym Rossyjskym uzakonenyamy. *PSZ RY.* II. T. VI. Ch. 1. 1831. Fevral 3. # 4319 [in Russian].

42. Ymennoj, dannyj Senatu. – O pryvylegyyax goroda Kyeva. PSZ RY. II. T. X. Ch. 2. Prybavlenye k IX-mu tomu. 1835. Dekabrya 23. # 7694 [in Russian].

43. Cyrkulyar ministra vnutrishnix sprav D. Bludova cyvilnym gubernatoram pro pryednannya sprav magistrativ i ratush do povitovyx sudiv vid 30 sichnya 1837 r. DACHO. F. 128. Op. 1. Spr. 4800 [in Russian].

Ye. Butyrin, PhD in Law, Associate Professor of the Department of State-Legal Disciplines Faculty of Law and Social Management Donetsk State University of Management (Mariupol)

e-mail: butyrinevgenij83@gmail.com; ORCID ID: 0000-0003-3915-4026

Changes in the legal regulation of local Self-government in the Left-Bank Ukraine under the conditions of tsarist autocracy (18th–19th centuries)

The article examines the evolution of local self-government in the Ukrainian lands in the 18th – 19th centuries, taking place against the background of the development of bourgeois relations in the context of Russian absolutism. With the adoption of the Zaporozhian Army under the arm of the Moscow Tsar in 1654, the next stage of the transition of Ukrainian society as part of the new state begins. The search for the coexistence of local government with the cossacks, began as part of the Polish–Lithuanian Commonwealth and now continued under the conditions of the Russian autocracy. Local self-government, in all its diversity, defended the rights and privileges received from the Grand Dukes of Lithuania, the Crown of Poland and individual feudal lords over Cossack officers. In turn, the Cossack elite sought to achieve the nobility privileges by any means, oppressing the local communities, simple Cossacks, seizing land and subjugating the *pospolite*. Sharp conflicts became the basis for the royal power to act as an arbitrator in resolving disputes, becoming the defense of the weaker.

The emperors have never concealed their colonial aspirations and the direction of the policy being pursued to eliminate the political autonomy of the Hetmanate. But for the implementation of this policy, the imperial power chose a method of slow, unobtrusive for the population, changes without the use of brute force. The main efforts were aimed at eliminating the institution of the hetman and the integration of the cossack syndic in the environment of the Russian nobility. The abolition of hetmanship provided imperial control over the self-governing institutions of the government, and its further fate was decided in the context of the reforms that were carried out in the metropolis itself and affected the Ukrainian lands.

Keywords: *local government; Magdeburg law; magistrate; tsarist autocracy; community.*

Надійшла до редакції 05.04.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.02

УДК 343.824(477)(09)«1923»

Ісаков П. М.,
кандидат історичних наук,
начальник психологічного факультету
Інституту кримінально-виконавчої служби
e-mail: isakov_pavel@mail.ua
ORCID ID: 0000-0002-1294-2287

ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС У ВИПРАВНО-ТРУДОВІЙ СИСТЕМІ УСРР У 1923 РОЦІ

Висвітлено освітню роботу з ув'язненими і засудженими до позбавлення волі УСРР у 1923 р. на основі аналізу архівних та тогочасних нормативно-правових документів. Наведено раніше не відомі важливі факти з досліджуваного питання.

Ключові слова: освіта; професійне навчання; виправно-трудова система; школи загального і спеціального призначення.

Отражена образовательная работа с заключенными и осужденными к лишению свободы в УСРР в 1923 году на основе анализа архивных и тогдашних нормативно-правовых документов. Приведены ранее неизвестные важные факты по исследуемому вопросу.

Ключевые слова: образование, профессиональное обучение, исправительно-трудова система; школы общего и специального назначения.

Постановка проблеми. Усім добре відома роль освіти в житті людини, її вплив на спосіб мислення, дій. Неосвіченою людиною легше маніпулювати, їй важче вести законслухняний спосіб життя в сучасному суспільстві. Слід віддати належне більшовикам: з приходом до влади вони розпочали активну дієву боротьбу з неграмотністю, у тому числі й у місцях попереднього ув'язнення та позбавлення волі. Однак необхідно вказати, що ідеологічно однобічний підхід в освіті більшовиків як чудових агітаторів (дієвий засіб зміцнення своєї тоталітарної влади) робив пересічну людину «сірою безликою одиницею з промити-

ми мізками», якою маніпулювати було навіть легше, ніж неосвіченою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою базою для підготовки статті стали праці відомих українських і російських дослідників Л. В. Бородича, Я. Ю. Кондратьєва, П. П. Михайленка, О. І. Олійника, Г. О. Радова, Ю. О. Фролова, І. В. Упорова, І. В. Іванькова, А. С. Чайковського та ін. Слід відразу зазначити, що на сьогодні озвучена в статті тема досліджена лише в загальних рисах, що не дає можливості створити повноцінну історичну картину питання, що вивчається.

Постановка завдання. Дослідити реальний стан справ в освітній

сфері у виправно-трудовій системі УСРР у 1923 р.

Виклад основного матеріалу.

Циркуляр Пенітенціарно-адміністративного відділу Головного управління місцями позбавлення волі (далі – ГУМПВ) Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС) РСФРР (незалежність УСРР із дня її утворення і до 30.12.1922 мала лише декларативний характер) від 29.01.1923 № 27 зазначав, що засуджені, які працюють у культурно-освітній частині (як позаштатні викладачі та артисти), звільняються від обов'язкових робіт відповідно до кількості годин, які витрачаються ними на культурно-просвітницьку роботу (ураховуючи підготовку до лекцій, розучування ролей тощо). Для них необхідно було збільшити тривалість прогулянки до 1,5 години за поданням завідувача учбово-виховної частини. Культурно-освітню роботу слід було вважати підставою для отримання відпустки згідно з § 57 Положення про загальні місця ув'язнення [1, арк. 10]. Циркуляр ГУМПВ НКВС РСФРР від 07.02.1923 № 40 установлював, що всі прибутки від культурно-просвітницької роботи (вистави, концерти) повинні скеровуватися тільки на потреби учбово-виховної частини [1, арк. 15]. Інший циркуляр – від 10.02.1923 № 44 – з метою підняття освітнього рівня ув'язнених і засуджених розділяв їх на три групи: неграмотні, малограмотні, грамотні. У перших двох групах строк навчання складав 3 міс. по 12 год на тиждень, у третій – 6 міс. по 12–24 год на тиждень. Уроки мали проходити у формі співбесід, запитань, відповідей, колективних робіт учнів. У першій групі викладали російську мову й арифметику; у другій – російську мову, ари-

фметику, географію, політграмоту, історію; у третій – російську мову, арифметику, географію, історію, політграмоту, природознавство (елементарні знання з фізики, хімії, астрономії, геології, мінералогії, біології, ботаніки, зоології), гігієну. Позашкільні заняття для естетичного розвитку і самоосвіти проходили в студіях, гуртках. Адміністрація повинна була надавати щомісячні звіти про хід навчального процесу. Найцікавіше те, що цей циркуляр був обов'язковим для виконання лише для місць ув'язнення, які знаходилися на державному забезпеченні. Якщо ж останні фінансувалися з місцевого бюджету (в УСРР, на відміну від РСФРР, з 01.03.1923 всі місця ув'язнення були переведенні на місцеве фінансування), то створювались тільки 2-3 шкільні групи залежно від місцевих умов [1, арк. 17]. Циркуляр ГУМПВ НКВС РСФРР від 13.02.1923 № 51 зазначав, що якщо губернські чи обласні виконкоми виділяють недостатньо коштів для проведення культурно-просвітницької роботи, то копії таких рішень необхідно направляти до ГУМПВ [1, арк. 19].

Циркуляри ГУМПВ НКВС УСРР адаптували до місцевих умов та доповнили положення відповідних циркулярів ГУМПВ НКВС РСФРР. Так, циркуляр ГУМПВ НКВС УСРР від 17.04.1923 № 16 дублював циркуляр ГУМПВ НКВС РСФРР від 10.02.1923 № 44 з такими змінами: неграмотні могли за бажанням обрати українську чи російську мови; арифметика вивчалася на чотири дії. Повинен був подаватися цікавий матеріал з газет. У двох-трьох групах повинні були вже застосовуватися комплексні методи викладання з поєднанням двох предметів. Передбачалася можли-

вість скорочення кількості навчальних годин. Циркуляр був обов'язковим для всіх місць ув'язнення і позбавлення волі [2, арк. 46]. Наступний циркуляр ГУМПУ НКВС УСРР від 25.07.1923 № 54, на додаток до циркуляру НКВС УСРР від 07.07.1923 № 288, запроваджував процес «українізації» в навчанні в місцях ув'язнення і позбавлення волі. Так, він вимагав розпочати викладати українську мову вже не за бажанням, а як обов'язковий навчальний предмет. Необхідно було також організувати: при клубах курси вивчення української мови як для утримуваних, що не відвідували школу, так і для співробітників нагляду; читання українських газет і книжок; поповнення бібліотечного фонду українськими книжками; постановку здебільшого українських вистав. Адміністрація на місцях зобов'язана була приступити до підготовки виконання циркуляра негайно, щоб повністю запровадити його з 01.09.1923 [3, арк. 60].

Якими ж були справи на місцях?

Культурно-просвітницька робота, яка включала й освітній процес, проводилася в губернських домах примусових громадських робіт (далі – ДПГР) (найпоширеніший на той час вид пенітенціарного закладу), які поєднували функції як місць попереднього ув'язнення, так і позбавлення волі, інтенсивніше, ніж у повітових ДПГР. Звітні дані надсилалися неакуратно. Курси політграмоти існували тільки в губернських ДПГР. На задовільному рівні культурно-просвітницька робота була визнана тільки в губернських ДПГР Харкова, Одеси, Полтави [4, арк. 4]. У них у січні утримувалося 1548 грамотних і малограмотних осіб, неграмотних – 557; у лютому – відповідно 1559 і 743; бере-

зні – 1408 і 691; квітні – 4059 і 847; травні – 3548 і 996; червні – 2755 і 830; липні – 3080 і 718; серпні – 2899 і 654; вересні – 2117 і 468. Після навчання неосвічених залишилося відповідно помісячно 204, 218, 326, 561, 382, 330, 383, 343 та 230 осіб [4, арк. 6]. Із січня по вересень 1923 р. кількість ДПГР, які подали дані щодо освітнього процесу, і кількість ДПГР, де проводилися заняття, була відповідно 24 та 9, 23 та 11, 26 та 15, 33 та 17, 36 та 14, 31 та 13, 25 та 11, 24 та 10, 19 та 9 [4, арк. 6]. За деякими даними, відсоток неграмотних утримуваних у липні–серпні 1923 р. становив 22–49 % від грамотних і малограмотних [5, арк. 99]. У лютому 1923 р. в 43 бібліотеках ДПГР зберігалася близько 17 000 книжок. Понад 1000 книг було в ДПГР Житомира, Києва, Одеси, Харкова та Змієва. На початок 1923 р. неграмотних утримуваних було лише 12 %, у березні – 9,45 % [5, арк. 112]. Станом на 1 липня в ДПГР Донецької губ. налічувалося шість шкіл (відсутні в Юзівському виробничому і Слов'янському ДПГР). Тільки 260 утримуваних осіб були неграмотні [5, арк. 131].

У Житомирському ДПГР на початку 1923 р. в школі щодня по 2 години навчалося 24 особи (18 – 1 гр., 6 – 2 гр.), роззутих, без теплого одягу в холодному класі. У бібліотеці ДПГР зберігалася 1267 книг, якими користувалися 1072 осіб (при цьому книги масово використовувалися і для самокруток) [6, арк. 77–78]. Станом на 01.11.1923 в Житомирському ДПГР налічувалося 684 грамотних особи, малограмотних – 282, неграмотних – 116 [6, арк. 79]. Як бачимо, навчанням було охоплено далеко не всіх, хто цього потребував. Місцеві відділи освіти були не в змозі, а інколи просто не бажали забезпечувати

освітній процес у відповідних місцях навчально-методичним матеріалом, а головне – вчителями.

У Чернігівському ДПГР було відкрито 7-річну школу – «університет для засуджених» [7, арк. 125]. Клубні секції в січні відвідувало 34 особи, серпні – 55; шкільні заняття – у січні – 41, липні – 52, серпні – 45 осіб. Приблизно 50 % вчителів були самі засуджені [7, арк. 127]. У травні Чернігівському ДПГР навчалося вже 110 неграмотних, 74 малограмотних, 30 грамотних [8, арк. 16]. У червні в усіх ДПГР Чернігівщини утримувалося 1295 осіб. У групах трьох категорій навчалося понад 200 осіб. Третя група була лише в Чернігівському, Кролевецькому ДПГР [8, арк. 17]. У жовтні в Юзівському ДПГР Донецької губ. утримувалося 423 грамотних, 43 малограмотних, 18 неграмотних засуджених чоловіків, відповідно 77, 12 і 4 засуджених жінок. Навчальний процес забезпечували два вчителі – засуджений і запрошений. Перша група була забезпечена 8 підручниками, друга – 15, третя – 9 [8, арк. 46].

Цікаву та повчальну статистику подає Київське ГубУМППВ – розподіл засуджених за рівнем освіти та іншими супутніми показниками станом на 01.10.1923. Неграмотні засуджені: українці – 73,37 %, росіяни – 11,7 %, євреї – 7,14 %, татари – 1,3 %, цигани – 1,3 %, поляки – 3,24 %, інші – 1,95 %. За соцстаном: робітники, селяни – по 50 %. За віком: до 20 р. – 30,52 %; 20–25 р. – 35,10%; 25–30 р. – 18,18 %; 30–35 р. – 7,8 %; 35–40 р. – 4,5 %; 40–45 р. – 2,6 %; 45–50 р. – 1,3 %. За родом злочину: крадіжка – 58 %; бандитизм – 30 %; посадові злочини, хабарництво – 4 %; шахрайство – 1,3 %; самогеноваріння – 2 %; убивство – 3,24 %; решта – 1,46 % [9, арк. 102]. Малогра-

мотні засуджені: українці – 71,34 %; росіяни – 15 %; євреї – 7 %; поляки – 3,78 %; білоруси – 1,8 %; литовці – 0,54 %; естонці – 0,27 %; латиші – 0,81 %. За соцстаном: селяни – 55,15 %; робітники – 44,85 %. За віком: до 20 р. – 26,9 %; 20–25 р. – 45,11 %; 25–30 р. – 16,58 %; 30–35 р. – 4,36 %; 35–40 р. – 2,44 %; 40–45 р. – 1,36 %; 45–50 р. – 0,81 %; понад 50 р. – 2,44 %. За злочином: крадіжка – 39,98 %; бандитизм – 33,74 %; посадові злочини і хабарництво – 8,58 %; шахрайство – 2,2 %; контрреволюція – 4,3 %; вбивство – 2,78 %; дезертирство – 4,08 %; порушення дисципліни – 3,24 %; пияцтво – 0,81 %; різне – 1,62 % [9, арк. 103].

У школі Київського ДПГР № 1 навчались утримувані, з яких 29,3 % – жінки, 70,7 % – чоловіки [9, арк. 104]. Ці 29,3 % поділялися так: за національністю: українці – 73 %, росіяни – 13,5 %; євреї – 9 %; поляки – 4,5 %; за соцстаном: робітничі – 59 %, селянки – 41 %; за віком: до 20 р. – 27,5 %; 20–25 р. – 41 %; 25–30 р. – 18 %; 30–35 р. – 13,5 %; за злочинами: 82 % – крадіжки; 9 % – самогеноваріння; 4,5 % – бандитизм; 4,5 % – убивство [9, арк. 105]. Якщо в 1922 р. в Київському ДПГР № 1 навчалося 93 особи, а закінчили навчання 58, то в 1923 р. – 125 і 45 відповідно [9, арк. 106]. У Київському ДПГР № 1 у серпні функціонували українське і російське відділення школи, кожне з яких було розбите на «лікбез» і малограмотних. Усього навчалося 54 чоловіки (українців відповідно 19 і 16; росіян – 9 і 10), 39 жінок (29 українок, 10 росіянок) [9, арк. 58]. Станом на 01.10.1923 тут з 1065 утримуваних осіб грамотних було 46,24 %; неграмотних – 14,52 %; малограмотних – 39,24 % [9, арк. 109]. У жовтні в чотирьох групах

ДПГР № 1 навчалось 42 чоловіки і 22 жінки при шести вчителях із середовища засуджених [9, арк. 95]. Того ж місяця співвідношення чоловіків-жінок в установі було таким: грамотні відповідно 726 і 139; малограмотні – 906 і 72; неграмотні – 390 і 121 [9, арк. 99].

У Полтавському ДПГР № 1 станом на 22.08.1923 навчалось тільки 46 осіб, хоча неграмотних нараховувалося 90 [10, арк. 49]. Подільське ГубУМПУ наводило таку картину: у січні в школі Вінницького ДПГР навчалось 150 осіб; у Кам'янецькому ДПГР – 50 % від усіх утримуваних; Новоушицькому – 30 %; Проскурівському – 45 % [11, арк. 6]. Середня кількість у місяць становила приблизно 281 учень [11, арк. 9]. Неграмотних утримуваних у Вінницькому ДПГР було 124 особи, у провінційних ДПГР – 184. Навчалось відповідно 124 і 155 [11, арк. 25].

В Одеському ДПГР у лютому 1923 р. утримувалося 1012 осіб (з них 933 – чоловіки). Школу грамоти відвідувало 58 осіб. Станом на 15.08.1923 в ДПГР Одеської губ. утримувалося всього 4017 осіб: засуджених – 1976, підслідних – 2031, пересильних – 10; 3334 чоловіків, 683 жінок; з вищою освітою – 31, середньою – 222, нижчою – 694; грамотних – 1934, неграмотних – 1136; за соцстаном: робітників – 1595, селян – 2078 (незаможних – 1172, «середняків» – 822, «куркулів» – 84), інтелігентів – 249, нетрудового елементу – 95; міських жителів – 1841, сільських – 2176. За злочинами: убивство – 126, контрреволюція – 198, грабіж і бандитизм – 801, крадіжка, покривання і скупка краденого – 1268, самогоноваріння – 621, посадові злочини – 298, інші – 705. Неодноразово судимих налічувалося

288 осіб [12, арк. 213]. Наказом начальника Одеського ГубУМПУ від 07.09.1923 № 82 начальникові Одеського ДПГР ставилося завдання протягом вересня організувати курси української мови, а також закінчити ліквідацію неграмотності серед співробітників нагляду ДПГР. Тих, «які ухиляються від занять по ліквідації неграмотності, представляти до звільнення» [12, арк. 105]. У Волинській губ. з того неграмотного контингенту, що надходив, 80 % виходили грамотними [13, арк. 2]. У Катеринославській губ. навчалось «лікбезу» 2474 особи, грамоті навчено 873 неграмотних з 1446 [13, арк. 45].

При порівнянні освітнього процесу у виправно-трудовій системі УСРР у 1923 р., наприклад, з 1919 р., помітно як схожі процеси і тенденції, так і відмінності. Зокрема, у В'язничному Народному Університеті губернської в'язниці м. Полтава станом на 05.02.1919 читали такі лекції: понеділок, 16–18 год – В. О. Щепотьов, «Історія письменства»; вівторок, 16–17 год – З. З. Гнідич, «Загальна географія»; середа, 16–18 год – І. І. Палій, «Економічні розмови»; четвер, 16–18 год – О. Т. Булдовський, «Природознавство»; 16–17 год – З. З. Гнідич (для ув'язнених жінок), «По жіночому питанню»; п'ятниця, 16–17 год – З. З. Гнідич, «Загальна географія»; субота, 16–18 год – В. О. Щепотьов, «Історія письменства»; 16–18 год – О. Т. Булдовський, «Географія України»; неділя, 16–18 год – І. І. Палій, «Економічні розмови» [14, арк. 1].

Станом на 21.06.1919 в Сумській губернській тюрмі перебувало 150 осіб. З 10.05.1919 у ній відкрита школа з двох груп. Перша – так звана «школа грамотності» з 10 осіб (за бажанням), але планувалося, що в неї

будуть ходити всі, хто неграмотний. Друга – «курси основних навичок і додаткових знань» з 19 осіб, яка ділилася на підгрупи (одна з них вивчала іноземні мови). Під школу відвели приміщення, де раніше була церква. Тут же розташовувалась і тюремна бібліотека з фондом у 67 томів. Завідував бібліотекою викладач школи. Бібліотечна справа була організована «по новітній картковій системі» (заводилися відповідні формуляри на книги і читачів). Відвідували бібліотеку близько 50 засуджених і ув'язнених. Опрацьовувалася можливість читання «з туманними картинами з природознавства, географії, історії, белетристики» [14, арк. 2].

За період з 15 травня по 15 червня 1919 р. відбулося 23 (!) засідання Колегії культурно-просвітницького підвідділу Центрального тюремно-карального відділу Народного комісаріату юстиції УСРР, на яких розглядалися питання, зокрема, розроблення навчальних програм, організації бібліотечної справи на місцях. Було підготовлено пропозицію організувати трудові школи для малолітніх злочинців. Аналізувалися дані з 27 місць (13 – з Київщини) ув'язнення (менше 1/5 від загальної частини, оскільки в умовах громадянської війни та слабкості радянської влади остання на більше тоді не була спроможна). Школи грамоти функціонували в шести місцях. У Київській тюремній школі працювали два вчителі на більше ніж 30 учнів, у Харкові та Сумах – по одному вчителю на 45 учнів, Верхньодніпровську – один учитель на 40 учнів. Лекції читалися в п'яти тюрмах. Учбові майстерні функціонували в чотирьох місцях, бібліотеки – в 11. У Зінківській в'язничній бібліотеці було 70 книг, Радомишльській – 150,

Роменській – 340, Київській – 600, Харківській – 1200, Чернігівській – 1600. «Розумні розваги» для в'язнів епізодично влаштовувалися в Полтавській, Чернігівській, Київській тюрмах. Найкраще освітній процес було організовано в Харківській, Полтавській, Чернігівській тюрмах, у Житомирській, Кам'янець-Подільській в'язницях питання організації освітнього процесу «тільки опрацьовується». Типовою проблемою була нестача коштів, фахівців [14, арк. 4–6].

14.05.1919 культурно-просвітницьким підвідділом Тюремно-карального відділу Народного комісаріату юстиції УСРР видано циркуляр № 16, у якому зазначалося, що культурно-просвітницька діяльність – одне з головних завдань як губернських тюремно-каральних підвідділів, так і всіх осіб, які відають такими місцями. Завдання такої діяльності – пробудити у в'язнів стремління до більш розумного і благородного життя; перевиховати їх, дати знання і навички для чесного способу життя на свободі. Передбачалось утворити при місцях ув'язнення «народні університети», які будуть складатися з таких груп: 1) курси основного знання (школи грамотності; курси основних навичок і додаткового знання); 2) курси прикладного знання; 3) ремісничо-технічні курси; 4) природознавство і географія; 5) історія та економіка; 6) політична грамота; 7) художньо-театральна студія; 8) бібліотека; 9) книжковий склад і склад підручників. Відвідування школи грамоти має бути обов'язковим для всіх неграмотних і напівграмотних, як і ремісничо-технічних курсів – для тих, хто не має ремісничих навичок. Слухання інших курсів – за бажанням в'язнів.

Навчання читанню мало здійснюватися паралельно з навчанням писанню (метод звуковий аналітично-синтетичний). Учні поділялися на невеликі групи. Цілком неграмотні і напівграмотні – окремо одні від одних. Передбачалося їх навчання також малюванню. У школі грамоти мали займатися щодня по годині. Курси основних навичок і додаткових знань передбачали, зокрема, вправи читання і письма; арифметику цілих чисел і дробових чисел; коротке навчання геометрії; вправи з креслення; читання книг, брошур. Знання мали подаватися не в готовій формі, а добуватися учнями самими за допомогою вчителя. Для цього щодня мали займатися по 2 год, з яких на арифметику, геометрію, креслення – 4 год. на тиждень. Курси прикладного знання склалися з фізики, хімії, механіки, технології в майстернях, фабриках, заводах, у повсякденному житті. На ремісничо-технічних курсах мали оволодівати основними фахами: столярний, слюсарний з необхідними теоретичними відомостями. Курси з природознавства мали бути пов'язані із сільськогосподарськими та іншими практичними роботами в тюрмі. Художньо-театральна студія була скерована на «облагородження» душі, пробудження творчих сил. Художньо-театральні сеанси мали бути систематичними (1–4 рази на місяць). Передбачалася безпосередня участь самих в'язнів: вони самі обирають п'єси, програми, вечори, виконують, будують сцену, декорації [14, арк. 12–13].

03 та 04 червня 1919 р. відбулося засідання культурно-просвітницької секції № 1 Всеукраїнського з'їзду тюремних діячів, на якому були присутні, зокрема, члени колегії Володкевич, Александровський, Зайкевич,

Мукалов, Плотников, Петрова, представники від Подільської губернії Школьников, Полтавської – Немировський, Київської – Кацман, Волинської – Філіпов, 1-го Київського губернського з'їзду повітових тюремних каральних відділів – Лебединський. Зайкевич виступив з доповіддю «Про постановку ремісничого навчання в місцях ув'язнення». Пропонувалося навчати цьому виключно тих в'язнів, термін яких був не менше 1,5 року. Через нестачу коштів планувалося обладнувати тільки ті майстерні, де будуть навчатися не менше 25 осіб. Озвучувалися такі принципи постановки ремісничого навчання: поєднання теорії і практики; не давати роботу, яку не може виконати учень через нестачу знань і навичок; обирати зразки продукції, що виробляється, до вимог збуту і промисловості; не вимагати надлишкової точності роботи, але суворо стежити за тим, щоб у кожній виконаній роботі була дотримана та ступінь точності, яка для неї потрібна і вказана учню на початку даної роботи. Передбачалися неминучі конфлікти між фінансовою секцією, завдання якої – окупність утримання в'язнів працею самих в'язнів, і культурно-просвітницькою, для якої головне – виправлення і надання знань, незважаючи на видатки. Була прийнята така резолюція: «...скоєння злочину в громадній більшості випадків є наслідком ненормальних соціальних умов, завданнями реформування тюремного відомства є не покарання, а лікування викривленої і хворої психіки громадян Радянської Республіки, які вибились з колії, з метою повернення їх в суспільне середовище корисними працівниками, а тому секція вважає: а) культурно-просвітницька діяль-

ність не повинна залежити від думок з отримання доходності праці ув'язнених; б) тюремний режим повинен бути організований так, щоб він не заважав розвитку в місцях ув'язнення культурно-просвітницької діяльності в повному об'ємі. Для цього необхідно зменшити виробничу працю в'язнів з метою отримання матеріальних вигод як мінімум до 7 год на день; змінити години ранкової і вечірньої перевірок з метою збільшення загальної продуктивності робочого часу» [14, арк. 8–9]. Пропонувалося з назви відділу виключити слово «каральний». Наступні доповіді мали такі назви: Володкевич (головуючий) – «Основні принципи культурно-просвітницької діяльності Центрального тюремно-карального відділу», «Методи і програма викладання природознавства і географії»; Петров – «Про необхідність проведення в місцях ув'язнення розумних розваг» (у прийнятій резолюції зазначалося, що, визнаючи важливість організації розваг для ув'язнених при їх безпосередній участі, підготовка до них не повинна віднімати час, відведений для продуктивної праці і роботи ув'язнених в освітніх установах); Александровський – «Загальний план діяльності культурно-просвітницьких установ в місцях ув'язнення», «Загальний організаційний план створення бібліотечної секції і бібліотек на місцях» (передбачалося створення статистичних даних про культурно-просвітницьку діяльність); Плотников – «Про методи викладання прикладних наук» (пропонувалося облаштування при окремих місцях ув'язнення шкіл професійного типу відповідно до стану промисловості в даній місцевості, а також надання можливості

ув'язненим вивчати виробництво на найближчих заводах). До прийняття загального кошторису передбачалося асигнувати кожному губернському тюремно-каральному відділу на проведення культурно-просвітницької діяльності не менше 100 тис. крб [14, арк. 9].

Доповідь Мукалова мала таку назву: «Організація шкіл грамоти і курсів додаткових знань». Пропонувалося в тюремній школі за типом «народного університету» створити особливий факультет – політичної грамоти. Навчання в'язнів у ньому розраховувалося на строк від 8 місяців до 1,5 року. Передбачалося рівність російської та української мов. У резолюції передбачалося, зокрема, таке: 1) на тих, хто ухиляється від навчання, накладаються стягнення; 2) ті, хто успішно і добросовісно працює в ремісничо-технічних майстернях та інших культурно-просвітницьких установах місць ув'язнення, а також ті, хто особливо успішно і корисно діє у сфері культурно-просвітницької діяльності як співробітники, достроково звільняються, а також їм надаються інші пільги на загальних підставах; 3) просити Народний комісаріат просвіти надіслати викладачів і лекторів, книги, навчальні посібники; 4) для підняття авторитету надати постійним культурно-просвітницьким працівникам право входити в окремі камери без супроводження осіб адміністративного нагляду; 5) вивчати в'язням різні сторони пролетарської творчості; ознайомитися з побутом іноземних робітників і селян [14, арк. 10].

Висновки. Таким чином, дослідивши освітній процес у виправно-трудовій системі УСРР в 1923 році, можна зробити такі висновки:

1. Навчальний процес у місцях попереднього ув'язнення і позбавлення волі в УСРР у 1923 р. проходив у формі співбесід, запитань, відповідей, колективних робіт учнів, які розподілялись на три групи: неграмотні, малограмотні, грамотні.

2. У перших двох групах строк навчання складав 3 міс. по 12 год на тиждень, у третій – 6 міс. по 12-24 год на тиждень. Передбачалася можливість скорочення кількості навчальних годин.

3. У першій групі викладали мову й арифметику; другій – мову, арифметику, географію, політграмоту, історію; третій – мову, арифметику, географію, історію, політграмоту, природознавство, гігієну.

4. У липні 1923 р. розпочався процес «українізації» в навчанні в місцях ув'язнення і позбавлення волі, що було обумовлено загальною політикою «українізації».

5. Навчанням було охоплено далеко не всіх, хто цього потребував: крім небажання частини самих утримуваних, місцеві відділи освіти були часто не в змозі, а інколи – просто не бажали забезпечувати освітній процес.

6. Приблизно 50 % вчителів були самі засуджені.

7. Основну кількість неграмотних (83,8 %) та малограмотних (88,6 %) утримуваних становили особи до 30 р.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВУ України). Ф. 5. Оп. 1. Спр.1403.
2. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2304.
3. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2309.
4. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2303.
5. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2310.
6. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1405.
7. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2302.
8. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2372.
9. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2337.
10. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2326.
11. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2339.
12. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2324.
13. ЦДАВОВУ України. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 2332.
14. ЦДАВОВУ України. Ф. 8. Оп. 1. Спр. 29.

References

1. Centralnij derzhavnij arhiv vishih organiv vladi i upravlinnya Ukraini (CDAVOVU Ukraini). F.5. Op.1. Spr.1403 [in Ukrainian].
2. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2304 [in Ukrainian].
3. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2309 [in Ukrainian].
4. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2303 [in Ukrainian].
5. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2310 [in Ukrainian].
6. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 1405 [in Ukrainian].
7. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2302 [in Ukrainian].
8. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2372 [in Ukrainian].
9. CDAVOVU Ukraini. F. 5. Op. 1. Spr. 2337 [in Ukrainian].

10. CDAVOVU Ukrayini. F. 5. Op. 1. Spr. 2326 [in Ukrainian].
11. CDAVOVU Ukrayini. F. 5. Op. 1. Spr. 2339 [in Ukrainian].
12. CDAVOVU Ukrayini. F. 5. Op. 1. Spr. 2324 [in Ukrainian].
13. CDAVOVU Ukrayini. F. 5. Op. 1. Spr. 2332 [in Ukrainian].
14. CDAVOVU Ukrayini. F. 8. Op. 1. Spr. 29 [in Ukrainian].

P. Isakov, PhD, Head of the Psychology Faculty of the Institute of Criminal-Executive Service

e-mail: isakov_pavel@mail.ua; ORCID ID: 0000-0002-1294-2287

Educational process in the correctional-labor system of the USSR in 1923

Everybody knows about the important role of the education in the human life, its influence on the way of thinking and action. It is easier to manipulate by the uneducated persons. It is difficult for such people to live in the law-abiding way in the modern society. After obtaining the state power the bolsheviks began the active work against illiteracy, in particular in the places of deprivation of liberty. However, it should be mentioned about the ideological one-sided approach to the education of the bolsheviks. They were good agitators (the effective mean of strengthening its totalitarian power) and they made the ordinary people a «gray faceless crows with the washed brains». It was easier to manipulate such crows in comparison with the uneducated people. Such situation illustrated the educational process in the correctional-labor system of the USSR in 1923.

1. The educational process in places of deprivation of liberty in the USSR in 1923 was held in the form of interviews, questions, answers, collective work of the inmates in groups. They were distributed into 3 groups: illiterate, a little literate, literate.

2. In the first two groups the training period was 3 months (12 hours per week). In the third group it was 6 months (12–24 hours per week). Afterwards it was planned to reduce the number of training hours.

3. In the first group language and arithmetic were taught; in the second group – language, arithmetic, geography, political texts and history; in the third group – language, arithmetic, geography, history, political grammar, science, hygiene.

4. In July of 1923, the process of «ukrainization» began in the framework of the inmates training. It was caused by the general policy of «ukrainization» in the republic.

5. Not all the inmates were covered by education: some of them did not want; the local education departments were often unable or just did not want to provide the inmate with the educational process.

6. About 50% of teachers at the penal establishments were the inmates themselves.

7. 83.8% of the illiterate and 88.6% of a little literate inmates were up to 30 years old.

Keywords: education; vocational training; correctional-labor system; schools of the general and special purpose.

Надійшла до редакції 11.03.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.03

УДК 342.924

Сокальська О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідного центру з питань діяльності органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України і пробації Інституту кримінально-виконавчої служби
e-mail: co2001@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-8737-0829

ГОЛОВНЕ ТЮРЕМНЕ УПРАВЛІННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ПОРТРЕТАХ ЙОГО ОЧІЛЬНИКІВ (ДО 140-ЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ ВІДОМСТВА)

Усяка справа значною мірою залежить від особистості:
з'явиться енергійна людина – і справа піде...

*І. В. Мещанінов
«Зі спогадів старого тюремного діяча»*

У статті окреслено передумови створення Головного тюремного управління Російської імперії, визначено його структуру та повноваження начальника управління. Уточнено перелік та хронологію перебування на посадах очільників Головного тюремного управління, їх біографічні дані, визначено та проаналізовано їх діяльність на чолі тюремного відомства.

Ключові слова: *Головне тюремне управління Російської імперії; М. М. Галкін-Враський; А. М. Стремоухов; О. М. Максимовський; С. С. Хрульов; П. К. Гран; О. О. Жижиленко.*

В статье определены предпосылки создания Главного тюремного управления Российской империи, его структура и полномочия начальника управления. Уточнен перечень и хронология пребывания на должностях руководителей Главного тюремного управления, их биографические данные, проанализирована их деятельность во главе тюремного ведомства.

Ключевые слова: *Главное тюремное управление Российской империи; М. Н. Галкин-Враской; А. М. Стремоухов; А. М. Максимовский; С. С. Хрулев; П. К. Гран; А. А. Жижиленко.*

Постановка проблеми. Однією зі складових формування цілісного образу в'язничної служби є історичний шлях її розвитку й діяльність очільників, а також їх об'єктивна

оцінка. Саме до історії повсякчас апелюють можновладці та громадськість, обґрунтовуючи необхідність кардинальних змін в системі виконання покарань, але жодного разу – у

позитивному сенсі. Їх основна теза: «усе, що було до нас – похмурі царські застінки і страхіття ГУЛАГу». Як не дивно, але саме таку риторику використовували й радянські (чи то пак «советські») ідеологи та науковці, лаючи на всі заставки ганебну «царську тюрму». Невтішно, що і молоді вітчизняні активісти пенітенціарної реформи вдаються до тої самої «стратегії».

Натомість історія розвитку в'язничної системи на українських землях потребує не «гучних радянських кліше», а об'єктивного фахового вивчення та виваженого підходу. Аналіз діяльності діячів тюремної реформи, що формували систему виконання покарань, стояли у її витоків, чи не найкраще ілюструє всю складність цієї системи, її багатоаспектність і потребу в фахівцях високого рівня і професійних знань, і особистих якостей.

Радикальне відмежування від історії Російської імперії, у складі якої українські землі перебували тривалий період, упродовж якого формувалася тюремна система як усєї імперії, так і українських губерній, створює штучну «білу пляму». Думається, несправедливо, що нині Російська Федерація узурпувала історичну пам'ять і надбання Російської імперії – держави, яку населяли сотні народів.

Створення 1879 р. Головного тюремного управління Російської імперії було вагомим кроком уперед на шляху формування модерної в'язничної системи в дусі загальноєвропейських пенітенціарних перетворень. І з огляду на 140-літній ювілей утворення першого центрального тюремного відомства, яке здійснювало управління й тюремною системою українських губерній, нам

видається доречним розглянути основні етапи його діяльності через призму юридичної біографістики, акцентувавши увагу на персоналіях керівників Головного тюремного управління, їх життєвому та професійному шляху, а також їх внеску в справу тюремної реформи.

Постановка завдання. Мета статті – окреслити умови створення Головного тюремного управління Російської імперії; визначити його структуру, повноваження начальника управління; уточнити перелік та хронологію перебування на посадах очільників Головного тюремного управління, визначити та проаналізувати діяльність керівників центрального тюремного відомства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія тюремної реформи в Російській імперії та правових засад діяльності Головного тюремного управління (ГТУ) досить значна: це і фундаментальні праці А. П. Печникова, М. Г. Деткова, І. В. Упорова, І. І. Бомбергер та ін. Не можна оминати й вітчизняних авторів, які почасти звертали увагу на цю проблематику, зокрема І. В. Іваньков, О. П. Неалов, В. В. Россіхін, О. Н. Ярмиш, М. М. Яцишин.

До 130-літнього ювілею ГТУ опубліковано низку статей під назвою «Во главе тюремного ведомства», де наведено короткі нариси про усіх очільників ГТУ, але вони мають радше довідковий характер [1]. Серед російської історіографії слід виділити монографічне дослідження саратовського історика С. В. Зубова, у якому значну увагу звернуто на реформаторську діяльність М. М. Галкіна-Враського в тюремній сфері [2]. Останнім часом опубліковано кілька біографічних досліджень про

П. К. Грана, але його діяльність на посаді очільника ГТУ згадується фрагментарно [3; 4].

Здобутки керівників тюремного відомства подано в огляді діяльності ГТУ за перші 35 років його існування [5]. Цінним джерелом стали публікації в офіційному виданні ГТУ – журналі «Тюремний вісник», а також спеціальний випуск, що містив статті про причини трагічної загибелі О. М. Максимовського.

На особливу увагу заслуговують дослідження в царині юридичної біографістики і тюрмознавства знаного вітчизняного історика права В. М. Чиснікова [6; 7], в одному з яких розглянуто діяльність ГТУ під керівництвом генерала П. Г. Курлова.

У межах науково-дослідної роботи кафедри загально-юридичних дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби започатковано дослідження з пенітенціарної біографістики, видано збірку «Пенітенціарна наука і практика крізь призму юридичної біографістики», до якої увійшли наукові розвідки про М. М. Галкіна-Враського [8] та П. К. Грана [9]. Особливий інтерес для дослідників становить остання публікація, оскільки в її основу лягли неопубліковані спогади П. К. Грана з приватного архіву. Окремо видано наукові статті про діяльність О. М. Максимовського [10] та О. О. Жижиленка [11].

Виклад основного матеріалу. Створення центрального органу управління тюремною системою цілком відповідало тим прогресивним перетворенням, що відбувалися в Російській імперії впродовж 60–70-х років XIX ст. Знаковим кроком було підпорядкування 1862 р. усіх місць позбавлення волі цивільного відом-

ства МВС, що фактично стало початком реформаторського руху у сфері виконання покарань.

У результаті роботи спеціальних комісій та комітетів упродовж 1868–1877 рр. було вироблено кілька проектів тюремних перетворень. Усі вони передбачали створення центрального органу управління тюремною системою, започаткування посад головних тюремних інспекторів для контролю за діяльністю установ виконання покарань та губернського тюремного інспектора як координатора цієї діяльності в регіоні.

Започаткування 27 лютого 1879 р. в структурі МВС Головного тюремного управління стало центральним етапом тюремної реформи в Російській імперії. Головне тюремне управління було автономним і, згідно із законом, користувалося певною самостійністю. Начальник ГТУ мав право приймати рішення про застосування необхідних виконавчих і розпорядчих заходів у тюремній галузі, не питаючи на це додаткового дозволу міністра внутрішніх справ. Він призначався указом царя за поданням міністра внутрішніх справ і володів достатньо широкими повноваженнями: завідував усіма цивільними місцями ув'язнення, арештантською пересильною частиною, виправними притулками; відповідав за витрату асигнованих за кошторисом кредитів; здійснював нагляд за органами місцевого тюремного управління; керував підпорядкованою йому конвояною вартою.

У безпосередньому підпорядкуванні начальника ГТУ перебував його помічник, на якого покладалась обов'язки завідування канцелярією управління та виконання обов'язків начальника в разі його відсутності

або хвороби. Особливе місце в штаті ГТУ займали тюремні інспектори, які безпосередньо підпорядковувалися начальникові управління. Інспектори направлялись у регіони для збирання даних, що стосувалися тюремної частини й були необхідні для ознайомлення зі станом тюрем і розроблення законодавчих і адміністративних заходів щодо покращення їх устрою.

Першим очільником новоствореного центрального тюремного відомства був призначений Саратовський губернатор Михайло Миколайович Галкін-Враський.



**М. М. Галкін-Враський
(1832–1916)**

Походив він зі старовинного дворянського роду – Галкіних (по лінії батька) і Враських (з боку матері). Народився Михайло Миколайович 1832 р. у родовому маєтку Галкіних – с. Полянки Спаського повіту Казанської губернії. 1853 року закінчив юридичний факультет Казанського університету [2, с. 32–35].

У червні 1862 р. М. М. Галкін-Враський був зарахований на службу до МВС і з того часу зацікавився про-

блемою організації тюремної справи в Росії і за кордоном. Перебуваючи 1862 р. в Європі, оглянув установи виконання покарань і ознайомився із засадами функціонування різних в'язничних систем. Інтерес до тюремної проблематики став вирішальним у всій його подальшій долі й кар'єрі.

1868 року він опублікував «Матеріали к изучению тюремного вопроса», у яких виклав історію розвитку західноєвропейської пенітенціарної науки, схеми устрою та плани найбільших в'язниць, проаналізував основні види тюремного ув'язнення, що застосовувалися на Заході [12]. Досить довго це видання було єдиним в Російській імперії посібником з тюремознавства.

Після завершення закордонного відрядження М. М. Галкін-Враський брав активну участь у роботі Санкт-Петербурзького тюремного комітету, а 1867 р. затверджений одним із семи його директорів. На цій посаді він долучився до будівництва й облаштування нової експериментальної в'язниці для строкових арештантів у Санкт-Петербурзі.

29 березня 1868 р. указом Олександра II М. М. Галкін-Враський призначений начальником Петербурзької в'язниці для строкових арештантів. Керував діяльністю цього закладу він недовго – лише півроку, але за цей час закладено засади діяльності в'язниці, запроваджено обов'язкову працю арештантів, було встановлено оплату праці засуджених (частину зароблених коштів ув'язнені отримували під час звільнення). Важливим нововведенням М. М. Галкіна-Враського була видача атестатів засудженим, які оволоділи певним ремеслом, та організація товариства, що допомагало таким особам влаштуватися

на роботу після звільнення [13, с. 85–86].

Також Михайло Миколайович брав участь у роботі комісії з реформування тюремної частини під головуванням графа К. Палена 1867 р. Лист М. М. Галкіна-Враського до К. К. Грота з приводу роботи зазначеної комісії демонструє широку обізнаність автора в питаннях організації майбутнього центрального тюремного відомства, власне бачення його функцій як самостійного управління, відокремленого від інших напрямів діяльності (*«оно должно быть выгорожено от соучастия других управлений Министерства»*), у безпосередньому підпорядкуванні міністра. З огляду на необхідну його окремішність, М. М. Галкін-Враський вважав неприпустимим питання, у складі якого саме міністерства має перебувати центральне тюремне управління: МВС чи міністерства юстиції [2, с. 109].

Після довгих і плідних років державної служби Естляндським, а пізніше Саратовським губернатором 1879 р. М. М. Галкіну-Враському довелося знову повернутися до проблем виконання покарань і стати першим очільником новоствореного тюремного відомства. 23 квітня 1879 р. імператор Олександр II призначив його начальником ГТУ. Цю посаду Михайло Миколайович обіймав упродовж 17 років.

З його ініціативи імперія приєдналася до міжнародного тюремного співтовариства і стала учасником тюремних (пенітенціарних) конгресів. Він входив до складу міжнародної тюремної комісії, яка працювала між конгресами. 1885 року на III Міжнародному тюремному конгресі в Римі М. М. Галкін-Враський предста-

вляв делегацію Російської імперії. А 1890 р. організував проведення IV Міжнародного тюремного конгресу в Санкт-Петербурзі, де був обраний пожиттєвим почесним головою.

Михайло Миколайович був прихильником ідеї виправлення засуджених через залучення їх до праці. Закон про обов'язковість праці ув'язнених і розподіл отриманих доходів був затверджений Олександром III 6 січня 1886 р. Він заклав нормативні основи організації праці засуджених, що приносило значні кошти державній скарбниці.

Другою важливою реформою, проведеною М. М. Галкіним-Враським, було затвердження нових штатів тюремної варті. Положення про тюремну варту від 15 червня 1887 р. внесло суттєві зміни в організацію тюремної справи: штати тюремних службовців були розширені, а їх оклади підвищені [8].

Також 1890 р. М. М. Галкіним-Враським ініційовано створення місцевих органів тюремного управління – губернської тюремної інспекції. Інспекції були представниками ГТУ в губерніях, через яких воно підтримувало зв'язок з окремими місцями ув'язнення. Упродовж 1890–1896 рр. тюремні інспекції були створені в 24 губерніях, зокрема в Катеринославській, Київській, Полтавській, Харківській, Херсонській, Чернігівській.

Оцінюючи результати функціонування ГТУ під керівництвом М. М. Галкіна-Враського з 1879 по 1896 рр., варто відзначити, що в цей період вироблено ті організаційно-правові основи діяльності пенітенціарної системи, які були затребувані при всіх наступних політичних режимах.

Одним із суперечливих напрямів реформаторської діяльності М. М. Галкіна-Враського став проект перетворення системи заслання та каторги до Сибіру та освоєння в цьому контексті о. Сахалін. Власне і завершення кар'єри очільника тюремного відомства було пов'язане з трагедією 1889 р. на Карійській каторзі, де політичні засуджені вчинили масове самогубство, протестуючи проти свавілля адміністрації каторжних тюрем. Безпосередньо Михайло Миколайович не був причетним до трагедії, але відповідальним за ту політику, що реалізовувалася стосовно політичних злочинців в місцях не-свободи, стан тюрем та умови утримання, а також за діяльність тюремної адміністрації. Кінець 80-х – початок 90-х років XIX ст. позначився наступом на привілеї засуджених за політичні злочини, проти чого останні активно виступали.

Невдачею завершилися і починання М. М. Галкіна-Враського щодо сільськогосподарської колонізації о. Сахалін зсильнокаторжними. Він залишався палким прихильником цієї ідеї навіть після завершення каденції на посаді очільника ГТУ і всупереч численним заявам науковців та управлінців, які наголошували на неефективності й неможливості реалізації колонізації острова таким чином [14].

13 грудня 1895 року тюремне відомство перейшло в підпорядкування міністерства юстиції, що було зумовлено продовженням тюремних перетворень, переглядом кримінальних законів та утвердженням ідеї, що сфера виконання покарань є складовою кримінальної юстиції. А. П. Печников серед причин такої передачі називає також переобтяже-

ність МВС різними функціями і бажання зосередити його зусилля, насамперед, на боротьбі з політичними злочинцями, а не карними, які, перебуваючи в тюрмах, загрози для самодержавства вже не становили [15, с. 136–138].

Але й були ті, хто не бачив у цьому перепідпорядкуванні «високої державницької мети». Так, відомий юрист А. Ф. Коні вважав, що в основі такого рішення були інтриги й особиста зацікавленість міністра юстиції М. В. Муравйова: *«Вследствие совокупного представления министров – Горемыкина и Муравьева – состоялась, без всякого законодательного обсуждения, передача всего тюремного дела [...] в ведение министра юстиции. Скудный бюджет тюремного ведомства остался в основаниях своих прежним, личный состав тоже, но генерал-прокурор и блюститель правосудия, сделавшийся обер-тюремщиком и хозяйственным распорядителем по тюремной части, получил прибавку содержания и мундир тюремного ведомства с присвоенными ему золотыми жгутами и шашкою [...] Едва ли от этого тюремное дело улучшилось»* [16, с. 23].

Подібної думки дотримувався і М. М. Гернет, саркастично відзначаючи, що міністерство юстиції свою діяльність щодо керівництва ГТУ почало з указу про заміну гудзиків на форменому одязі: *«На этом примере видно, чем интересовалось тюремное управление прежде всего»*. Заради справедливості слід зазначити, що «головний історик царської тюрми» не шкодував «шпильок» на адресу ГТУ. Зокрема про М. М. Галкіна-Враського і міжнародну співпрацю писав: *«первый начальник Главного тюремного управления позаботился с самого начала*

своей деятельности завязать сношения с иностранными тюремными управлениями, выразившиеся ... в обмене фотографией с главным тюремным начальником» [17, с. 13–14].

Спогади генерала П. Г. Курлова теж підтверджують, що підпорядкування ГТУ міністерству юстиції, здійснене за бажанням міністра юстиції М. В. Муравйова, було цілком випадковим [18].

Фактичний перехід тюремної системи в підпорядкування міністерства юстиції відбувався поступово, що мало супроводжуватися відповідним нормативним забезпеченням. Для цього була створена комісія з укладання законодавчих пропозицій про устрій тюремної частини в міністерстві юстиції під головуванням сенатора М. С. Таганцева. Комісія працювала упродовж 1896 р. й виробила докладний план передачі тюремної системи від одного відомства до іншого. Головним результатом її роботи був висновок про необхідність виділення тюремного управління зі складу губернського правління та з-під керівництва губернатора. Цим рішенням досягалася мета відокремити МВС в особі губернатора і міністерство юстиції в особі особливої колегії, щоб вони не могли впливати одне на одного [19, с. 32]. Отже, управління тюрмами на місцях повинно було зосередитися в руках тюремних інспекцій, а не губернатора. Особливих змін в організації діяльності ГТУ не відбулося, лише начальник призначався тепер за поданням міністра юстиції.

28 лютого 1896 р. М. М. Галкін-Враський залишив посаду начальника ГТУ і 8 березня 1896 р. на це місце було призначено члена зазначеної комісії при міністерстві юстиції То-

больського губернатора Миколу Модестовича Богдановича.

Закінчивши Петербурзький університет, М. М. Богданович служив у міністерстві юстиції. У 1876 р. був призначений товаришем київського губернського прокурора. З 1878 р. по 1886 р. обіймав посади товариша прокурора Варшавського та Петербурзького окружних судів.



**М. М. Богданович
(1856–1903)**

Як свідчать офіційні джерела, зі своїми обов'язками Микола Модестович справлявся успішно, кар'єра його складалася вдало. 1887 року М. М. Богданович перейшов на службу в МВС і відразу був призначений віце-губернатором у Ломжу, пізніше – віце-губернатором у Ригу, а незабаром обійняв пост Тобольського губернатора [1, с. 37].

З огляду на службу в органах юстиції, обізнаність у тюремних питаннях та значний управлінський досвід М. М. Богданович не випадково був призначений очільником тюремного відомства. Однак уже в жовтні

того ж року через хворобу (ослаблення слуху), що вимагала зміни клімату, був змушений залишити посаду й отримав призначення губернатором в Уфу.

Життєвий шлях М. М. Богдановича, а особливо його трагічний фінал, є досить показовим для розуміння політичної ситуації та суспільного тла, в умовах якого доводилося працювати вищому державному чиновнику Російської імперії на межі XIX–XX ст. Так звана Златоустівська бійня стала фатальною в біографії М. М. Богдановича.

10 березня 1903 р. робітники м. Златоуст розпочали страйк, протестуючи проти введення нових розрахункових книжок та правил, що скасовували пільги щодо користування заводською землею та т.і. І хоча керуючий справами усіх заводів округу – гірничий начальник А. О. Зеленцов, що, до речі, одним із перших запровадив в окрузі 8-годинний робочий день, дозволив протестувальникам тимчасово працювати без розрахункових книжок та погодився задовольнити їх окремі вимоги, підбурені екстремістами молоді робітники відмовилися виходити на роботи і перешкоджали в цьому іншим [20].

До Златоуста було викликано частини Мокшанського полку. Для перемовин з адміністрацією робітники обрали уповноважених, але їх заарештувала поліція. 12 березня дві тисячі робітників зібралися на площі, вимагаючи звільнити заарештованих. Поводилися вони досить зухвало, намагалися увірватися до будинку ісправника, погрожували йому розправою, стягнули з ганку офіцера, погнули штики тощо.

До страйкарів на перемовини негайно прибув губернатор М. М. Богданович, пообіцявши розібратися в

ситуації. 13 березня неконтрольований натовп знову зібрався на Арсенальній площі Златоуста. Жодні обіцянки губернатора звільнити заарештованих активістів та вимоги розійтися до остаточного вирішення питання, інакше їх буде розігнано силою, не діяли. Страйкарі намагалися увірватися до будинку гірничого начальника, з натовпу пролунали револьверні постріли. З огляду на це губернатор прийняв рішення збройно зупинити заворушення і командир батальйону віддав наказ стріляти в бік натовпу. У результаті цього було вбито й поранено кілька десятків осіб. 17 березня 1903 р. було оприлюднено звернення губернатора до громадськості з детальним поясненням причин його розпорядження застосувати зброю та переліком загиблих і поранених [21, с. 69–72].

Златоустівська бійня викликала протест робітників у всій країні, а революційно налаштовані організації оголосили М. М. Богдановича ворогом робітничого класу і винесли йому смертний вирок.

Микола Модестович не раз запитував себе, чи правильно він учинив, картав за те, що не викликав сотню козаків, які б нагайками розігнали натовп. Губернатора попереджали про небезпеку, що загрожувала йому з боку революціонерів-терористів, але він себе жодним чином не убезпечив. 6 травня 1903 р. 20-літній есер Є. Дулебов підстеріг губернатора в міському парку й смертельно його поранив.

Ось що писали про ці події петербурзькі газети: *«Телеграф приніс звістку про новий мерзенний злочин, жертвою якого став один з найбільш освічених і гуманних російських губернаторів – М. М. Богданович, добре знаний у Петербурзі як колишній на-*

чальник Головного тюремного управління» («Новий Час», 7 травня 1903 р.) [20].

Убивства терористами-революціонерами державних діячів були в цей час в Російській імперії звичною справою. Так, двоє очільників ГТУ, М. М. Богданович та О. М. Максимовський, стали їх жертвами. Парадоксальність ситуації в тому, що суспільство не засуджувало ці дії, і нерідко присяжні виправдовували терористів. Саме в таких суспільно-політичних умовах доводилося реалізовувати свої функції службовцям тюремного відомства.



**О. П. Саломон
(1855–1908)**

Наступним начальником ГТУ 11 листопада 1896 р. було призначено Олександра Петровича Саломона.

О. П. Саломон народився 1855 р. Закінчивши 1874 р. із золотою медаллю Імператорський Олександрівський ліцей, О. П. Саломон вступив 1875 р. на службу рядовим у лейб-гвардії Гренадерський полк. Після завершення військової кар'єри в травні 1881 р. був відраджений на

цивільну службу до ГТУ. Він вивчав тюремну справу за кордоном, брав участь у проведенні в'язничної реформи. 28 листопада 1881 р. його призначено секретарем Ради з тюремних справ.

О. П. Саломон представляв державу на III Міжнародному тюремному конгресі в Римі, був членом комісії з організації та проведення IV Міжнародного тюремного конгресу в Санкт-Петербурзі. Упродовж 1888–1891 рр. обіймав посади інспектора ГТУ VI і V класу [22, с. 240–241].

Одне з найбільших досягнень О. П. Саломона на посаді начальника ГТУ – робота з вивчення стану справ з відбуванням заслання та каторги в Сибіру та на о. Сахалін. У травні 1899 р. О. П. Саломон став членом, а пізніше очолив, комісію з організації заходів щодо скасування заслання. Олександр Петрович, на відміну від М. М. Галкіна-Враського, прихильно і з інтересом поставився до праці А. П. Чехова «Острів Сахалін», у якій критично змальовано колонізацію острова засудженими. 1898 року О. П. Саломон особисто відбув у відрадження до Сибіру та на о. Сахалін для ознайомлення з умовами заслання і каторги. За підсумками поїздки він представив доповідь про «несостоятельность ссылочной системы» і необхідність її скасування, що пізніше була опублікована окремим виданням [23]. Свої погляди щодо стану справ у тюремній системі та перспектив її розвитку О. П. Саломон виклав у праці «Тюремное дело в России» [24].

Після звільнення з посади начальника ГТУ О. П. Саломон упродовж 1900–1908 рр. служив директором Олександрівського ліцею.



**І. В. Мещанінов
(1846–1918)**

19 жовтня 1900 р. очільником ГТУ призначено Івана Васильовича Мещанінова, який обіймав цю посаду досить нетривалий час – до 1 квітня 1901 р.

Народився І. В. Мещанінов 17 серпня 1846 р. в Саратовській губернії у дворянській родині. 1868 року закінчив юридичний факультет Казанського імператорського університету. Працював судовим слідчим та на інших посадах у судових установах Казанської губернії. У 1884 р. переїхав до Санкт-Петербурга. З 1887 р. – товариш обер-прокурора кримінального касаційного департаменту Сенату. З 1893 р. – член консультації міністерства юстиції з ревізійних доручень, а з 1900 р. – член Урядового Сенату [1, с. 46].

І. В. Мещанінов входив до складу комісії з організації заходів щодо скасування заслання. Іван Васильович залишив посаду очільника ГТУ внаслідок призначення його товаришем міністра народної освіти.

Авторству І. В. Мещанінова належать праці з тюрмознавчої тема-

тики: «Из истории русской тюрьмы» [25] та «Из воспоминаний старого тюремного деятеля» [26].

Після відставки І. В. Мещанінова начальником ГТУ призначено дійсного статського радника Андрія Михайловича Стремоухова, який перебував на цій посаді з 8 травня 1901 р. по 6 вересня 1905 р. Походив він зі стародавнього дворянського роду. Навчався у військовому училищі. Упродовж 1896–1901 рр. керував тимчасовою канцелярією з розгляду особливих кримінальних справ при міністерстві юстиції [1, с. 46].



**А. М. Стремоухов
(1854–1913)**

Призначення Андрія Михайловича в ГТУ відбулося відразу після видання закону про скасування заслання. Це зумовило значні зміни в роботі усієї системи виконання покарань. Після ухвалення нового Кримінального уложення терміново слід було виробити проект перебудови усіх місць ув'язнення відповідно до вимог закону. А. М. Стремоухов здійснював безпосереднє керівництво цією роботою.

З ініціатики начальника ГТУ здійснено низку заходів з покращення побуту засуджених, засновано тюремну богадільню на о. Сахалін, змінено штати управління островом, створено комісію для розподілу зсильнокаторжних, бродяг тощо. Переглянуто штати московських місць ув'язнення, а також збільшено штат ГТУ. У 1905 р. завершено реформу виправних арештантських відділень й ухвалено нові штати [27].

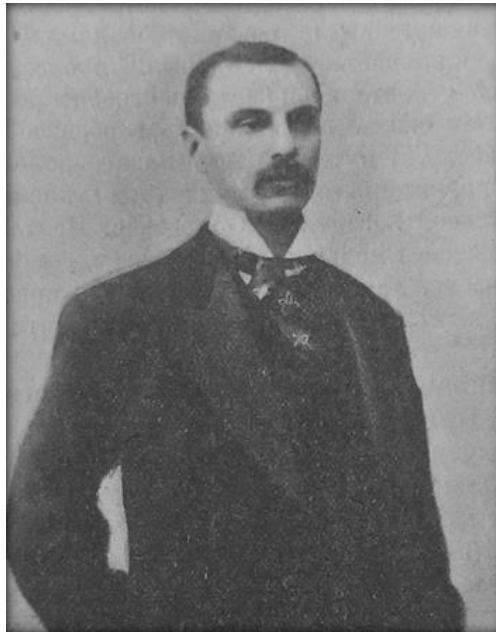
За безпосередньої участі А. М. Стремоухова в березні 1902 р. організовано проведення першого з'їзду тюремних діячів у Санкт-Петербурзі.

У 1902 році у складі ГТУ утворено 7-ме діловодство (рахункове, з організації арештантських робіт), бухгалтерія, запроваджено посаду 2-го помічника начальника. 1904 року ухвалено Основні правила харчування і лікування арештантів виправних арештантських відділень і Порядок утримання у в'язницях цивільного відомства політичних арештантів. А. М. Стремоухов особисто брав участь у розробленні закону, що скасовував найтяжчі види тілесних покарань для зсильних.

А. М. Стремоухов підготував до Міжнародного пенітенціарного конгресу у Будапешті звіт про заходи щодо тюремної частини, здійснені з 1900 р. по 1905 р. [28].

У зв'язку з переведенням на посаду директора 2-го департаменту міністерства юстиції А. М. Стремоухов залишив пост начальника ГТУ [1, с. 46].

25 лютого 1906 р. начальником ГТУ призначено заступника А. М. Стремоухова Олексія Михайловича Максимовського, який фактично вже вісім місяців здійснював



**О. М. Максимовський
(1861–1907)**

управління тюремним відомством у період відсутності А. М. Стремоухова.

Олексія Михайловича Максимовського можна назвати одним з найбільш неординарних керівників тюремного відомства: уважний доброзичливий сором'язливий, до того ж глибоко віруючий християнин, голова Товариства поширення Святого письма (Євангельського Петербурзького товариства), який усе своє життя розглядав як земне служіння Ісусові Христу [11, с. 57].

Народився Олександр Михайлович 30 серпня 1861 р. в Санкт-Петербурзі в дворянській родині генерала М. С. Максимовського. 1883 року, після завершення навчання на юридичному факультеті Харківського університету, вступив на службу до міністерства народної освіти. З 1885 р. упродовж кількох років служив у Державній канцелярії, з 1894 р. – обіймав посаду помічника статс-секретаря Державної Ради.

Абсолютно не обізнаному в тюремній справі службовцю міністерства юстиції О. М. Максимовському перейти до ГТУ на новостворену посаду помічника начальника запропонував А. М. Стремоухов. 11 лютого 1902 р. він був відкомандирований до ГТУ «для занять по законодательной части», а 18 травня призначений помічником начальника.

На цій посаді Олександр Михайлович перебував більше трьох років. Зазначені законодавчі акти, ухвалені у період з 1902 по 1905 рр., розроблено за дієвої участі О. М. Максимовського. Крім законотвірчої діяльності, Олександр Михайлович долучився до вирішення найважливіших питань управління тюремним відомством, неодноразово проводив ревізії місць позбавлення волі тощо.

Варто акцентувати увагу, що діяльність О. М. Максимовського у тюремному відомстві припала на важкі революційні роки соціальних зрушень 1905–1907 рр. Здавалося, ліві газети всю антиурядову лють виплескували на поліцію і тюремних службовців. Тюрма змальовувалася у пресі як знаряддя особистої помсти уряду революційно налаштованим масам. В умовах переповненості місць ув'язнення будь-яка спроба підтримки порядку викликала спротив серед громадськості, підбуреної антиурядовими публікаціями. Преса формувала образ тюремника як ката, ворога свободи й сатрапа. Це не лише підривало авторитет тюремних службовців серед засуджених, заставляло боятися за свою безпеку (дедалі частішими ставали вбивства та замах на життя тюремників), але й було ударом по і так непрестижній тюремній службі [29, с. 679].

Видання ж правого спрямування, навпаки, звинувачували тюремне відомство в потуранні політичним засудженим, надто «ліберальному» режимі, встановленні на засадах «гуманності» в тюрмах «раю для всіх шахраїв, грабіжників й убивць». Отже тюремне відомство, як правильно зазначалося, перебувало між молотом і ковадлом [29, с. 679–680].

У такій політичній ситуації ГТУ дедалі частіше доводилося нагадувати начальникам тюрем, що основним керівним началом їх діяльності повинні бути приписи закону і засновані на них розпорядження. О. М. Максимовський відстоював думку, що тюрма передусім повинна бути тюрмою – надійним місцем позбавлення волі, і встановлений порядок, режим та дисципліна повинні визнаватися неминучими в будь-якій добре влаштованій тюремній установі [29, с. 681]. «Ми не кати, – підкреслював О. М. Максимовський, – ми лише утримуємо в ув'язненні тих, кому призначив покарання суд» [30].

Основним завданням тюремної адміністрації в умовах політичної нестабільності, переповненості тюрем та їх незадовільного стану було забезпечення порядку та відповідного режиму утримання, упровадження, за можливості, ідей виправлення засуджених і налагодження виробництва.

Завдяки О. М. Максимовському в один будівельний сезон 1907 р. вдалося облаштувати нові в'язниці в Москві, Миколаєві, Шліссельбурзі [29, с. 681]. Особливу увагу Олександр Михайлович приділяв розвитку арештантської праці, що розглядалася ним одночасно і як засіб мо-

рального перевиховання злочинця, і як спосіб установлення належного режиму в тюрмі, порядку й дисципліни серед арештантів. У період його керівництва тюремним відомством започатковано використання засуджених на меліоративних роботах для розширення селянських земельних угідь і на виробництві обмундировання та взуття для військових потреб.

О. М. Максимовський чітко уявляв програму діяльності ГТУ та необхідні перетворення. Першочерговими заходами вважав удосконалення місцевого тюремного управління з метою покращення службового і матеріального становища тюремної адміністрації та варті. Крім того, необхідно було впорядкувати тюремно-будівельну частину, збільшити кошторис на спорудження і ремонт тюрем. Важливе місце в його програмі займали питання реорганізації каторги, перегляд приписів, що регулювали діяльність виправних припусків, тощо.

Не все задумане О. М. Максимовським реалізовано за час перебування на посаді начальника ГТУ. Але, в умовах постійного браку коштів, зроблено досить багато:

- вдалося досягти деякого збільшення виділення коштів на тюремно-будівельні роботи і збільшення на 520 000 руб. щорічного кошторису на утримання особового складу наглядачів;

- підготовлено проект Положення про виправно-виховні заклади для неповнолітніх;

- розроблено і подано на затвердження проект реформування місцевого тюремного управління, який був однією з основних складових модернізації всієї тюремної сис-

теми імперії та передбачав виокремлення з відання губернатора тюремних справ і підпорядкування їх виключно тюремним інспекціям, підконтрольним ГТУ, які були би наділені значною самостійністю в питаннях управління місцями позбавлення волі та арештансько-пересильною частиною. Товариству ж піклувальному про тюрми відводилася роль виключно благодійна;

- розпочато роботу з організації централізованої спеціальної професійної підготовки і навчання тюремних службовців;

- впроваджено зарубіжний досвід дактилоскопії засуджених і створено при ГТУ Центральне дактилоскопічне бюро [6, с. 214].

Чіткий, принциповий і професійний підхід О. М. Максимовського до своїх обов'язків поєднувався з його надзвичайно уважним ставленням до потреб підлеглих та скарг засуджених. Завжди доброзичливий до людей, здатний знаходити в кожному хороші якості, Олександр Михайлович щиро вірив, що правильно організований тюремний режим, праця і заходи духовно-морального впливу не можуть не повернути навіть самого запеклого злочинця на чесний шлях. О. М. Максимовському найбільш близька була ідея виправлення злочинця шляхом надання йому можливості самому, через працю, духовне зростання, гарну поведінку, покращити своє становище [29, с. 683].

Жодним чином не сумніваючись у людських якостях Олександра Михайловича і не применшуючи його здобутки на посаді очільника ГТУ, все ж, заради справедливості, наведемо характеристику, яку дав йому як управлінцю один із його підлег-

лих, тюремний інспектор П. К. Гран, який пізніше очолив центральне тюремне відомство: *О. М. Максимовський відрізнявся рідкісною працьовитістю і чуйністю, але зовсім не підходив на роль керівника тюремного відомства. Хворобливо вразливий і мало обізнаний з адміністративною справою, він був знаряддям в руках своїх найбільш спритних і досвідчених підлеглих. Вони нерідко змушували свого керівника виносити рішення, що не відповідали його переконанням, і нести весь тягар наслідків таких рішень. Будучи гуманною людиною, О. М. Максимовський як керівник ГТУ підписував досить суворі циркуляри, що стосувалися порядку утримання засуджених й інколи, цілком справедливо, накладав стягнення на тюремних службовців. Зробивши те чи інше рішення розпорядження, він відразу ж шкодував про це, звинувачуючи себе в необачності або жорстокості і, відчувачи глибокі моральні страждання, впадав в повну прострацію. Попри це, О. М. Максимовський не вважав себе в праві відмовитися від хреста, що випав на його долю, хоча тягар цей для нього був нестерпним ... доки куля фанатично налаштованої Рагозиннікової не поклала край його стражданню* [31, с. 32–33].

В умовах наростаючої ненависті в суспільстві до тюремників загалом і очільника тюремного відомства зокрема, на яких преса покладала всю відповідальність за долю революціонерів у «царських застінках», О. М. Максимовський став жертвою теракту, підготовленого бойовиками-есерами.

15 жовтня 1907 р. до будівлі ГТУ зайшла молода дівчина й попросила провести її до начальника тюремного управління. Через кілька



**П. Г. Курлов
(1860–1923)**

годин, коли в приймальні з'явився Олександр Михайлович, візитерка, зробивши крок на зустріч, упритул вистрілила в нього. О. М. Максимовський помер у лікарні, не приходячи до тями [32, с. 675]. Вбивцею виявилася Є. Рагозиннікова, член північного бойового летючого загону партії есерів.

31 жовтня 1907 р. засновано фонд імені О. М. Максимовського для надання допомоги незаможним сім'ям тюремних службовців, які постраждали від тифу чи терористичних актів.

26 жовтня 1907 р. начальником ГТУ, замість убитого О. М. Максимовського, призначено Павла Григоровича Курлова – досвідченого управління, відомого на той час державного діяча. Зі слів сучасників і колег, генерал Курлов був, безумовно, людиною обдарованою і, звичайно, досить освіченою, юрист, у минулому прокурор і губернатор, він був

визнаним фахівцем у питаннях внутрішнього управління [7, с. 325].

П. Г. Курлов народився 05 січня 1860 р. у дворянській родині поміщиків-землевласників Курської губернії. Після навчання у Миколаївському кавалерійському училищі служив у Кінно-гренадерському полку, а потім у Таурогенській, Бакинській та С.-Петербурзькій бригадах прикордонної варті. 1888 року Павло Григорович закінчив Олександрівську військово-юридичну академію та був відряджений до військової прокуратури Московського окружного суду, обіймав посади товариша прокурора Костромського та Тверського окружних судів. Упродовж 1892–1900 рр. перебував на посадах товариша прокурора Володимирського, Вологодського, Московського окружних судів та Московської судової палати.

1903 року П. Г. Курлов перейшов на службу до МВС та отримав посаду Курського віце-губернатора, з 1905 до 1906 р. – Мінський губернатор.

07 жовтня 1906 р. П. Г. Курлова призначено членом Ради міністерства внутрішніх справ. 3 грудня 1906 р. по лютий 1907 р. він тимчасово виконував обов'язки Київського губернатора. З квітня 1907 р. – виконуючий обов'язки віце-директора (пізніше – директора) Департаменту поліції МВС, завідувач Особливого відділу. Наприкінці жовтня 1907 року П. Г. Курлов очолив ГТУ.

Про своє несподіване призначення на цю посаду Павло Григорович писав: *«Я был весьма удивлен, когда на другой день после убийства Максимовского меня неожиданно вызвали к министру, который просил меня принять должность начальника главного тюремного управления [...] На мое замечание, что министр юс-*

тиции И. Г. Щегловитов, в ведении которого находилось главное тюремное управление, не особенно ко мне благоволил и, конечно, имеет в виду заместить этот пост каким-либо излюбленным своим человеком из чинов судебного ведомства, П. А. Столыпин ответил, что он уже переговорил с министром юстиции, который сам предложил мне это назначение и готов принять условия, мной поставленные. Успокоив меня, что мой уход из ведомства министерства внутренних дел есть только временная командировка, министр просил меня поехать к И. Г. Щегловитову. Последний принял меня без замедления, встретил, с внешней стороны, необычайно дружелюбно и, не дав мне сказать о цели моего приезда, в самых лестных для меня выражениях предложил занять пост начальника главного тюремного управления» [18].

Вступаючи на посаду, П. Г. Курлов досить чітко висловив власне бачення підвладного йому відомства, що, на його думку, повинно бути незалежним від міністерства юстиції; кошторист ГТУ теж повинен бути відокремлений від бюджету міністерства [18].

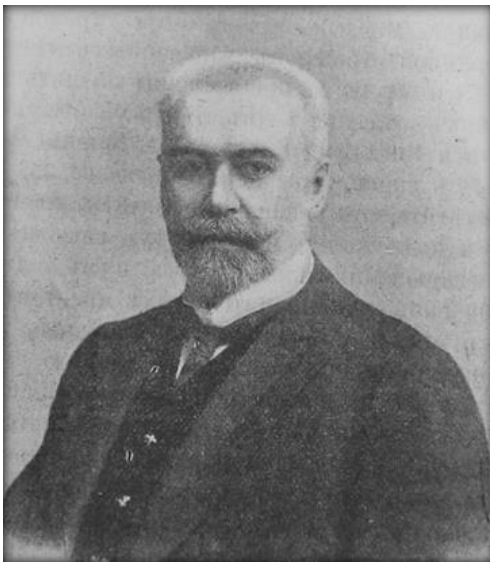
Ознайомившись зі станом справ у ГТУ, П. Г. Курлов відзначив, що воно перевантажене роботою, яку не могло «розвантажити» навіть збільшення штату. Після ознайомлення з особовим складом управління Павло Григорович відзначив, що кількісна недостатність чиновників з лишкою покривається їх якістю, і відверто визнавав, що за всю свою довголітню службу такого прекрасного з усіх поглядів підбору службовців, як у ГТУ, він не зустрічав [7, с. 322].

З ініціативи П. Г. Курлова в ГТУ утворено 8-й відділ – законодавчий.

За період його керівництва та подекуди за безпосередньою участю розроблено низку законопроектів, зокрема про заміну каторжних робіт до Сибіру, скасування заслання до Сибіру на «вічні часи», надання службовцям тюремного відомства, які постраждали під час виконання службових обов'язків, і членам їх сімей пільг.

З огляду на незадовільний стан справ в установах виконання покарань щодо умов утримання засуджених, основні зусилля очільника ГТУ були спрямовані на збільшення державних асигнувань на 1909 р. на потреби тюремного відомства.

П. Г. Курлов як представник уряду входив до складу міжнародної пенітенціарної комісії. Значну увагу начальника ГТУ було звернуто на виправно-виховні заклади для неповнолітніх [1, с. 47], організацію арештантських робіт, навчання засуджених ремеслам [7, с. 324].



**С. С. Хрульов
(1860–1913)**

01 січня 1909 р. П. Г. Курлова призначили товаришем міністра внутрішніх справ, а з 24 березня – ще

й командиром Окремого корпусу жандармів.

На посаду ж начальника ГТУ 12 січня 1909 р. призначено знаного юриста з багаторічним досвідом прокурорської діяльності – Степана Степановича Хрульова.

Народився С. С. Хрульов 2 липня 1860 р. у дворянській родині в Санкт-Петербурзі. 1884 року закінчив юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету. Службову кар'єру розпочав кандидатом на посаду при прокуроріві Санкт-Петербурзької судової палати. З 1889 по 1894 рр. обіймав посади товариша прокурора Володимирського, Московського та Санкт-Петербурзького окружних судів. У 1894 р. С. С. Хрульова призначено прокурором Ярославського окружного суду, пізніше – Нижньогородського окружного суду, з 1900 р. – товаришем прокурора Санкт-Петербурзької судової палати. З 1903 р. С. С. Хрульов – прокурор Харківської судової палати. У жовтні 1907 р. призначений на посаду прокурора Московської судової палати.

У Харкові прокурор судової палати С. С. Хрульов разом з виконуючим обов'язки товариша прокурора В. І. Сокальським підтримували обвинувачення в гучному судовому процесі про зловживання в Харківському земельному і торгових банках [33].

Степан Степанович активно поєднував роботу з науковою та громадською діяльністю – очолював різноманітні спілки, був автором статей, у яких звертав особливу увагу на належну організацію виховного процесу серед неповнолітніх злочинців.

У Ярославлі С. С. Хрульов ініціював організацію товариства допомоги особам, що звільняються з місць позбавлення волі, та був обра-

ний його головою. У Нижньому Новгороді клопотав про створення в місті товариства допомоги неповнолітнім, які звільнялися з місцевої виправної колонії. Нерідко виступав благодійником, фондуючи кошти на допомогу неповнолітнім-засудженим. За сприяння С. С. Хрульова в Харкові створено губернську спілку допомоги особам, звільненим з місць позбавлення волі.

Після призначення начальником ГТУ С. С. Хрульов відразу відбув у відрядження до Сибіру з метою вивчення ситуації в місцях відбування покарання у виді каторги.

С. С. Хрульов – один із авторів Положення про виправно-виховні установи для неповнолітніх 1909 р. та закону «Про умовно-дострокове звільнення» 1909 р. [1, с. 34].

Упродовж 1910–1911 рр. значні зрушення відбулися в питанні будівництва мережі нових тюрем, зокрема для довгострокового утримання, та виділення коштів на це. ГТУ ініційовано складання опису всіх існуючих місць ув'язнення і розроблення плану спорудження нових і реконструкції діючих тюрем. Відповідно до законів 1910 р. та 1912 р. утворено тюремні інспекції в більш ніж 20 губерніях [5, с. 330–333].

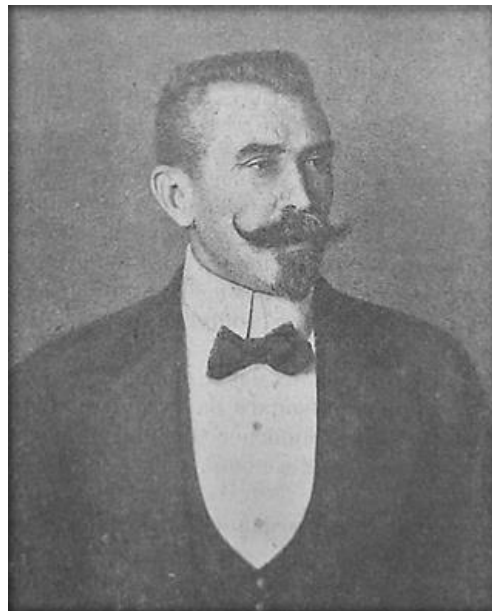
С. С. Хрульов долучився до роботи в міжнародній комісії з підготовки пенітенціарних конгресів, у процесі якої оглянув пенітенціарні установи Франції, Бельгії, Німеччини. Узяв участь у VIII Міжнародному пенітенціарному конгресі, до якого підготував звіт про діяльність ГТУ за 1905–1910 рр.

1912 року реорганізовано структуру ГТУ та збільшено штат до 56 класних чинів та 41 канцеляриста [15, с. 141].

Значним кроком на шляху нормативного забезпечення організації діяльності тюремних установ було видання 1912 р. Загальної тюремної інструкції та Пам'ятки тюремного наглядача.

Також вдалося втілити ідею професійної підготовки тюремного персоналу. Головним тюремним управлінням 1912 р. розроблено законопроект про організацію й діяльність Вищих тюремних курсів. З ініціативи С. С. Хрульова 1913 р. започатковано відкриті читання, програма яких розроблялася у відповідно до нового проекту Загальної тюремної інструкції [34, с. 1203–1209].

Діяльність С. С. Хрульова високо оцінена владою. На ювілейній виставці 1911 р. ГТУ присуджено нагороду «за розвиток внутрішніх та зовнішніх арештантських робіт та правильну їх організацію», а С. С. Хрульов отримав чин дійсного статського радника.



П. К. Гран
(1869–1941)

Помер С. С. Хрульов 28 березня 1913 р., перебуваючи на посаді.

Наступним начальником ГТУ в квітні 1913 р. було призначено Іркутського губернатора, колишнього тюремного інспектора Петра Карловича Грана. Міністр юстиції І. Г. Щегловітов, коли П. К. Гран прибув до нього в кабінет, з радістю зауважив: «Наконець-то, я Вас получил» [9, с. 28].

Народився П. К. Гран 19 листопада 1869 р. в маєтку Дубровка Саратовської губернії в сім'ї К. К. Грана, нащадка французів-гугенотів. Мати – Ольга Михайлівна походила з запорізького роду Маленко-Байкових.

Після закінчення Імператорського училища правознавства П. К. Гран розпочав кар'єру зі служби в Департаменті урядового Сенату. Навесні 1893 р. він переїхав у Твер, де отримав посаду молодшого чиновника з особливих доручень при губернаторі. Завдяки старанній праці Петро Карлович швидко заслужив довіру губернатора й переїхав до Новгороду, а згодом – до Ярославля.

Восени 1900 р. П. К. Гран перейшов на службу в Міністерство народної освіти і обійняв посаду управляючого канцелярією Ризького учбового округу. Але прослужив там лише рік і був призначений Ярославським губернським тюремним інспектором. Відвідуючи розташовані в Ярославлі та повітах місця ув'язнення, він намагався ознайомитися з їх внутрішнім розпорядком, вивчити психологію арештантів. Для цього він постійно інспектував тюрми і, по можливості, частіше залишався наодинці із засудженими. У результаті, П. К. Гран зробив висновок, що більшість засуджених стали жертвами обставин і повної незахищено-

сті перед спокусами життя. Приблизно 90% з них вчинили свій перший злочин по «п'яній» чи «жіночій» справі [9, с. 25].

На посаді тюремного інспектора П. К. Гран особливу увагу приділяв питанням організації праці в'язнів з метою, з одного боку, відволікти їх від буденності, а з іншої – зацікавити заробітком. Через три роки оплачуваною виробничою працею вдалось зайняти до 80% всіх ув'язнених. В Ярославській губернії була відкрита єдина в імперії суконно-ткацька фабрика у місцях позбавлення волі.

П. К. Гран вважав, що в основі відносин тюремної адміністрації та арештантів повинна бути неупередженість і повага до людської гідності. Шляхом погроз і перетворення особи на машину не можна її виправити чи зробити корисною для суспільства. Повернути засудженого до соціуму нарівні з іншими громадянами – ось мета, яку ставив перед собою П. К. Гран на посаді тюремного інспектора.

Діяльність Ярославського тюремного інспектора не залишилася непоміченою в Санкт-Петербурзі. Помічник начальника ГТУ О. М. Максимовський зацікавився організацією тюремної справи в Ярославлі й особисто з нею ознайомився. Після призначення О. М. Максимовського начальником ГТУ П. К. Грану навесні 1906 р. запропоновано проінспектувати сибірські каторжні тюрми. Після цієї ревізії П. К. Грана переведено з Ярославля до Петербурга на посаду інспектора V класу ГТУ.

Служба в ГТУ скоро стала для нього тягарем. Міністр внутрішніх справ П. А. Столипін підтримав прагнення П. К. Грана повернутися до адміністративної діяльності й 1907 р.

призначив його керуючим канцелярією Іркутського генерал-губернатора. А 1908 р. – Іркутським губернатором.

04 травня 1913 р. П. К. Гран очолив ГТУ. Його діяльність на цій посаді співпала з активною роботою Державної Думи. Йому часто доводилося стикатися з нетерпимістю депутатів до представників уряду, псевдодемократичністю й демагогією, особливо серед представників лівих партій. Через партійні суперечки та конфронтацію з урядом законопроекти часто роками «блукали» з однієї комісії в іншу. Наприклад, представлена восени 1913 р. міністром юстиції реформа каторги пролежала в канцелярії Думи до Лютневої революції 1917 р. [9, с. 28].

Навесні 1914 р. для роботи в комісії з розроблення програми Міжнародного пенітенціарного конгресу, запланованого на 1915 р., П. К. Гран отримав закордонне відрядження, під час якого ознайомився з організацією тюремної справи в Англії, Німеччині та Франції.

За час перебування П. К. Грана на посаді голови тюремного відомства під його управлінням знаходилось більше 700 місць позбавлення волі і до 4000 сільськогосподарських ферм, цегельних заводів та інших виробництв. Він організував у складі ГТУ нові діловодства: 10-те (з тюремній охорони і режиму), 11-те (пенсійне), 12-те (штатне і нагородне), 13-те (по постачанню працівників тюремного відомства обмундированням і спорядженням), 14-те (для нагляду за санітарними умовами в'язнів), 15-те (по найму приміщень), а також будівельний комітет. У 1916 р. при ГТУ відкрито завод з виготовлення артилерійських снарядів.

У період керівництва П. К. Граном підготовлено й затверджено Табелі речового забезпечення (22 лютого 1914 р.), Новий опис форменого одягу й озброєння тюремних наглядачів і наглядачок (28 лютого 1914 р.), Інструкція для спостережних комісій за місцями ув'язнення міста Санкт-Петербурга (27 січня 1917 р.), остаточно була затверджена й набрала чинності Загальна тюремна інструкція 1915 р.

Після Лютневої революції 1917 р. П. К. Гран подав у відставку. У своїх спогадах він писав: *«Мне был чужд «новый порядок» – на улицах, вместо рослых городских, суетились юноши с красными повязками, изображавшие милицию, всюду замечалось постепенное проникающее господство толпы и ничем не стесняемого хамства»* [9, с. 30].

Після переїзду 1917 р. у Томськ, пізніше в Іркутськ, П. К. Гран певний час співпрацював із Сибірським урядом, упродовж 1919 р. очолював Головне управління місцями ув'язнення Російського уряду О. В. Колчака [4].

7 березня 1917 р. за пропозицією міністра юстиції О. Ф. Керенського Тимчасовий уряд призначив начальником ГТУ професора Олександра Олександровича Жижилєнка. Важко з упевненістю сказати, чим було зумовлено це призначення, але з огляду на тезу, що в своїй кадровій політиці О. Ф. Керенський дотримувався принципу призначати на всі вищі посади більш менш популярних осіб за умови, що їх пов'язувала спільна діяльність чи громадські й політичні організації, воно не було випадковим. О. О. Жижилєнко належав до партії кадетів і був знаним спеціалістом у теорії покарань.



**О. О. Жижиленко
(1873–1930)**

Народився О. О. Жижиленко 15 жовтня 1873 р. у Боровичах Новгородської губернії в сім'ї чиновника. 1891 року він закінчив Калішську гімназію та вступив на юридичний факультет Санкт-Петербурзького університету. Після завершення навчання йому було запропоновано залишитися в університеті для підготовки до професорського звання. 1900 року захистив магістерську дисертацію на тему «Фальсифікація документів. Історико-догматичне дослідження» і був обраний екстраординарним професором кримінального права Петербурзького університету.

1915 року О. О. Жижиленко захистив у Харківському університеті докторську дисертацію «Покарання. Його поняття і відмінність від інших правоохоронних засобів». Після чого зайняв посаду ординарного професора Петроградського університету. Учений брав активну участь у роботі Юридичного товариства при університеті, був членом комітету Російської групи Міжнародного союзу криміналістів [10, с. 92–93].

Очолити тюремне відомство молодому професору О. О. Жижиленку, який не мав досвіду адміністративної роботи, довелося в надзвичайно складний час. Тюремна система в перші дні Лютневої революції постраждала чи не найбільше. В умовах хаосу й анархії Тимчасовому уряду довелося спішно розробляти засади нової кримінальної політики. У результаті квітневої амністії «тюремне населення» скоротилося на 4/5. Станом на 1 березня 1917 р. в імперії утримувалося близько 158 тис. осіб, у липні 1917 р. – 25 тис., у вересні – 36 тис. [35, с. 86].

Зберігши загалом імперську систему, тюремне управління на чолі з О. О. Жижиленком розпочало розроблення нової доктрини кримінально-виконавчої політики. Зміна засад діяльності тюремного відомства була зумовлена як кримінальною політикою Тимчасового уряду, ключовим моментом якої стала амністія, так і загальними ліберально-демократичними перетвореннями.

Головне тюремне управління 26 квітня 1917 р. було перейменовано в Головне управління місць ув'язнення (ГУМУ). Постановою від 27 липня 1917 р. реорганізовано його структуру. До складу ГУМУ входили канцелярія, пенітенціарний (основний), фінансовий, господарський та законодавчий відділи [35, с. 92].

В одному з перших розпоряджень О. О. Жижиленка зазначалося, що головне завдання покарання – перевиховання людини, для його належного здійснення передусім необхідно проявити гуманність до ув'язнених і повагу до їх особистої гідності [10, с. 93]. Відповідно до цього відбулося послаблення режиму утримання: заборонено застосовувати суворі

заходи дисциплінарного впливу, скасовано всі видів кайданків та одягнення «гамівної сорочки», надано можливість залишати камери незамкненими, короткочасний вихід у місто тощо. На зміну поняттям «арештант» і «тюрма» прийшли «засуджений» і «місця ув'язнення» [36, с. 11].

З ініціативи О. О. Жижиленка, який вважав підбір і підготовку нових кадрів однією з основних складових перетворень у пенітенціарній системі, при ГУМУ було організовано тримісячні пенітенціарні курси.

Ліберальна політика Тимчасового уряду, загальні псевдodemократичні, в багато в чому популістські наміри щодо організації діяльності адміністрації місць ув'язнення й режиму утримання засуджених призвели фактично до краху системи виконання покарань. Щодо кадрової політики, то нехтування професіоналами тюремної справи та ставка на революційно свідомих працівників, які, однак, не мали досвіду роботи в такому специфічному відомстві, стали причиною того, що ГУМУ й тюремна адміністрація втратили контроль над процесом відбування покарань, а часто і над тюрмами загалом [36, с. 22–23].

Після жовтневого перевороту ГУМУ перестало існувати, а О. О. Жижиленко повернувся до викладацької діяльності.

Висновки. Створення Головного тюремного управління стало основною складовою тюремних реформ у Російській імперії в останній третині XIX ст. Підпорядковане спочатку МВС, а з 1895 р. – міністерству юстиції, воно зберігало певну самостійність, що, зокрема, відобразилося й у доволі широких повноваженнях начальника Головного тюремного управління.

Особистості, які обіймали цю посаду послідовно з 1879 р. по 1917 р., а це переважно фахові юристи зі значним управлінським досвідом на посадах губернаторів або прокурорів окружних судів та судових палат, дають можливість усвідомити всю важливість людського чинника в здійсненні управління тюремним відомством в конкретних історико-політичних реаліях. Їх діяльність – це не лише демонстрація вдалого чи не дуже управління тюремною системою. Це і вміння бути, як сьогодні кажуть, «політичною фігурою», реалізовувати кримінально-виконавчу політику в умовах транзитивних змін, політичного популізму та псевдо демократизму, постійних нападів з боку преси та громадськості, проводити реформи в ситуації катастрофічного недофінансування.

Слід зауважити, що за 38 років існування ГТУ тюремна система Російської імперії, що до того була радше надбанням середньовіччя, перетворилася на одну з пенітенціарних систем Європи та світу, про що свідчить: активна участь представників ГТУ в міжнародних тюремних конгресах, вивчення та запозичення зарубіжного досвіду, упровадження системи одиночних тюрем, тюрмознавчі дослідження як науковців, так і практиків, широкий спектр публікацій на шпальтах «Тюремного вісника», і власне реформи, що їх реалізовувало тюремне відомство.

Очевидно, що ми успадкували не лише тюремні замки часів Російської імперії, але й проблеми, які були актуальними для в'язничної системи та її очільників, і залишаються таким і нині: це – і брак коштів, і потреба будівництва нових сучасних в'язничних комплексів, і неprestижність і

низька оплата тюремної служби, негативне ставлення до неї в суспільстві. Навіть закиди преси, громадських активістів та журналістська риторика упродовж більше ніж 100 років майже не змінилися.

Сучасні тюремні реформатори часто запитують, чому вітчизняну в'язничну систему, при формальному виконанні більшості європейських стандартів, так і не вдається наблизити до зарубіжних зразків? Дозволимо

собі припустити, що це було б можливим за умови еволюційного розвитку, як це відбувалося у Франції, Англії, Швеції, Данії та інших країнах, тієї в'язничної системи, що сформувалася в Російській імперії. Однак цьому завадили революційні зміни, які відбулися після 1917 р. Яку ж систему позбавлення волі побудували ті революціонери, що були вкрай невдоволені царською тюрмою, всім відомо.

Список використаних джерел

1. Яковлева О. Во главе тюремного ведомства. *Преступление и наказание*. 2009. № 1. С. 36–37; № 2. С. 46–47; № 3. С. 34–35.
2. Зубов С. В. Михаил Николаевич Галкин-Враской. Государственная и общественная деятельность. 3-е изд., испр, доп. Саратов : Издательство «КУБиК», 2017. 320 с.
3. Звягин С. П., Шергалин Е. Э. Начальник Главного управления мест заключения Министерства юстиции Российской империи и Российского правительства П. К. Гран: попытка реконструкции родословной. *Сибирская ссылка*. 2017. Выпуск 8(20). С. 498–504.
4. Звягин С. П. Начальник Главного управления мест заключения Министерства юстиции Российского правительства в 1919 г. П. К. Гран. *Уголовно-исполнительная система сегодня: взаимодействие науки и практики* : межрегион. научно-практ. конф. Ч. 1. 29–30 ноября 2007 г. Новокузнецк, 2007. С. 189–190.
5. Лучинский Н. Ф. Краткий очерк деятельности Главного Тюремного Управления за первые XXXV лет его существования (1879–1914 г.г.). *Тюремный вестник*. 1914. № 2. С. 284–442.
6. Чисников В. Н. Малоизвестные страницы биографии Н. Ф. Лучинского – известного тюрьмоведа и криминалиста Российской империи. *Криміналістичний вісник*. 2014. № 2 (22). С. 211–218.
7. Чисніков В. М. Головне тюремне управління Російської імперії під керівництвом генерала П. Г. Курлова (жовтень 1907 р. – грудень 1908 р.). *Наука і правоохорона*. 2018. № 1(39). С. 320–327.
8. Зубов С. В. Главное тюремное управление Российской империи под руководством М. Н. Галкина-Враского. *Пенітенціарна наука і практика крізь призму юридичної біографістики* : матеріали круглого столу (Київ, 07 квітня 2014 року) / відп. ред.: І. М. Копотун, С. Г. Стеценко, О. В. Сокальська, Т. П. Ткач. Київ, 2014. С. 12–22.
9. Чайковський А. С. История одной личности: Петр Карлович Гран. *Пенітенціарна наука і практика крізь призму юридичної біографістики* : матеріали круглого столу (Київ, 07 квітня 2014 року) / відп. ред. : І. М. Копотун, С. Г. Стеценко, О. В. Сокальська, Т. П. Ткач. Київ, 2014. С. 23–29.
10. Сокальська О. В. Діяльність О. О. Жижиленка на посту начальника Головного управління місць ув'язнення. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2015. № 2. С. 90–98.
11. Пивовар І. В. Історичний досвід організаційно-правових перетворень у пенітенціарній системі XIX століття у період службової діяльності О. М. Максимовського. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 25. С. 55–64.

12. Галкин М. Н. Материалы к изучению тюремного вопроса. С.-Петербург : Типография II отделения собственной Е. В. Канцелярии, 1868. 189 с.
13. Зубов С. В. Пенитенциарная деятельность М. Н. Галкина-Враского до учреждения Главного Тюремного Управления. *Перспективные направления научных исследований по истории уголовно-исполнительной системы России* : материалы II Всероссийской научно-практической конференции (г. Москва, 27 марта 2019 г.) Москва, 2019. С. 84–88.
14. Див. детальніше: Чехов А. П. Остров Сахалин (Из путевых заметок). Москва : Изд. ред. журнала «Русская мысль», 1895. 520 с.
15. Печников А. П. Главное тюремное управление Российского государства, 1879 – октябрь 1917 гг. : дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2002. 415 с.
16. Кони А. Ф. Статьи о государственных деятелях. Москва : Директ-Медиа, 2014. 36 с.
17. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. В 5 т. Том 3. 1870–1900. Москва : Юридическая литература, 1961. 430 с.
18. Курлов П. Г. Гибель Императорской России. Москва : Современник, 1992. / По изданию : Курлов П. Г. Гибель Императорской России : Берлин, 1923. URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/kurlov_pg/02.html (дата звернення: 11.02.2019).
19. Печников А. П. Главное тюремное управление российского государства, 1879 – октябрь 1917 гг. : автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук ; Академия управления МВД России. Москва, 2002. 52 с.
20. Печальный вальс. *Уфа. Ежемесячный столичный журнал*. 2005. № 7–8 (45); № 9(46) URL: <http://www.journal-ufa.ru> (дата звернення: 16.03.2019).
21. Галанов В. Расстрел Златоустовских рабочих 26 марта 1903 года. *Былое Урала*. 1924. № 3. С. 60–118.
22. Головин П. А. Дворянский род Саломон в истории России. Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН. 2012. URL: http://www.kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-208-1/978-5-88431-208-1_16.pdf (дата звернення: 11.02.2019).
23. Саломон А. П. Ссылка в Сибирь : очерк ее истории и современного положения. Санкт-Петербург : Типография С.-Петербургской тюрьмы, 1900. 339 с.
24. Саломон А. П. Тюремное дело в России. Санкт-Петербург : ГТУ, 1898. 38 с.
25. Мещанинов И. В. Из истории русской тюрьмы. Санкт-Петербург : Типография С.-Петербургской тюрьмы. 1903. 22 с.
26. Мещанинов И. В. Из воспоминаний старого тюремного деятеля. *Тюремный вестник*. 1908. № 10. С. 698–710.
27. Андрей Михайлович Стремоухов. Некролог. *Тюремный вестник*. 1914. № 1. С. 110–113.
28. Стремоухов А. М. Краткий очерк мероприятий в области тюремного дела в России в период с 1900 по 1905 год. С.-Петербург : Типография С.-Петербургской тюрьмы. 1905. 26 с.
29. Мельник К. А. М. Максимовский и его деятельность по управлению тюремным ведомством. *Тюремный вестник*. 1907. № 9. С. 678–695.
30. Нехамкин С. Баптист-тюремщик и та, что его убила. Полуудавшийся супертеракт Евстолии Рогозинниковой. *Аргументы недели*. 8 ноябр. 2012. № 43 (335) URL: <https://argumenti.ru/history/n364/212582> (дата звернення: 21.03.2019).
31. Рукопис спогадів П. К. Грана з приватного архіву.
32. Александр Михайлович Максимовский. *Тюремный вестник*. 1907. № 9. С. 661–677.

33. Див. детальніше: Снегирев Л. Ф. Процесс о злоупотреблениях в Харьковских земельном и торговом банках. Москва, 1903. 117 с.
34. Опыт систематических чтений по тюремоведению при Главном Тюремном Управлении. *Тюремный вестник*. 1912. № 6–7. С. 1203–1209.
35. Детков М. Г. Тюремы, лагеря и колонии России. Москва : «Вердикт-ИМ», 1999. 448 с.
36. Сокальська О. В. Тюремна система доби української національної революції (до 100-літнього ювілею). *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 3(5). С. 7–26. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2018.3.01>.

References

1. Yakovleva, O. (2009). Vo glave tyuremnogo vedomstva. *Prestuplenie i nakazanie*, 1, 36–37; 2, 46–47; 3, 34–35 [in Russian].
2. Zubov, S. V. (2017). *Mihail Nikolaevich Galkin-Vraskoy. Gosudarstvennaya i obshchestvennaya deyatelnost*. 3-e izd., ispr, dop. Saratov : Izdatelstvo «KUBiK» [in Russian].
3. Zvyagin, S. P., Shergalin, E. E. (2017). Nachalnik Glavnogo upravleniya mest zaklyucheniya Ministerstv yustitsii Rossiyskoy imperii i Rossiyskogo pravitelstva P. K. Gran: popytka rekonstruktsii rodoslovnoy. *Sibirskaya ssylka*, 8 (20), 498–504 [in Russian].
4. Zvyagin, S. P. (2007). *Nachalnik Glavnogo upravleniya mest zaklyucheniya Ministerstva yustitsii Rossiyskogo pravitelstva v 1919 g. P. K. Gran*. Ugolovno-ispolnitelnaya sistema segodnya: vzaimodeystvie nauki i praktiki : mezhregion. nauchno-prakt. konf. Ch. 1. 29–30 noyabrya 2007 g. Novokuznetsk [in Russian].
5. Luchinskiy, N. F. (1914). Kratkiy ocherk deyatelnosti Glavnogo Tyuremnogo Upravleniya za pervyye XXXV let ego suschestvovaniya (1879–1914 g.g.). *Tyuremnyy vestnik*, 2, 284–442 [in Russian].
6. Chisnikov, V. N. (2014). Maloizvestnyie stranitsy biografii N. F. Luchinskogo – izvestnogo tyurmoveda i kriminalista rossiyskoy imperii. *Kriminalistichnyy visnik*, 2 (22), 211–218 [in Russian].
7. Chisnikov, V. M. (2018). Golovne tyuremne upravlinnya Rosiyskoyi Imperiyi pid kerivnitstvom generala P. G. Kurlova (zhovten 1907 r. – gruden 1908 r.). *Nauka i pravoohorona*, 1(39), 320–327 [in Ukrainian].
8. Zubov, S. V. (2014). *Glavnoe tyuremnoe upravlenie Rossiyskoy imperii pod rukovodstvom M. N. Galkina-Vraskogo*. Penitentslarna nauka i praktika kriz prizmu yuridichnoy biografistiki : materialy kruglogo stolu (Kiyiv, 07 kvitnya 2014 roku) / vidp. red.: I. M. Kopotun, S. G. Stetsenko, O. V. Sokalska, T. P. Tkach. Kiyiv [in Russian].
9. Chaykovskiy, A. S. (2014). *Istoriya odnoy lichnosti: Petr Karlovich Gran*. Penitentslarna nauka i praktika kriz prizmu yuridichnoy biografistiki : materialy kruglogo stolu (Kiyiv, 07 kvitnya 2014 roku) / vidp. red.: I. M. Kopotun, S. G. Stetsenko, O. V. Sokalska, T. P. Tkach. Kiyiv [in Russian].
10. Sokalska, O. V. (2015). Diyalnist O. O. Zhizhilenka na postu nachalnika golovnogu upravlinnya mistu uv'yaznennya. *Naukoviy visnik Institutu kriminalno-vikonavchoy sluzhbi*, 2, 90–98 [in Ukrainian].
11. Pivovar, I. V. (2016). Istorichniy dosvid organizatsiyno-pravovih peretvoren u penitentsiarniy sistemi XIX stolittya u period sluzhbovoyi diyalnosti O. M. Maksimovskogo. *Zhurnal shidnoevropeyskogo prava*, 25, 55–64 [in Ukrainian].
12. Galkin, M. N. (1868). *Materialy k izucheniyu tyuremnogo voprosa*. S.-Peterburg : Tipografiya II otdeleniya sobstvennoy E. V. Kantselyarii [in Russian].
13. Zubov, S. V. (2019). *Penitentsiarnaya deyatelnost M. N. Galkina-Vraskogo do uchrezhdeniya Glavnogo Tyuremnogo Upravleniya*. Perspektivnyie napravleniya nauchnyih

issledovaniy po istorii ugovnoispolnitelnoy sistemyi Rossii : materialy II Vserossiyskoy nauchnoprakticheskoy konferentsii (g. Moskva, 27 marta 2019 g.) Moskva [in Russian].

14. Div. detalnshe: Chehov, A. P. (1895). *Ostrov Sahalin (Iz putevyih zametok)*. Moskva : Izd. red. zhurnala «Russkaya mysl» [in Russian].

15. Pechnikov, A. P. (2002). *Glavnoe tyuremnoe upravlenie Rossiyskogo gosudarstva, 1879 – oktyabr 1917 gg.* (Dis. d-ra yurid. nauk). Moskva [in Russian].

16. Koni, A. F. (2014). *Stati o gosudarstvennyih deyatel'nykh*. Moskva : Direkt-Media [in Russian].

17. Gernet, M. N. (1961). *Istoriya tsarskoy tyurmyi. V 5 t. Tom 3. 1870–1900*. Moskva : Yuridicheskaya literatura [in Russian].

18. Kurlov, P. G. (1992). *Gibel Imperatorskoy Rossii*. Moskva : Sovremennik, 1992. / Po izdaniyu: Kurlov, P. G. *Gibel Imperatorskoy Rossi* : Berlin, 1923. URL: http://militera.lib.ru/memo/russian/kurlov_pg/02.html (data zvernennya: 11.02.2019) [in Russian].

19. Pechnikov, A. P. (2002). *Glavnoe tyuremnoe upravlenie rossiyskogo gosudarstva, 1879 – oktyabr 1917 gg.* (Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoy stepeni doktora yuridicheskikh nauk). Akademiya upravleniya MVD Rossii. Moskva [in Russian].

20. Pechal'nyy vals. (2005). *Ufa. Ezheimesyachnyy stolichnyy zhurnal*, 7–8 (45); 9 (46) URL: <http://www.journal-ufa.ru> (data zvernennya: 16.03.2019) [in Russian].

21. Galanov, V. (1924). Rasstrel Zlatoustovskikh rabochih 26 marta 1903 goda. *Byloe Urala*, 3, 60–118 [in Russian].

22. Golovnin, P. A. (2012). *Dvoryanskiy rod Salomon v istorii Rossii*. Elektronnyaya biblioteka Muzeya antropologii i etnografii im. Petra Velikogo (Kunstkamera) RAN. URL: http://www.kunstkamera.ru/files/lib/978-5-88431-208-1/978-5-88431-208-1_16.pdf (data zvernennya: 11.02.2019) [in Russian].

23. Salomon, A. P. (1900). *Ssyilka v Sibir : ocherk ee istorii i sovremennogo polozheniya*. Sankt-Peterburg : Tipografiya S.-Peterburgskoy tyurmyi [in Russian].

24. Salomon, A. P. (1898). *Tyuremnoe delo v Rossii*. Sankt-Peterburg : GTU [in Russian]

25. Meschaninov, I. V. (1903). Iz istorii russkoy tyurmyi. Sankt-Peterburg : Tipografiya S.-Peterburgskoy tyurmyi [in Russian].

26. Meschaninov, I. V. (1908). Iz vospominaniy starogo tyuremnogo deyatela. *Tyuremnyy vestnik*, 10, 698–710 [in Russian].

27. Andrey Mihaylovich Stremouhov. Nekrolog. (1914). *Tyuremnyy vestnik*, 1, 110–113 [in Russian].

28. Stremouhov, A. M. (1905). *Kratkiy ocherk meropriyatiy v oblasti tyuremnogo dela v Rossii v period s 1900 po 1905 god*. S.-Peterburg : Tipografiya S.-Peterburgskoy tyurmyi [in Russian].

29. Melnik, K. (1907). A. M. Maksimovskiy i ego deyatelnost' po upravleniyu tyuremnym vedomstvom. *Tyuremnyy vestnik*, 9, 678–695 [in Russian].

30. Nehamkin, S. (2012, noyabr 8). Baptist-tyuremschik i ta, chto ego ubila. Poluudavshiysya superterakt Evstolii Rogozinnikovoy. *Argumenty nedeli*. URL: <https://argumenty.ru/history/n364/212582> (data zvernennya: 21.03.2019) [in Russian].

31. Rukopis spogadiv P. K. Grana z privatnogo arhivu [in Russian]

32. Aleksandr Mihaylovich Maksimovskiy. (1907). *Tyuremnyy vestnik*, 9, 661–677.

33. Div. detalnshe: Snegirev, L. F. (1903). *Protsess o zloupotrebleniyah v Harkovskikh zemel'nom i torgovom bankah*. Moskva [in Russian].

34. Opyt sistematicheskikh chteniy po tyurmovedeniyu pri Glavnom Tyuremnom Upravlenii. (1912). *Tyuremnyy vestnik*, 6–7, 1203–1209 [in Russian].

35. Detkov, M. G. (1999). *Tyurmyi, lagerya i kolonii Rossii*. Moskva : «Verdikt-IM» [in Russian].

36. Sokalska, O. V. (2018). Prison system during the Ukrainian national revolution (to the 100th anniversary). *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 3, 7–26. DOI: <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2018.3.01>. [in Ukrainian].

O. Sokalska, PhD in Law, Associate Professor, Senior Researcher of the Scientific-Research Centre on Activities of the Bodies and Establishments of the State Criminal-Executive Service of Ukraine and Probation of Institute of Criminal-Executive Service
e-mail: co2001@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-8737-0829

The General prison department of the Russian Empire in the portraits of its chiefs (to its 140th anniversary)

The article considers the preconditions, stages and consequences of the prison reform in the Russian Empire. The legal and organizational principles of the General Prison Department's activities, its administrative structure (initially in the Ministry of Internal Affairs and since 1895 in the Ministry of Justice) are determined.

The activities of the General Prison Department during 1879–1917 are considered through the life prism of the chiefs of the Prison Department: M. Galkin-Vraskoy, M. Bogdanovych, A. Salomon, I. Meschaninov, A. Stremoukhov, A. Maksymovskiy, P. Kurlov, S. Hrulev, P. Gran and A. Zhyzhylenko. From the standpoint of the legal biography science, their origin, education, specialty, administrative and managerial experience, the period of occupying the post of the Chief of the General Prison Department, were determined. The General Prison Department had a significant autonomy within the above mentioned ministries. Its Chief had the right to make the decision to take necessary executive and administrative measures at the prisons without asking for the permission from the Minister of Internal Affairs. The Chief was appointed by the Senate of the Government after the tsar of the Russian Empire had signed the relevant Decree at the request of the Minister of the Internal Affairs. He had rather considerable authority and significant powers.

The author of the article determines the main achievements and gaps in the activities of the chiefs of the General Prison Department of the Russian Empire during 1879–1917. It is believed that the history of the prison system of the Russian Empire is the cultural heritage of all those peoples, which lived in the Empire. It should not be usurped only by the Russian Federation, as it has already happened.

Keywords: *General Prison Department of the Russian Empire; M. Galkin-Vraskoy; A. Stremoukhov; A. Maksymovskiy; S. Hrulev, P. Gran; A. Zhyzhylenko.*

Надійшла до редакції 21.04.2019

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.04

УДК 342.924

Золотарьова Н. І.,

доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри поліцейського права Національної
академії внутрішніх справ

e-mail: soloprado@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-3614-8328

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

Стаття присвячена дослідженню правового регулювання надання адміністративних послуг правоохоронними органами на відомчому рівні. Здійснено аналіз чинного законодавства щодо надання адміністративних послуг у сфері охорони навколишнього природного середовища. Обґрунтовано необхідність забезпечення регламенту надання адміністративної послуги.

Ключові слова: адміністративна послуга; правоохоронні органи; надання послуг; процедура; регламент; органи виконавчої влади; інформаційні картки; технологічні картки.

Статья посвящена исследованию правового регулирования предоставления административных услуг правоохранительными органами на ведомственном уровне. Осуществлен анализ действующего законодательства о предоставлении административных услуг в сфере охраны окружающей природной среды. Обоснована необходимость обеспечения регламента предоставления административной услуги.

Ключевые слова: административная услуга; правоохранительные органы; оказание услуг; процедура; регламент; органы исполнительной власти; информационные карточки; технологические карточки.

Постановка проблеми. На сьогодні питання правового регулювання надання адміністративних послуг визначено лише на державному рівні, тому виникає необхідність їх передбачення і на відомчому рівні. Варто визначити на законодавчому рівні регламент адміністративної

послуги, повноваження органів виконавчої влади, які їх надають, а також встановлення порядку надання адміністративної послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання надання адміністративних послуг висвітлювалися в науково-теоретичних досліджен-

нях таких учених, як В. Б. Авер'янов, О. М. Буханевич, І. П. Голосніченко, В. С. Долечек, С. В. Ківалов, А. В. Кірмач, І. Б. Коліушко, Є. В. Курінний, Р. О. Куйбіда, Н. Р. Нижник, В. П. Тимошук, О. О. Харитонova та інші.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення напрямів удосконалення чинного адміністративного законодавства, що регулює надання адміністративних послуг у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Виклад основного матеріалу. Необхідність правового регулювання надання адміністративних послуг на державному рівні проголошувалася ще в Концепції адміністративної реформи в Україні, яка схвалена Указом Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98 [1]. У 2006 році Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади [2]. Саме ці документи стали основоположними при розробленні законодавчих актів у сфері надання адміністративних послуг.

Першою фундаментальною монографічною працею щодо надання адміністративних послуг на відомчому рівні після виходу вказаного закону стала робота колективу авторів Державного науководослідного інституту МВС України та факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського». У монографії викладено «загальні поняття у сфері надання адміністративних послуг, класифікацію таких послуг та принципи їх надання, а також питання правового та інших видів забезпечення й особливості проце-

дури та організації надання адміністративних послуг у сфері внутрішніх справ. Охарактеризовано стандарти та адміністративні регламенти надання адміністративних послуг. Розкрито питання контролю та юридичної відповідальності персоналу у сфері надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ, особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів і підрозділів внутрішніх справ у ході надання ними таких послуг» [3]. У цій роботі окреслено сферу надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ, проведено відмежування адміністративних від інших послуг, які надаються поліцією (міліцією).

У монографії публічні послуги органів внутрішніх справ класифіковано за різними критеріями: залежно від змісту забезпечуваних прав і свобод приватних осіб; за рівнем управління, на якому здійснюється надання публічних послуг; залежно від суб'єкта надання таких послуг у сфері внутрішніх справ, тобто конкретного органу чи підрозділу, який надає ці послуги, напряму його діяльності. Крім того, авторами цієї праці виділено ознаки адміністративної послуги органів внутрішніх справ. Зважаючи на те, що органи Національної поліції надають послуги громадянам та іншим приватним особам у сфері охорони навколишнього природного середовища, взаємодіючи з Міністерством екології та природних ресурсів України [4, с. 171–172], можемо скористатися результатами цього дослідження та зауважити, що до ознак адміністративної послуги органів МВС учені віднесли:

«безпосередню пов'язаність із суспільною функцією держави у сфері внутрішніх справ;

надання органом (підрозділом) внутрішніх справ шляхом реалізації владних повноважень, які чітко визначаються законом;

створення організаційних умов для реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів або виконання покладених на них нормативними правовими актами обов'язків у сфері внутрішніх справ держави;

надання за допомогою адміністративних процедур, які розпочинаються, як правило, за ініціативою конкретної приватної особи, яка звернулася до уповноваженого органу;

результатом розгляду звернення приватної особи є адміністративний акт зовнішнього спрямування, який має індивідуальний характер (тобто прийняте компетентним органом рішення індивідуальної дії, спрямоване на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків конкретної приватної особи у сфері внутрішніх справ);

для отримання такої послуги споживачем йому необхідно виконати певні вимоги, визначені законом».

Загальні проблеми адміністративних послуг висвітлено в монографії «Адміністративні послуги в Україні: теорія і практика реалізації» О. М. Буханевича. У ній з'ясовано правову природу, сутність та ознаки адміністративних послуг, подано їх класифікацію, розглянуто принципи надання таких послуг, особливості діяльності публічної адміністрації у сфері надання адміністративних послуг [5].

Послуги, які надаються правоохоронними органами, що здійснюють адміністративну діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища, – це публічні послуги. Оскільки послуги, що надаються ци-

ми органами, є спеціальними, відомчими, такими, що здійснюються у сфері екології, їх можна також назвати екологічними послугами. Переважна частина цих послуг є адміністративними, тобто такими, що базуються на діях правоохоронних органів як складової частини органів адміністративної діяльності, які мають управлінський характер, надаються за допомогою адміністративних процедур та спрямовані на створення умов щодо задоволення потреб приватних осіб.

Адміністративні послуги, які надаються правоохоронними органами у сфері охорони навколишнього природного середовища, – одна з найголовніших форм адміністративної діяльності, адже вони мають відповідні ознаки таких форм. По-перше, адміністративні послуги є організаційними діями, по-друге, ці дії мають зовнішній вияв у результатах адміністративної діяльності, спрямованої на задоволення потреб та інтересів приватних осіб. По-третє, процедура діяльності, засоби надання послуги і її результат визначені в нормах адміністративного права. По-четверте, ці послуги надаються правоохоронними органами на основі закріплених у законодавстві повноважень.

Як зазначено в статті 1 Закону України від 06 вересня 2012 року № 5203-VI «Про адміністративні послуги», «адміністративна послуга – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону». Отже, результат дій державного органу або органу місцевого самоврядування буде

адміністративною послугою тільки в тому разі, коли надійшла заява фізичної або юридичної особи щодо одержання такого результату.

Водночас ученими висловлювалася незгода з таким визначенням адміністративної послуги, і ми повністю їх підтримуємо в тому, що ознака добровільності отримання приватними особами адміністративної послуги не завжди є пріоритетною в діяльності правоохоронних органів. Адже у сфері охорони навколишнього природного середовища чимало послуг мають рятувальний характер, і заяв на надання таких послуг правоохоронні органи не чекають. Такими адміністративними послугами є дії працівників ДСНС України з рятування людей або приватного майна під час повеней, пожеж, інших надзвичайних ситуацій. Діяльність правоохоронного органу, що спрямована на задоволення потреб приватної особи, якій надається допомога, є послугою навіть у тих випадках, коли така особа не звертається за наданням цієї допомоги або навіть відмовляється від неї [6].

Отже, адміністративні послуги правоохоронних органів можна також розрізняти за критерієм волевиявлення щодо їх отримання. Це ті послуги, які отримують приватні особи на основі добровільності, тобто бажають їх отримання; послуги, які надаються за форс-мажорних обставин, у діях щодо надання яких законом передбачається втручання правоохоронних органів у відносини захисту життя, здоров'я, майна громадян та інших осіб.

Надання послуг за форс-мажорних обставин, а також у визначених законодавством інших випадках приватним особам відбувається безо-

платно. Тому за критерієм фінансування адміністративні послуги поділяються на ті, які надаються за рахунок державного бюджету, бюджету органів місцевого самоврядування, та ті, що надаються за рахунок фізичних і юридичних осіб приватного права.

Перелік адміністративних послуг у сфері охорони навколишнього природного середовища на законодавчому рівні не встановлено, незважаючи на те, що стаття 5 Закону України «Про адміністративні послуги» передбачає саме такий порядок його визначення. Щоправда, проект Закону України «Про перелік адміністративних послуг» розроблено Кабінетом Міністрів України та 03 лютого 2016 року подано до Парламенту. Після його розгляду профільний Комітет Верховної Ради України зробив висновок, що цей проект закону не відповідає вимогам антикорупційного законодавства, адже, керуючись його нормами, уповноваженими посадовими особами «може бути невинуватене встановлення чи надмірне розширення дискреційних повноважень». Створюються умови для «виникнення конфлікту інтересів та можливостей для зловживання наданими повноваженнями органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [7]. 14 квітня 2016 року цей проект Уряд відкликав.

Нині органи, що здійснюють адміністративну діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища, керуються повноваженнями, установленими в положеннях про ці органи. Так, Міністерство екології та природних ресурсів України наказом від 14 вересня 2015 року

№ 333 затвердило інформаційні та технологічні картки адміністративних послуг з видачі Міністерством екології та природних ресурсів України дозволу на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, дозволу на добування (збирання) тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, дозволу на імпорт та експорт зразків видів дикої фауни і флори, сертифікатів на пересувні виставки, реекспорт та інтродукцію з моря зазначених зразків, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення [8]. Крім того, цей орган виконавчої влади видав наказ від 14 вересня 2015 року № 327, яким затвердив інформаційні та технологічні картки адміністративних послуг з видачі дозволу на викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами для об'єктів першої групи, дозволу на провадження діяльності, пов'язаної зі штучними змінами стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях та внесення організації до Переліку установ, організацій та закладів, яким надається право на розробку документів, що обґрунтовують обсяги викидів для підприємств, установ, організацій та громадян – суб'єктів підприємницької діяльності [9].

Треба зазначити, що в Законі України «Про адміністративні послуги» інформаційні та процедурні документи, що видаються органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, названо «інформаційні та технологічні картки адміністративних послуг». Уважаємо, що ця назва не відповідає вимогам до позначення адміністративної пос-

луги. Особливо це стосується «технологічної картки адміністративних послуг». Надання послуги є адміністративно-правовою процедурою, тобто діями, які регулюються адміністративним правом. Тому правом не встановлюються «технології», адже цей термін більше підходить технічним процесам, а не правовим.

У Законі України «Про адміністративні послуги» потрібно передбачити регламент адміністративної послуги у відповідних регламентах, які будуть приймати центральні органи виконавчої влади, установити і зміст інформації про порядок її надання, і саму процедуру надання послуги. Установлені законодавчо інформаційні картки та технологічні картки адміністративних послуг, звичайно, регламентують порядок надання цих послуг, однак для чистоти термінології адміністративного права потрібно було б їх перейменувати в адміністративний регламент.

Висновки. Проаналізувавши адміністративне законодавство України у сфері надання адміністративних послуг, можемо зробити висновок, що окремі його норми потребують суттєвих змін. У Законі України «Про адміністративні послуги» необхідно передбачити регламент адміністративної послуги у відповідних регламентах, які будуть приймати центральні органи виконавчої влади, установити і зміст інформації про порядок її надання, і саму процедуру надання послуги. Установлені законодавчо інформаційні картки та технологічні картки адміністративних послуг, звичайно, регламентують порядок надання цих послуг, однак для чистоти термінології адміністративного права потрібно було б їх перейменувати в адміністративний регламент.

Список використаних джерел

1. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22.07.1998 року № 810/98. *Офіційний вісник України*. 1999. № 21. Ст. 943.
2. Про схвалення Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.02.2006 р. № 90-р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 7. Ст. 167.
3. Адміністративні послуги у сфері внутрішніх справ: монографія / за ред. І. П. Голосніченка, О. Г. Циганова. Київ: ДНДІ МВСУ, 2015. 590 с.
4. Золотарьова Н. Взаємодія органів внутрішніх справ з органами Міністерства охорони навколишнього природного середовища з метою надання адміністративних послуг у природоохоронній сфері. *Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих учених*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.; (м. Київ, 23 квіт. 2010 р.). Київ, 2010. Ч. 1. С.171–172.
5. Буханевич О. М. Адміністративні послуги в Україні: теорія і практика реалізації: монографія. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2015. 386 с.
6. Голосніченко І. П. Публічні послуги, що надаються міліцією, їх класифікація та проблема якості. *Наука і правоохорона*. 2008. № 1. С. 124–131.
7. Про перелік адміністративних послуг: проект Закону України від 12.10.2015 р. № 3319. URL: http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56815 (дата звернення: 11.05.2019).
8. Щодо затвердження інформаційних та технологічних карток адміністративних послуг із видачі Міністерством екології та природних ресурсів України дозволу на спеціальне використання диких тварин та інших об'єктів тваринного світу, дозволу на добування (збирання) тварин і рослин, занесених до Червоної книги України, дозволу на імпорт та експорт зразків видів дикої фауни і флори, сертифікатів на пересувні виставки, реекспорт та інтродукцію з моря зазначених зразків, які є об'єктами регулювання Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 14.09.2015 р. № 333. URL: http://www.cct.com.ua/2016/14.09.2015_333.htm. (дата звернення: 11.05.2019).
9. Про затвердження інформаційних та технологічних карток адміністративних послуг з видачі Міністерством екології та природних ресурсів дозволу на викиди забруднюючих речовин стаціонарними джерелами для об'єктів першої групи, дозволу на провадження діяльності, пов'язаної зі штучними змінами стану атмосфери та атмосферних явищ у господарських цілях та внесення організації до Переліку установ, організацій та закладів, яким надається право на розробку документів, що обґрунтовують обсяги викидів для підприємств, установ, організацій та громадян - суб'єктів підприємницької діяльності: Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 14.09.2015 р. N 327. URL: http://www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN014387.html. (дата звернення: 11.05.2019).

References

1. Pro zahodi shodo vprovadzhennya Konceptsiyi administrativnoyi reformi v Ukrayini: Ukaz Prezidenta Ukrayini vid 22.07.1998 roku № 810/98. *Oficijnij visnik Ukrayini*. 1999. № 21. St. 943 [in Ukrainian].
2. Pro shvalennya Konceptsiyi rozvitku sistemi nadannya administrativnih poslug organami vikonavchoyi vladi: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 15.02.2006 r. № 90-r. *Oficijnij visnik Ukrayini*. 2006. № 7. St. 167 [in Ukrainian].

3. Golosnichenko, I. P., Ciganov, O. G. (2015) *Administrativni poslugi u sferi vnutrishnih sprav: monografiya*. Kiyiv: DNDI MVSU [in Ukrainian].
4. Zolotarova, N. (2010). *Vzayemodiya organiv vnutrishnih sprav z organami Ministerstva ohoroni navkolishnogo prirodnogo seredovisha z metoyu nadannya administrativnih poslug u prirodoohoronnij sferi*. Aktualni pitannya derzhavotvorennya v Ukrayini ochima molodih uchenih: materiali Mizhnar. nauk.-prakt. konf.; (m.Kiyiv, 23 kvit. 2010 r.). Kiyiv. Ch. 1 [in Ukrainian].
5. Buhanyevich, O. M. (2015). *Administrativni poslugi v Ukrayini: teoriya i praktika realizaciyi*. Kiyiv: Institut zakonodavstva Verhovnoyi Radi Ukrayini [in Ukrainian].
6. Golosnichenko, I. P. (2008). Publichni poslugi, sho nadayutsya miliciyeyu, yih klasifikaciya ta problema yakosti. *Nauka i pravoohorona*. 1, 124–131 [in Ukrainian].
7. Pro perelik administrativnih poslug: proekt Zakonu Ukrayini vid 12.10.2015 r. № 3319. URL: http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56815 (data zvernennya: 11.05.2019) [in Ukrainian].
8. Shodo zatverdzhennya informacijnih ta tehnologichnih kartok administrativnih poslug iz vidachi Ministerstvom ekologiyi ta prirodnih resursiv Ukrayini dozvolu na specialne vikoristannya dikih tvarin ta inshih ob'yektiv tvarinnogo svitu, dozvolu na dobuyannya (zbirannya) tvarin i roslin, zanesenih do Chervonoyi knigi Ukrayini, dozvolu na import ta eksport zrazkiv vidiv dikoyi fauni i flori, sertifikativ na peresuvni vistavki, reeksport ta introdukciyu z morya zaznachenih zrazkiv, yaki ye ob'yektami reguluyuvannya Konvenciyi pro mizhnarodnu torgivlyu vidami dikoyi fauni i flori, sho perebuyayut pid zagrozoyu zniknennya: Nakaz Ministerstva ekologiyi ta prirodnih resursiv Ukrayini vid 14.09.2015 r. № 333. URL: http://www.cct.com.ua/2016/14.09.2015_333.htm. (data zvernennya: 11.05.2019) [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennya informacijnih ta tehnologichnih kartok administrativnih poslug z vidachi Ministerstvom ekologiyi ta prirodnih resursiv dozvolu na vikidi zabrudnyuyuchih rechovin stacionarnimi dzherelami dlya ob'yektiv pershoi grupi, dozvolu na provadzhennya diyalnosti, pov'yazanoyi zi shtuchnimi zminami stanu atmosferi ta atmosfernih yavish u gospodarskih cilyah ta vnesennya organizaciyi do Pereliku ustanov, organizacij ta zakladiv, yakim nadayetsya pravo na rozrobku dokumentiv, sho obgruntovuyut obsyagi vikidiv dlya pidpriyemstv, ustanov, organizacij ta gromadyan - sub'yektiv pidpriyemnickoyi diyalnosti: Nakaz Ministerstva ekologiyi ta prirodnih resursiv Ukrayini vid 14.09.2015 r. N 327. URL: http://www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FN014387.html. (data zvernennya: 11.05.2019) [in Ukrainian].

N. Zolotareva, *Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Police Law of the National Academy of Internal Affairs*
e-mail: soloprado@ukr.net; ORCID ID: 0000-0002-3614-8328

Topical issues of providing administrative services to law enforcement bodies

The analysis of the current legislation on the provision of administrative services in the field of environmental protection is carried out. The necessity of legal regulation of the provision of administrative services by law-enforcement bodies at the departmental level is shown. Administrative service is defined as the form of administrative activity of law enforcement bodies, and its features are shown. The

concept of administrative service is analyzed and distinguished according to the criterion of expressing the will to receive it.

The changes to the Law of Ukraine «On Administrative Services» are stipulated in relation to the provision of an administrative service regulation in the relevant regulations to be adopted by the central executive authorities and to establish both the information on the procedure for its delivery and the very procedure for providing the service. The renaming of the established legislative information cards and technological cards of administrative services, which regulate the procedure for providing these services, is substantiated in the administrative regulation.

After analyzing the administrative legislation of Ukraine in the sphere of providing the administrative services, the author makes the conclusion that some of its norms require significant change. The Law of Ukraine «On administrative services» should be amended with the administrative service regulations in the relevant regulations, which will be adopted by the central executive authorities. It is also necessary to establish and to include the relevant information about the order and procedure of providing such service.

Keywords: *administrative service; law enforcement agencies; provision of services; procedure; regulations; executive bodies; information cards; technological cards.*

Надійшла до редакції 13.05.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.05

УДК 342.95

*Кізь С. М.,
здобувач Харківського національного
університету внутрішніх справ*

НЕДОЛІКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО НЕГАТИВНО ПОЗНАЧАЮТЬСЯ НА ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ

Автором акцентовано увагу на тому, що процес удосконалення організації та функціонування Спеціалізованої антикорупційної прокуратури неможливий без перегляду ряду норм адміністративного права, які визначають основні засади її роботи. Насамперед, необхідно уніфікувати термінологію, яка застосовується в профільних нормативно-правових актах, переглянути адміністративно-деліктне законодавство щодо встановлення відповідальності прокурорів за порушення антикорупційного законодавства, а також забезпечити реалізацію принципу незалежності.

Ключові слова: Спеціалізована антикорупційна прокуратура; адміністративно-правове законодавство; публічне обвинувачення; державне обвинувачення; правопорушення, пов'язані з корупцією.

Автором акцентируется внимание на том, что процесс совершенствования организации и функционирования Специализированной антикоррупционной прокуратуры невозможен без пересмотра ряда норм административного права, которые определяют основные принципы ее работы. В частности, необходимо унифицировать терминологию, используемую в профильных нормативно-правовых актах, пересмотреть административно-деликтное законодательство в части установления ответственности прокуроров за нарушение антикоррупционного законодательства, а также обеспечить реализацию принципа независимости.

Ключевые слова: Специализированная антикоррупционная прокуратура; административно-правовое законодательство; публичное обвинение; государственное обвинение; правонарушения связанные с коррупцией.

Постановка проблеми. У сучасному світі складно уявити побудову та розвиток юридичних відносин без їх належної правової регуляції за допомогою законодавчо закріплених обов'язкових (до виконання та додержання) норм і правил пове-

дінки для суб'єктів – учасників правовідносин. Право настільки успішно асимілювалося в майже в кожную сферу громадського життя та побуту, що стало певним всесвітнім стандартом, без якого подальша розбудова демократичного суспільства неможлива.

Самі ж громадяни, не замислюючись, кожен день стають суб'єктами правових відносин один з одним або між ними та державою. Зазначене свідчить про чималу роль права в суспільстві, а відповідно і правових норм, які вже упродовж століть виступають регуляторами різноманітних відносин між множиною їх учасників.

Із розвитком правовідносин розвивалось і право, перші згодом були поділені на види, кожному з яких відповідала конкретна галузь права. Наприклад, приватні цивільно-правові відносини регулюються за допомогою норм цивільного законодавства, а публічні адміністративні правовідносини – за допомогою адміністративно-правових норм. Узагалі останні поміж інших видів правових норм мають унікальні особливості, які, насамперед, обумовлюються обов'язковою участю в них держави в особі її органів. Разом із тим норми адміністративного права впорядковують сукупність відносин, що виникають у межах управлінської діяльності, та виступають засобом організації роботи державних інституцій, однією з яких є Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Тобто безпосереднє вдосконалення її діяльності неможливе без оптимізації адміністративно-правових приписів, які в сукупності становлять частину національного адміністративно-правового законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Місце і роль адміністративного права в регулюванні діяльності органів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури визначено на підставі теоретичних здобутків таких учених, як В. В. Галунько, П. В. Діхтієвський, Р. В. Ігонін, З. Р. Кісіль, Р.-В. В. Кісіль, Т. О. Коломєць,

В. К. Колпаков, О. В. Константиї, Р. І. Корнута, О. В. Кузьменко, В. В. Серєда, С. Г. Стеценко. Одночасно мета цієї наукової статті обумовлює необхідність з'ясування змісту основних законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, виявлення приписів, які містять неточності чи суперечать один одному. Унаслідок того, що Спеціалізована антикорупційна прокуратура – відносно новий суб'єкт боротьби з корупцією, комплексних досліджень щодо вдосконалення її діяльності майже не провадилося, тому цей напрям наукових пошуків залишається актуальним, незважаючи на наявність окремих наукових робіт, присвячених здебільшого здійсненню прокурорами публічного обвинувачення (А. О. Гавенко, В. С. Остапєць, С. О. Патюк, І. Ю. Шидловська, І. І. Шульга, М. Є. Шумило).

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі норм низки чинних нормативно-правових актів, переважно тих, що містять приписи адміністративного законодавства, які регулюють діяльність органів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, з метою виявлення неточностей прогалин і недоліків, які негативно позначаються на організації діяльності вказаного антикорупційного органу.

Виклад основного матеріалу. Під адміністративним законодавством прийнято розуміти сукупність нормативно-правових актів, зведених у єдину систему, де знаходять своє зовнішнє вираження найбільш значущі норми адміністративного права [1, с. 10]. У свою чергу, нормативно-правовий акт – це «письмовий документ компетентного суб'єкта владних повноважень, який містить формально обов'язкове правило поведінки

загального характеру [2, с. 53] і приймається за чітко визначеною спеціальною процедурою, що в цілому надає йому юридичну силу (законодавчі та підзаконні акти правового характеру), яка визначає його місце в загальній системі національного законодавства. Таким чином, адміністративно-правове законодавство нерозривно пов'язане з поняттям «джерела адміністративного права», під яким розуміють «зовнішні форми встановлення і виразу загальнообов'язкових правил поведінки, які регулюють суспільні відносини, що виникають у сфері державного управління, акти правотворчості державних органів (законодавчих, виконавчих, судових, господарського управління), місцевих рад та їх виконкомів, а іноді громадських організацій (коли вони виконують функції виконавчої влади)» [3, с. 23]. Далі важливо встановити таку систему та її складові елементи, особливо зважаючи на те, що в сучасній доктрині адміністративного права підходи щодо її розуміння відрізняються між собою. Так С. Г. Стеценко до системи джерел адміністративного права, тобто адміністративно-правового законодавства, відносить закони, підзаконні нормативно-правові акти та міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України [4, с. 38]. В. К. Колпаков пропонує доповнити таку систему актами судових установ, тобто рішень, постанов, рідше – ухвал суду [5, с. 166]. Найбільш показовою в цьому разі, напевно, можна вважати розгалужену систему джерел адміністративного права, запропоновану авторами підручника «Адміністративне право України. Повний курс»: 1) законодавчі акти (Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти);

2) міжнародні джерела адміністративного права (міжнародні договори, юридичні акти Європейського Союзу, а також так зване «м'яке право»); 3) рішення судових органів, зокрема Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України, Верховного Суду України; 4) неформалізовані квазіджерела. Безпосередньо до неформалізованих джерел адміністративного права належить звичаї, традиції, норми моралі та правова доктрина: «за сучасного стану нормативного регулювання діяльності публічної адміністрації для неформалізованих джерел адміністративного права залишається доволі небагато місця, проте це не виключає можливості їх існування» [2, с. 68].

Організація та функціонування Спеціалізованої антикорупційної прокуратури в найзагальнішому розумінні являє собою сукупність суспільних відносин, які виникають з приводу вирішення управлінських та інших питань, спрямованих на забезпечення її діяльності. Указані відносини виникають, розвиваються та припиняються на підставі відповідних нормативних положень переважно адміністративного законодавства. Це можна пояснити специфікою адміністративного права як публічно-правової галузі. Його норми призначені для врегулювання зв'язків, тобто правовідносин, де «однією стороною є орган державної влади, орган місцевого самоврядування або суб'єкт делегованих повноважень, що діє з приводу і з метою реалізації публічних функцій і завдань, спрямованих на задоволення публічного інтересу» [6, с. 77].

Необхідно погодитися з рядом науковців (В. В. Серета, З. Р. Кісіль і Р.-В. В. Кісіль) з приводу того, що

«адміністративне право створює певний правовий режим для здійснення управлінських функцій, що є найважливішою умовою впорядкованості сфери державного управління. Закріплення в юридичних нормах правил поведінки (яким чином слід діяти в конкретній ситуації, від чого слід утриматися, що робити категорично заборонено тощо) надає управлінським відносинам юридичного характеру, перетворює неправові відносини на формально-обумовлені» [7, с. 12]. За таких умов стають можливими реалізація управлінської діяльності, наділення відповідних посадових осіб повноваженнями, необхідними їм для виконання функціональних обов'язків, і, як наслідок, виконання завдань, поставлених перед державними інституціями, до яких належить і Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Схожої думки притримується Р. В. Ігонін: «адміністративне право як одна з провідних галузей публічного права найбільш об'ємна за предметом правового регулювання. Це пояснюється тим, що адміністративне право є управлінським правом, а його назва походить від латинського слова *administrare*, що означає управляти (керувати). Отже, очевидно, що його виникнення й існування зумовлено необхідністю правового забезпечення основної функції держави – управління» [8, с. 46].

Узагальнюючи наведене, зазначимо, що досліджувати питання вдосконалення діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури в Україні, насамперед, необхідно починати з адміністративно-правового законодавства, тому що саме воно є загальним правовим фундаментом існування та функціонування вказаного ор-

гану державної влади. А його норми, що стосуються Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, закріплюють порядок її створення, повноваження, особливості діяльності; установлюють методи, способи та форми організації та управління окремими структурними підрозділами; забезпечують дотримання законності співробітниками; визначають напрями взаємодії з іншими державними та недержавними органами, громадянами, їх об'єднаннями. До того ж наведене демонструє важливість правових норм, зокрема адміністративних, від якості, актуальності та реалізації яких залежить ефективність роботи Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. У такому разі важливо, щоб правові норми були максимально прозорі та зрозумілі як для посадових осіб, у тому числі фахівців у галузі права, так і для пересічних громадян. І навпаки – наявність мертвих, незрозумілих і непринципових норм значно знижує результати роботи органів, діяльність яких регулюється подібними правовими приписами.

Привертає увагу очевидна відмінність викладення функцій прокуратури, у тому числі і Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, в Основному законі держави [9], провідному нормативно-правовому акті – Законі України «Про прокуратуру» [10] та профільному підзаконному нормативно-правовому акті – Положенні про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України, затвердженому наказом Генеральної прокуратури України від 12.04.2016 № 149 [11] (далі – Положення про САП), а також ототожнення в змісті останніх двох правових актів завдань і функцій. При цьому функції прокуратури, викладе-

ні у ст. 131-1 Конституції України [9] та ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» [10], за своєю змістовою сутністю тяжіють до завдань органів прокуратури, включаючи Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру.

Під час аналізу приписів зазначених статей також звертає на себе увагу наявність термінологічних неточностей, а саме вживання понять «публічне обвинувачення» і «державне обвинувачення». Так, у пункті 1 частини першої статті 131-1 Конституції України вказано, що «в Україні діє прокуратура, яка здійснює: підтримання публічного обвинувачення в суді», а відповідно до пункту 1 частини першої статті 2 Закону України «Про прокуратуру» та пункту 3.4 розділу 3 Положення про САП [11] на прокуратуру покладається функція підтримання державного обвинувачення в суді. Останнє означає «процесуальну діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення» [12] (пункт 3 частини 1 статті 3 Кримінального процесуального кодексу України). Легалізоване визначення публічного обвинувачення в національній нормативно-правовій базі відсутнє, що буквально змушує звернутися до наукових розробок із окресленого питання. До речі, серед останніх теж простежуються певні відмінності. Зокрема, В. С. Остапець розглядає державне обвинувачення як окремий вид публічного, наділяючи останнє широким змістом, насамперед з огляду на коло суб'єктів його реалізації, де перше «здійснюється прокурором у різних формах з метою застосування кримінального закону до

осіб, які скоїли злочин, і спрямоване на захист прав та свобод людини, громадянина, особистості, інтересів суспільства, держави та сприяння суду в забезпеченні законності у судовому процесі» [13, с. 117].

М. Є. Шумило під публічним обвинуваченням пропонує розуміти «офіційну постановку питання про винність особи у вчиненні злочину і можливу її кримінальну відповідальність з метою захисту держави та суспільства від злочинних посягань» [14, с. 746]. Слід вказати, що таке визначення свідчить про відмінність публічного обвинувачення від державного з огляду на те, що перше, по суті, є лише оприлюдненням думки щодо винності особи, і, як наслідок, її «обговорення», у той час коли державне обвинувачення – це не що інше як процедура, у межах якої доводиться вина особи. Схожий погляд сповідує І. І. Шульга: «поняття публічне обвинувачення є дещо ширшим за поняття державне обвинувачення. Адже виходячи зі змісту вкладеного в термін публічний, можемо констатувати, що прокурор у кримінальному провадженні виступає не тільки від імені держави, а і від імені всього суспільства (принаймні більшої його частини)» [15, с. 239].

Разом з тим існують інші погляди. Наприклад, Ю. І. Шидловська та А. О. Говенко вживають терміни «державне обвинувачення» та «публічне обвинувачення» як синоніми, указуючи, що «підтримання прокурором державного обвинувачення в суді є найбільш публічним виявом діяльності органів прокуратури, що потребує високого професіоналізму та самовідданості» [16, с. 359]. Це функція, яка найповніше забезпечує захист прав, свобод і законних інте-

ресів людини від посягань. Заміну поняття «державне обвинувачення» на близьке, але більш змістовне – «публічне обвинувачення» підтримує також С. О. Патюк [17].

Не занурюючись у дискусію з приводу сутності та відмінностей державного та публічного обвинувачення, слід вказати, що взагалі ми погоджуємось із тими вченими, які наділяють публічне обвинувачення ширшим змістом і наголошують на необхідності уніфікації обох понять, об'єднавши їх у єдиному терміні – «публічне обвинувачення». Тому що саме останнє не тільки є сучасним поняттям, яке використовується для позначення такої функції прокуратури в зарубіжних державах, а й відповідає сутності правоохоронної реформи, заснованої на людиноцентричному підході, є узгодженим із рядом міжнародних документів і практикою Європейського суду з прав людини. Обвинувачення в такому випадку висувається не від імені держави, а в інтересах всього суспільства чи переважної його більшості задля охорони прав і свобод останнього.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура України безумовно має особливий статус, оскільки наділена рядом повноважень спрямованих на протидію «невеличкій хворобі» – корупції. Характер завдань, що ставляться перед працівниками цього органу, покладає на них подвійну відповідальність не тільки професійно та неупереджено здійснювати власну діяльність, а й бути взірцем для населення – органом, вільним від будь-яких корупційних проявів. У Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів, затвердженому Всеукраїнською конференцією прокурорів 27.04.2017, закріплено осно-

вні вимоги до професійної поведінки прокурорів, у тому числі тих, що обіймають посади в Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі, серед яких – вимоги щодо недопущення корупції, а саме: «прокурор має суворо дотримуватись обмежень, передбачених антикорупційним законодавством, не допускати будь-яких проявів, які можуть створити враження корупційних, у тому числі: вступати у позаслужбові стосунки з метою використання службових повноважень або службового становища; неправомірно втручатися чи здійснювати у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, вплив на службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи суддів. Прокурор, якому стала відома інформація про порушення вимог частини першої цієї статті іншим працівником прокуратури, зобов'язаний негайно повідомити про це відповідного керівника органу прокуратури» [18, стаття 19]. На нашу думку, подібні норми, які закріплюють підвищені вимоги до працівників органів, діяльність яких спрямована на протидію корупції, повинні кореспондуватись із підвищеною юридичною відповідальністю за правопорушення, пов'язані з корупцією, зокрема ті, що можуть бути вчинені особливим суб'єктом – прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, у тому числі всупереч наведеним вимогам щодо професійної діяльності прокурорів. Крім того, за таких умов найбільш повно знаходять утілення такі принципи юридичної відповідальності, як доцільність і обґрунтованість. Перший у цій ситуації реалізується в

частині персоніфікації заходів державного примусу та санкцій, які застосовуються до правопорушника, саме на підставі статусу та особливих характеристик останнього. Його реалізація означає визначення обставин, наявність яких може призвести до пом'якшення чи обтяження санкції в межах притягнення особи до юридичної відповідальності, а також кваліфікації її протиправних діянь згідно з іншими нормами адміністративного права. Принцип обґрунтованості передбачає встановлення факту вчинення правопорушення, зокрема адміністративного, та притягнення винної особи до відповідальності.

Прокурори в процесі здійснення власної професійної діяльності повинні додержуватися низки регламентованих чинним законодавством вимог, у тому числі тих які знайшли відображення в Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів, зокрема стосовно дотримання норм антикорупційного законодавства. Але в разі їх порушення вказану посадову особу можна притягнути лише до дисциплінарної відповідальності, що саме собою напевно чи доцільно, урахувавши масштаби небезпеки та негативного впливу корупційних явищ і проявів. Навпаки, установлення за порушення прокурорами окремих правил, пов'язаних із недопущенням проявів корупції, саме адміністративної відповідальності, на нашу думку, є найбільш обґрунтованим, виходячи з юридичної природи власне адміністративного права та його управлінського характеру.

Водночас у правосвідомості переважної більшості населення явище корупції пов'язано виключно з да-

ванням або отриманням хабара, але насправді охоплює ширший перелік дій. Тому з огляду на специфічну діяльність цього органу одною з основних засад його діяльності є його незалежність як принцип, закріплений у чинному законодавстві, що сприяє забезпеченню реальних умов увільнення органів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури від будь-якого стороннього впливу як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Компетенція Спеціалізованої антикорупційної прокуратури поширюється на особливі категорії правопорушень, що обумовлено або суб'єктом такого правопорушення, або обсягом суспільної шкоди та небезпеки, що ним завдається. За таких умов питання щодо незалежності органів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури набуває особливої актуальності в контексті вдосконалення механізму реалізації принципу незалежності. На сьогодні Спеціалізована антикорупційна прокуратура є підрозділом, що діє в складі Генеральної прокуратури України та підпорядковується керівнику останньої. Таким чином, Генеральний прокурор України може безпосередньо впливати на хід справ, які ведуться органами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, при цьому такий вплив може не завжди мати законний характер. У цьому разі виникає ризик, що орган, який був спеціально створений для боротьби з корупційними осередками, може стати об'єктом їх поширення. Звичайно, сторонній вплив на діяльність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури може мати місце не тільки з боку керівництва Генеральної прокуратури, проте таке підпорядкування створює сприятливі

умови для «корегування» рішень, які приймаються працівниками Спеціалізованої антикорупційної прокуратури у власних інтересах або в інтересах третіх осіб.

Беручи до уваги особливі завдання, що покладаються на Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, та специфічну сферу її функціонування – протидію корупції, яка є однією із нагальних проблем сучасності, що потребує якомога швидшого вирішення, зниження рівня корупції в державі, оскільки він фактично гальмує процес розвитку країни, проведення реформ і побудови сучасної європейської держави, та призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів громадян. У свою чергу, утвердження принципу незалежності в діяльності органів прокуратури буде сприяти неупередженому виконанню функцій, які на неї покладаються. Маємо думку, що повнішому втіленню вказаного принципу може сприяти зміна підпорядкування органів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури на кшталт Національної поліції України, яка в межах реформи правоохоронних органів була демілітаризована, а її діяльність сьогодні «спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України згідно із законом» [19]. Буквально це означає, що керівник Міністерства внутрішніх справ України суттєво не впливає на роботу органів поліції, а виконує лише адміністративну (управлінську) функцію, приймаючи рішення виключно з питань функціонування органів поліції, у той час коли завдання, напрями діяльності, межі компетенції визначає уряд.

Ураховуючи такий приклад, уважаємо за можливе запропонувати

два шляхи надання автономії Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі. Перший полягає в її виключенні зі складу Генеральної прокуратури України та наданні статусу самостійного органу державної влади зі спеціальним колом повноважень у сфері протидії корупції. Інший підхід є менш кардинальним, оскільки Спеціалізована антикорупційна прокуратура може залишитись у складі Генеральної прокуратури України як відокремлений підрозділ останньої, але при цьому необхідно на законодавчому рівні визнати Генерального прокурора України лише посередником між вказаним органом і суб'єктом, який буде координувати та визначати пріоритетні напрями її роботи, наприклад Президентом України. Адже саме Глава держави, всесторонньо опікуючись нею, повинен бути одною з центральних фігур протидії корупції, приймаючи відповідні рішення і здійснюючи різнопланові дії управлінського характеру в межах компетенції, визначеної законом.

Висновки. Усе зазначене дозволяє виробити основні положення щодо вдосконалення адміністративного законодавства, призначеного для врегулювання діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, які, насамперед, стосуються необхідності: 1) приведення окремих нормативно-правових актів (Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про прокуратуру», Положення про САП), які регулюються діяльність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, у частині уніфікації термінології, яка в них використовується, дасть змогу чіткіше зрозуміти функції та завдання органів прокуратури, у тому числі Спеціалізованої антикорупційної

прокуратури, а також буде сприяти правильному визначенню їх ролі та місця в процесі реалізації правоохоронної функції держави; 2) установлення додаткової адміністративної відповідальності для прокурорів, зокрема прокурорів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, за вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією та дотриманням вимог, закріплених у Кодексі професійної етики та пове-

дінки прокурорів; 3) усестороннього забезпечення принципу незалежності. Одночасно Спеціалізована антикорупційна прокуратура є відносно новим органом, у тому числі й у системі суб'єктів боротьби з корупцією, що обумовлює подальшу необхідність вивчення процесів її спільної діяльності з іншими суб'єктами реалізації державної антикорупційної політики в Україні, зокрема в частині їх удосконалення.

Список використаних джерел

1. Словник базової термінології з адміністративного права : навч. посіб. / за заг. ред. Т. О. Коломoeць. Київ : Істина, 2010. 234 с.
2. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. В. Галунько, П. В. Діхтєвський, О. В. Кузьменко, С. Г. Стеценко [та ін.]. Херсон : «ОЛДІ-ПЛЮС», 2018. 446 с.
3. Константи́й О. В. Джерела адміністративного права України: монографія. Київ: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2005. 345 с.
4. Стеценко С. Г. Адміністративне право України. Київ : Атіка, 2007. 624 с.
5. Колпаков В. К., Коломoeць Т. О. Вступ до навчального курсу «Адміністративне право України». Київ : «Ін Юре», 2014. 240 с.
6. Корнута Р. І. Визначення поняття публічного права в праві України. *Український часопис міжнародного права*. 2003. № 2. С. 77–88.
7. Середа В. В., Кісіль З. Р., Кісіль Р. В.-В. Адміністративне право : навч. посібник. Львів : ДУВС, 2014. 520 с.
8. Ігонін Р. В. До питання предмета адміністративного права. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2010. № 1. С. 46–51.
9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Про прокуратуру: закон України від 14.10.2014. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.
11. Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України: наказ Генеральної прокуратури України від 12.04.2016 № 149 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0149900-16> (дата звернення 20.05.2019).
12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
13. Остапeць В. С. Співвідношення понять «державне обвинувачення» та «кримінальне переслідування» у проекті кримінального процесуального кодексу України. *Вісник національної академії прокуратури України*. 2009. № 2. С. 144–119.
14. Шумило М. Є. Публічне обвинувачення. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2007. 990 с.
15. Шульга І. І. Окремі аспекти підтримання прокурором публічного обвинувачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 2. С. 238–240. URL: http://lsei.org.ua/6_2016/66.pdf (дата звернення 20.05.2019).

16. Шидловська І. Ю., Гавенко А. О. Підтримка державного обвинувачення прокурором в суді. *Грані права: XXI століття* : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2018 року): у 2 т. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 359–362.

17. Патюк С. О. Нормативна невизначеність співвідношення категорій «державне» та «публічне» обвинувачення як підстава для зловживання правом у кримінальному провадженні. *Економіко-правова парадигма*. 2016. № 2. С. 1–14. URL: <https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/73/69> (дата звернення 20.05.2019).

18. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів : Кодекс; Генеральна прокуратура України від 27.04.2017 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001900-17> (дата звернення 20.05.2019).

19. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

References

1. Kolomojec, T. O. (Zag. red.). (2010). *Slovník bazovoyi terminologiyi z administrativnogo prava: navch. posib*. Kyiv: Istina [in Ukrainian].
2. Galunko, V. V., Dihtiyevskij, P. V., Kuzmenko, O. V., Stecenko, S. G. (2018). *Administrativne pravo Ukrayini. Povnij kurs: pidruchnik*. Herson: «OLDI-PLYuS» [in Ukrainian].
3. Konstantij, O. V. (2005). *Dzherela administrativnogo prava Ukrayini*. Kyiv: Ukrayinske agentstvo informaciyi ta druku «Rada» [in Ukrainian].
4. Stecenko, S. G. (2007). *Administrativne pravo Ukrayini*. Kyiv: Atika, 2007 [in Ukrainian].
5. Kolpakov, V. K., Kolomojec, T. O. (2014). *Vstup do navchalnogo kursu «Administrativne pravo Ukrayini»*. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
6. Kornuta, R. I. (2003). Viznachennya ponyattya publichnogo prava v pravi Ukrayini. *Ukrayinskij chasopis mizhnarodnogo prava*. 2, 77–88 [in Ukrainian].
7. Sereda, V. V., Kisil, Z. R., Kisil, R. V.-V. (2014). *Administrativne pravo: navch. posibnik*. Lviv: DUVS [in Ukrainian].
8. Igonin, R. V. (2010). Do pitannya predmeta administrativnogo prava. *Visnik Akademiyi mitnoyi sluzhbi Ukrayini*. Seriya: Pravo. 1, 46–51 [in Ukrainian].
9. Konstituciya Ukrayini vid 28.06.1996. N 254k/96-VR. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 1996. 30. St. 141 [in Ukrainian].
10. Pro prokuraturu: zakon Ukrayini vid 14.10.2014 N 1697-VII. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2015. 2–3. St. 12 [in Ukrainian].
11. Polozhennya pro Specializovanu antikorupcijnu prokuraturu Generalnoyi prokuraturi Ukrayini: nakaz Generalnoyi prokuraturi Ukrayini vid 12.04.2016. N 149 / Baza danih «Zakonodavstvo Ukrayini» / Verhovna Rada Ukrayini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0149900-16> (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukrainian].
12. Kriminalnij procesualnij kodeks Ukrayini vid 13.04.2012. N 4651-VI. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2013. N 9–10, 11–12, 13. St. 88 [in Ukrainian].
13. Ostapets, V. S. (2009). Spivvidnoshennya ponyat «derzhavne obvinuvachennya» ta «kriminalne peresliduvannya» u proekti kriminalnogo procesualnogo kodeksu Ukrayini. *Visnik nacionalnoyi akademiyi prokuraturi Ukrayini*. 2, 144–119 [in Ukrainian].
14. Shumilo, M. Ye. (2007). Publichne obvinuvachennya. *Velikij enciklopedichnij yuridichnij slovník / za zag. red. Yu. S. Shemshuchenka*. Kyiv: Yuridichna dumka [in Ukrainian].
15. Shulga, I. I. (2016). Okremi aspekti pidtrimannya prokurorom publichnogo obvinuvachennya. *Yuridichnij naukovij elektronij zhurnal*. 2, 238–240. URL: http://lsej.org.ua/6_2016/66.pdf (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukrainian].
16. Shidlovska, I. Yu., Gavenko, A. O. (2018). Pidtrimka derzhavnogo obvinuvachennya prokurorom v sudi. *Grani prava: XXI stolittya* : zb. materialiv Vseukrayinskoyi naukovoyi

praktichnoyi konferenciyi (m. Odesa, 19 travnya 2018 roku): u 2 t. Odesa : Gelvetika. 2, 359–362 [in Ukrainian].

17. Patyuk, S. O. (2016). Normativna nevznachenist spivvidnoshennya kategorij «derzhavne» ta «publichne» obvinuvachennya yak pidstava dlya zlovzhivannya pravom u kriminalnomu provadzhenni. *Ekonomiko-pravova paradigma*. 2, 1–14. URL: <https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/73/69> (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukrainian].

18. Kodeks profesijnoyi etiki ta povedinki prokuroriv: Kodeks; Generalna prokuratura Ukrayini vid 27.04.2017 / Baza danih «Zakonodavstvo Ukrayini» / Verhovna Rada Ukrayini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001900-17> (data zvernennya 20.05.2019) [in Ukrainian].

19. Pro Nacionalnu policiyu: zakon Ukrayini vid 02.07.2015 № 580-VIII. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2015. № 40–41. St. 379 [in Ukrainian].

S. Kiz, *Postgraduate student of the Kharkiv National University of Internal Affairs*

Gaps of the administrative legislation, which negatively influence the activities of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office

The author focuses on the fact that the process of improving the organization and functioning of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office is impossible without revision of a number of norms of administrative law, which determine the basic principles of its work, in particular, it is necessary: unification of the terminology used in specialized normative acts; review the administrative and tort law in relation to establishing the responsibility of prosecutors for violating the anti-corruption legislation, and to ensure the implementation of the principle of independence.

The main provisions concerning the improvement of the administrative law, determined for the settlement of activities: 1) the bringing of certain normative legal acts of Ukraine; The General Prosecutor's Office of Ukraine dated April 12, 2016 No. 149) regulates the activities of the Specialized Anti-Corruption Authority in terms of the unification of terminology, which should be able to understand clearly the functions and tasks of the public prosecutor's office, including the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, and will help to correctly determine their role and places in the process of law enforcement functions of the state; 2) establishing additional administrative liability for prosecutors, as well as increasing the level of anti-corruption capacity of administrative law enforcement agencies with corruption policy, with the requirements set forth in the code of professional ethics and behavior of prosecutors approved by the All-Ukrainian Conference on April 27, 2017; 3) comprehensive assurance of the principle of independence. At the same time, the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office is a relatively new body that performs the system of anti-corruption actors, which makes it necessary to study the processes of its joint activity with the subjects of the implementation of the state anti-corruption policy in Ukraine.

Keywords: *Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office; administrative law; norms of administrative law; prosecutor's office; corruption-related offenses; principle of independence.*

Надійшла до редакції 20.05.2019

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.06

УДК 343.8

Шевченко А. Є.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії, історії права і
держави та конституційного права
Університету державної фіскальної
служби України*

Біба Ю. В.,

*аспірант кафедри теорії, історії права і
держави та конституційного права
Університету державної фіскальної
служби України*

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЗМІН У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті розкрито зміни у кримінально-виконавчому законодавстві України щодо виконання покарання у виді позбавлення волі. Зазначено, що історичною межею досліджуваного періоду є розвиток кримінально-виконавчого законодавства у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі з 1 січня 2004 р. (дата набуття чинності КВК України, який було прийнято 11 липня 2003 р.) і дотепер. У дослідженні розвитку кримінально-виконавчого законодавства у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі виокремлюємо три періоди цього важливого для України процесу (I період: 2004–2010 рр.; II період: 2010–2016 рр.; III період: 2016 р. – теперішній час).

Ключові слова: кримінально-виконавче законодавство; покарання; позбавлення волі.

В статье раскрыта историография новейшего периода уголовно-исполнительного законодательства Украины относительно исполнения наказания в виде лишения свободы. Отмечено, что исторической чертой новейшего периода является развитие уголовно-исполнительного законодательства в сфере исполнения наказания в виде лишения свободы в период с 1 января 2004 г. (дата вступления в силу Уголовно-исполнительного кодекса Украины, который был принят 11 июля 2003 г.) и до сих пор. В исследовании

розвиття уголовно-исполнительного законодательства в сфере исполнения наказания в виде лишения свободы выделяем три периода этого важного для Украины процесса (I период: 2004–2010 гг.; II период: 2010–2016 гг.; III период: 2016 – настоящее время).

Ключевые слова: уголовно-исполнительное законодательство; наказание; лишение свободы.

Постановка проблеми. Фундаментальні дослідження історії держави та права в певних суспільно-політичних умовах і на окремих часових відрізках сприяють їх розвитку та дозволяють використовувати накопичений досвід в умовах сучасного етапу державотворення. Сьогодні, коли в Україні на основі важливих державних рішень триває активний процес реформування кримінально-виконавчої системи, потрібен змістовний науковий аналіз, який би з точки зору теорії та історії держави і права з'ясував стан нормативно-правового забезпечення виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі з визначенням перспективних напрямів розвитку даного процесу.

Таким чином, актуальність дослідження кримінально-виконавчого законодавства України щодо виконання покарання у виді позбавлення волі періоду незалежності визначається потребою в перегляді чинної нормативно-правової бази, з метою приведення її у відповідність до нових потреб соціально-економічного і політико-правового розвитку держави.

Важливим аргументом на користь необхідності вивчення трансформації кримінально-виконавчого законодавства України щодо виконання покарання у виді позбавлення волі виступають міжнародні зобов'язання щодо реформування кримінально-виконавчої системи та

приведення її у відповідність до міжнародних і європейських стандартів поводження з ув'язненими та засудженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі теорії та історії держави і права, кримінального та кримінально-виконавчого права, зокрема, таких, як В. Авер'янов, І. Богатирьов, Є. Бодюл, О. Волощук, А. Галай, Ю. Гарбуз, О. Джужа, В. Дудченко, Н. Задирака, О. Колб, І. Котюк, В. Мельниченко, А. Олійник, О. Осауленко, П. Плахотюк, В. Погорілко, Т. Подорожна, О. Пташинський, А. Степанюк, Ю. Тодика, О. Томкіна, П. Фріс, А. Шевченко, В. Шатіло, Д. Ягун, М. Яцишин та інші.

Здобутки цих учених містять низку системних положень і висновків, які прямо або опосередковано стосуються кримінально-виконавчого законодавства України щодо виконання покарання у виді позбавлення волі, у тому числі й новітнього періоду, і створюють теоретичні та практичні передумови для ефективного їх дослідження в реаліях сьогодення.

Крім того, незважаючи на очевидну наукову й практичну значущість, ці питання ще не були об'єктом самостійного комплексного історико-правового дослідження. Варто констатувати, що дисертаційних і монографічних праць, присвячених виконанню покарань у виді

позбавлення волі в новітній період кримінально-виконавчого законодавства України, дотепер не видано. Це зумовлює актуальність питань, які пов'язані з дослідженням сучасної моделі трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему, яка мала б не лише теоретичне, а й практичне значення для вирішення питань розбудови правової системи України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження етапів трансформації та законодавчих новацій у нормативній регламентації питань виконання та відбування покарань у виді позбавлення волі в Україні в період незалежності.

Виклад основного матеріалу. Варто наголосити, що з прийняттям нового закону про порядок і умови виконання та відбування покарання [1], подальший рух щодо гуманізації кримінально-виконавчої системи не завершився, і, як справедливо зазначають окремі дослідники, за час дії КВК до нього внесено значну кількість змін і доповнень гуманістичної спрямованості з метою приведення правового статусу засуджених у відповідність до світових та європейських пенітенціарних норм і стандартів.

Крім того, за новим КВК передбачено створення якісно нової класифікації установ за рівнями безпеки, як у Європі: відкритого типу, мінімального, середнього й максимального рівня безпеки, нову класифікацію та систему розподілу засуджених за установами. Чітке визначення мережі й типів цих установ, за визначенням В. А. Львовича, дало змогу забезпечити роздільне тримання в них засуджених з урахуванням характеру й тяжкості вчиненого злочину,

кількості судимостей, психологічних особливостей особи тощо [2, с. 11].

Зважаючи на динаміку законодавчих процесів, які мали й мають місце нині, ми в межах новітнього періоду розвитку кримінально-виконавчого законодавства у сфері виконання покарання у виді позбавлення волі виокремлюємо три його періоди (I період: 2004–2010 рр.; II період: 2010–2016 рр.; III період: 2016 р. – до сьогодні).

На нашу думку, здійснюючи таку періодизацію, ми виходили з каденції того чи іншого центрального органу виконавчої влади, до повноважень якого належало забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Так, у період 01 січня 2004 р. – 09 грудня 2010 р. (час чинності КВК за функціонування Державного департаменту України з питань виконання покарань) вдалося здійснити такі прогресивні законодавчі кроки щодо порядку й умов виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі:

- доповнення системи принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань (стаття 5 КВК) новим принципом – поваги до прав і свобод людини;

- удосконалення основ правового статусу засуджених шляхом доповнення статті 7 КВК частиною п'ятою такого змісту: «Дискримінація засуджених за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками забороняється»;

– удосконалення внутрішньо-системної структури виправних колоній за рахунок законодавчого закріплення можливості створення: 1) у виправних колоніях середнього рівня безпеки – секторів максимального рівня безпеки для відбування покарання чоловіками, засудженими до довічного позбавлення волі; 2) у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – секторів середнього рівня безпеки для відбування покарання жінками, засудженими до довічного позбавлення волі (доповнення статті 11 КВК частиною шостою, унесення відповідних доповнень до абзаців третього та четвертого частини другої статті 18);

– гуманізація правового становища засуджених жінок (частина перша статті 141). Зокрема, знято обмеження щодо кримінально-правових ознак засуджених жінок, які мають право влаштовувати в будинку дитини своїх дітей віком до трьох років (до 2010 р. таке право мали засуджені жінки, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини); зняття обмежень на кількість продуктових посилок (передач), які в асортименті, визначеному медичним висновком, можуть одержувати матері-годувальниці та вагітні жінки (частина друга статті 141); доповнення статті 141 новою (третьою) частиною такого змісту: «3. Засуджені жінки можуть проживати із своїми дітьми віком до трьох років у будинку дитини, для цього адміністрація виправної колонії створює необхідні умови для проживання і контролю за поведінкою жінок у будинку дитини» [3];

Наступним після прийняття КВК реформаційним кроком у сфері виконання покарань стала оптимізація системи центральних органів виконавчої влади, згідно з якою 09 грудня 2010 р. утворено Державну пенітенціарну службу України шляхом реорганізації Державного департаменту України з питань виконання покарань [4]. За часів функціонування ДПтС України (2010–2016 рр.) вдалося досягти таких прогресивних кроків у сфері забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі:

– унесення змін до кримінально-виконавчого законодавства України з метою узгодження його з новим для того часу (2012 р.) кримінальним процесуальним законодавством;

– гуманізація правового становища засуджених жінок, які мають дітей віком до трьох років, та правового режиму функціонування будинків дитини при виправних колоніях (частина перша статті 141). Зокрема, згідно з унесеними у 2013 р. змінами, «будинки дитини при виправній колонії є дитячим закладом. У будинках дитини діти перебувають під опікою адміністрації дитячого закладу на повному державному забезпеченні, їм створюються умови, необхідні для нормальної життєдіяльності та розвитку»; також у 2013 р. статтю 141 доповнено новою (п'ятою) частиною такого змісту: «5. Відвідування близькими родичами дитини, яка перебуває в будинку дитини, та умови їх спілкування визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань»; виключення з частини сьомої статті 141 злісного

порушення матір'ю вимог режиму відбування покарання як підстави скасування рішення про продовження перебування дитини в будинку дитини;

– гуманізація правового становища засуджених неповнолітніх шляхом: 1) скасування обмежень на одержання короткострокових побачень (до 05 вересня 2013 р. було передбачено одне короткострокове побачення на місяць) і збільшення кількості тривалих побачень (так, до 05 вересня 2013 р. у виховних колоніях засуджені мали право одержувати один раз на три місяці тривале побачення, а з 05 вересня 2013 р. мають право одержувати щомісяця одне тривале побачення) (абзац третьої частини першої статті 143); 2) надання можливості при сумлінній поведінці та ставленні до праці й навчання після відбуття не менше однієї четвертої частини строку покарання реалізовувати таку форму поліпшення умов тримання, як одержання за постановою начальника колонії один раз на три місяці короткострокового побачення за межами виховної колонії;

– розвиток засад диференціації засуджених до довічного позбавлення волі. Так, з 05 вересня 2013 р. засуджені-довічники, які після відбуття двадцяти років покарання в приміщеннях камерного типу переведені до звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки, стали триматися окремо від загальної маси засуджених до довічного позбавлення волі (частина друга статті 150) [5];

– затвердження нових Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України (2013 р.)

[6] та Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (2014 р.) [7].

Варто відзначити, що зміни, унесені до КВК Законом від 08.04.2014 № 1186-VII [8], загалом спрямовані на адаптацію правового статусу засудженого до європейських стандартів. Водночас маємо на цей рахунок висловити й деякі зауваження, про які не йшлося вище, проте на які наголошують сучасні вітчизняні вчені-пенітенціаристи.

Одним зі здобутків II періоду (2010–2016 рр.) варто визнати запровадження у 2015 р. в системі вітчизняної кримінальної юстиції та виконання покарань інституту пробації (із доповненням системи основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених (частина третя статті 6 КВК) новим засобом – пробацією, узгодженням норм КВК із Законом України «Про пробацію» [9]), одним із видів якої є пенітенціарна пробація – підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання (стаття 11 Закону України «Про пробацію») [10].

Важливо наголосити, що запровадження в Україні системи пробації є прикладом поступального розвитку реформаційних процесів у пенітенціарній системі, що дозволило державі пройти шлях від наукових статей, навчальних посібників, починаючи з 2002 року, проведення пілотних експериментів у 2003–2004 роках, виконання монографічних досліджень і захисту дисертацій, до прийняття Верховною Радою Украї-

ни Закону України «Про пробацію» у 2015 році й початку роботи в січні 2018 року Державної установи «Центр пробації».

Здійснений у процесі дослідження аналіз нормативно-правових засад другого періоду (2010–2016 рр.) дав можливість виділити такі інноваційні кроки: запровадження душпастирської опіки засуджених (доповнення КВК однойменною статтею 128-1) [11], створення й робота протягом 2011–2014 рр. Наукової та Науково-експертної рад ДПтС України, що дозволило забезпечити належний науковий супровід процесу реформування ДКВС України.

Час функціонування Державної пенітенціарної служби України дав ученим підстави обґрунтувати пенітенціарний вектор розвитку державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. Водночас варто зазначити, що і після ліквідації цієї служби 18 травня 2016 р., окремі вітчизняні вчені-пенітенціаристи продовжують розробляти доктрину пенітенціарного права України [12, с. 2].

На нашу думку, такий підхід є виваженим, про що також свідчать такі останні тенденції: 1) запровадження у 2015 р. інституту пенітенціарної пробації; 2) реєстрація у Верховній Раді України та підтримка Міністерством юстиції України проє-

кту Закону «Про пенітенціарну систему»; 3) пропозиції щодо запровадження інституту пенітенціарних суддів; 4) схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України тощо.

Отже, важливо наголосити, що історіографія новітнього періоду кримінально-виконавчого законодавства України щодо виконання покарання у виді позбавлення волі в період реформування кримінально-виконавчої системи України вимагає постійного моніторингу кримінально-виконавчого законодавства на предмет його відповідності кращим зразкам зарубіжного досвіду, практиці Європейського суду з прав людини, змінам в інших галузях національного права, приведення його норм у відповідність до нових умов економічного й соціального розвитку України.

Висновки. Викладене дозволяє нам зазначити, що розвиток кримінально-виконавчого законодавства щодо виконання покарання у виді позбавлення волі України упродовж років незалежності може вважатися достатнім базисом для процесу вдосконалення вітчизняної кримінально-виконавчої політики, реформування вітчизняного законодавства та практики виконання кримінальних покарань і пробації.

Список використаних джерел

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
2. Львовчкін В. А. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи України. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2002. № 7. С. 3–12.
3. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань: Закон України від 21.01.2010 р. № 1828-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 114.

4. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010/ed20101209> (дата звернення: 18.08.2018).
5. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо забезпечення прав засуджених осіб в установах виконання покарань: Закон України від 21.01.2010 р. № 1828-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 12. Ст. 114.
6. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 18.03.2013 р. № 460/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0445-13> (дата звернення: 19.12.2018).
7. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: наказ Міністерства юстиції України від 29.12.2014 р. № 2186/5. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14> (дата звернення: 19.12.2018).
8. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 08.04.2014 р. № 1186-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 23. Ст. 869.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 р. № 1492-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 43. Ст. 736.
10. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України: Закон України від 14.05.2015 р. № 419-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 254.
12. Богатирьов І. Г., Пузирьов М. С., Шкута О. О. Доктрина пенітенціарного права України : монографія. Київ : Дакор, 2017. 236 с.

References

1. Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 11.07.2003 r. №1129-IV. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2004. № 3-4. St. 21 [in Ukrainian].
2. Lovochkin, V. A. (2002). Konceptualni pitannya reformuvannya kriminalno-vikonavchoyi sistemi Ukrayini. *Problemi penitenciaranoi teorii i praktiki*. 7, 3-12 [in Ukrainian].
3. Pro vnesennya zmin do Kriminalno-vikonavchogo kodeksu Ukrayini shodo zabezpechennya prav zasudzhениh osib v ustanovah vikonannya pokaran: Zakon Ukrayini vid 21.01.2010 r. № 1828-VI. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2010. № 12. St. 114 [in Ukrainian].
4. Pro optimizaciyu sistemi centralnih organiv vikonavchoyi vladi: Ukaz Prezidenta Ukrayini vid 09.12.2010 r. № 1085/2010. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010/ed20101209> (data zvernennya: 18.08.2018) [in Ukrainian].
5. Pro vnesennya zmin do Kriminalno-vikonavchogo kodeksu Ukrayini shodo zabezpechennya prav zasudzhениh osib v ustanovah vikonannya pokaran: Zakon Ukrayini vid 21.01.2010 r. № 1828-VI. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2010. № 12. St. 114 [in Ukrainian].
6. Pro zatverdzhennya Pravil vnutrishnogo rozporyadku slidchih izolyatoriv Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi Ukrayini: nakaz Ministerstva yusticiyi

Ukrayini vid 18.03.2013 r. № 460/5. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0445-13> (data zvernennya: 19.12.2018) [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennya Pravil vnutrishnogo rozporядku ustanov vikonannya pokaran: nakaz Ministerstva yusticiyi Ukrayini vid 29.12.2014 r. № 2186/5. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1656-14> (data zvernennya: 19.12.2018) [in Ukrainian].

8. Pro vnesennya zmin do Kriminalno-vikonavchogo kodeksu Ukrayini shodo adaptatsiyi pravovogo statusu zasudzhenogo do yevropejskih standartiv: Zakon Ukrayini vid 08.04.2014 r. № 1186-VII. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2014. № 23. St. 869 [in Ukrainian].

9. Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini shodo zabezpechennya vikonannya kriminalnih pokaran ta realizatsiyi prav zasudzhenih: Zakon Ukrayini vid 07.09.2016 r. № 1492-VIII. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2016. № 43. St. 736 [in Ukrainian].

10. Pro probatsiyu: Zakon Ukrayini vid 05.02.2015 r. № 160-VIII. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2015. № 13. St. 93 [in Ukrainian].

11. Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini shodo reguluvannya diyalnosti svyashennosluzhriteliv (kapelaniv) v organah ta ustanovah, sho nalezhat do sferi upravlinnya Derzhavnoyi penitenciarnoyi sluzhbi Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 14.05.2015 r. № 419-VIII. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2015. № 28. St. 254 [in Ukrainian].

12. Bogatirov, I. G., Puzirov, M. S., Shkuta, O. O. (2017) *Doktrina penitenciarnogo prava Ukrayini*. Kiyiv: Dakor [in Ukrainian].

A. Shevchenko, Doctor of Law, Professor, Head of the Chair of Theory, History of Law and State and Constitutional Law, University of the State Fiscal Service of Ukraine

Yu. Biba, Postgraduate of the Chair of Theory, History of Law and State and Constitutional Law, University of the State Fiscal Service of Ukraine

Periodization of changes in criminal executive legislation on the implementation of penalties as ways influence in Ukraine in the period of independence

The article deals with the historiography of the latest period of the criminal-executive legislation of Ukraine regarding the execution of a sentence in the form of deprivation of liberty. It is noted that the historical limit of the new period is the development of criminal-executive legislation in the field of execution of punishment in the form of deprivation of liberty in the period from January 1, 2004 (date of entry into force of the Criminal-executive Code of Ukraine, which was adopted on July 11, 2003) and to this day.

An important argument in favor of the necessity of studying the historiography of the newest period of the criminal-executive legislation of Ukraine regarding the execution of sentences in the form of deprivation of liberty are as the international obligations of Ukraine regarding the reform of the Ukrainian criminal-executive system and bringing it in line with international and European standards of treatment of remand prisoners' and convicted ones.

In the study of the development of criminal-executive legislation in the field of execution of punishment in the form of deprivation of liberty, we distinguish three periods of this important process for Ukraine (I period: 2004–2010, II period: 2010–2016, III period: 2016 – present time).

It is emphasized that the historiography of the newest period of the criminal-executive legislation of Ukraine concerning the execution of the punishment in the form of deprivation of liberty during the reformation of the criminal-executive system of Ukraine requires continuous monitoring of criminal-executive legislation for its conformity with the best examples of foreign experience, the practice of the European Court of Human Rights, changes in other branches of national law, bringing its norms in line with the new conditions of economic and social development of Ukraine.

It is proved that knowledge of the historiography of the newest period of the criminal-executive legislation of Ukraine regarding the execution of punishment in the form of deprivation of liberty becomes an effective and an indispensable measure for the correction and resocialization of convicts and the prevention of the commission of new crimes in penal institutions.

It is substantiated that the study of the newest period of the criminal-executive legislation of Ukraine regarding the execution of the sentence in the form of deprivation of liberty during the reformation of the criminal-executive system of Ukraine requires today to become the basis of the modern process of perfection of criminal-executive policy and reform of domestic legislation and practice of execution of criminal sentences and probation.

Keywords: *criminal-executive legislation; punishment; deprivation of liberty.*

Надійшла до редакції 05.04.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.07

УДК 343.8

Шумна Л. П.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права, конституційного права
Академії Державної пенітенціарної служби
e-mail: lari05@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7708-296X

ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ У ВІДПОВІДНОСТІ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

У статті розглянуто проблеми трудових прав засуджених у відповідності до європейських стандартів. Проведено аналіз дотримання трудових прав засуджених у місцях позбавлення волі за результатами моніторингових візитів національного превентивного механізму за підтримки Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Вказано на грубі недоліки та порушення, що допускаються адміністрацією установ, що у свою чергу не відповідає нормам європейських стандартів. Запропоновано внести певні зміни в Постанову Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 р. № 1232 «Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві».

Ключові слова: *праця засуджених; європейські стандарти; національний превентивний механізм; установи виконання покарань.*

В статье рассматриваются проблемы трудовых прав осужденных в соответствии с европейскими стандартами. Проводится анализ соблюдения трудовых прав осужденных в местах лишения свободы по результатам мониторинговых визитов национального превентивного механизма при поддержке Уполномоченного Верховной Рады Украины по правам человека. Указано на грубые недостатки и нарушения, которые допускаются администрацией учреждений, которые в свою очередь не соответствуют нормам европейских стандартов. Предложено внести определенные изменения в Постановление Кабинета Министров Украины от 30 ноября 2011 № 1232 «Некоторые вопросы расследования и учета несчастных случаев, профессиональных заболеваний и аварий на производстве».

Ключевые слова: *труд осужденных; европейские стандарты; национальный превентивный механизм; учреждения исполнения наказаний.*

Постановка проблеми. З прийняттям незалежності України почалися зміни в законодавстві країни, не

виключенням стала і реформа пенітенціарної системи. Оскільки Україна прийняла курс направлений на до-

тримання Європейських стандартів утримання в'язнів, нормативна база була переорієнтована із каральних методів на гуманний шлях виправлення та ресоціалізації особи.

Звісно змінився і підхід до праці засуджених. Особливо ці зміни стали суттєвими та кардинальними із новаціями кримінально-виконавчого законодавства у 2016 році: визнанням права засуджених на працю, а не обов'язку, що відповідало не лише статті 43 Конституції України [1], а також міжнародним та європейським нормативно-правовим актам. Наприклад, в Загальній декларації прав людини, де в статті 23 зазначено що, кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття [2]. Якщо звернутись до Мінімальних стандартних правил поведження із засудженими, а саме п. 71, то праця в'язня не повинна завдавати йому страждань. Усі засуджені в'язні повинні працювати відповідно до їхніх фізичних і психічних здібностей, засвідчених лікарем. На в'язнів слід покладати корисну роботу, достатню для того, щоб заповнити нормальний робочий день. Робота, якою забезпечуються в'язні, повинна бути такою, щоб підвищувати або давати їм кваліфікацію, що дозволила б їм зайнятися чесною працею після звільнення. В'язнів, які здатні мати з цього користь, особливо неповнолітніх, треба навчати корисних ремесел. В'язні повинні мати можливість виконувати роботу за своїм вибором, якщо це сумісно з правильним вибором ремесла і вимогами управління та дисципліни в закладі [3].

Одним із європейських нормативно-правових актів, що відобра-

жають право засуджених на працю є Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів Ради Європи від 11 січня 2006 року (далі Європейські пенітенціарні правила), де в частині II, пункті 26 вказано про трудову діяльність в'язнів [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику правових аспектів праці засуджених досліджували такі вчені, як І. Г. Богатирьов, О. О. Бублік, Л. Ю. Величко, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, Т. В. Дуюнова, В. В. Жернаков, І. Л. Жук, А. Ф. Зелінський, І. Б. Калініна, О. М. Кревсун, О. В. Лисодєд, О. М. Неживець, М. С. Пузирьов, А. Х. Степанюк, С. О. Стефанов, Ю. М. Ткачевський, С. В. Царюк, І. С. Яковець, М. М. Яцишин та інші. Хоча вищезазначені вчені зробили значний внесок в дослідження даної теми, але все одно залишаються питання, які потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз дотримання трудових прав засуджених у місцях позбавлення волі у відповідності до Європейських стандартів утримання в'язнів за результатами моніторингових візитів національного превентивного механізму за підтримки Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та пошуки шляхів покращення дотримання трудових прав засуджених.

Для довідки. 4 листопада 1950 р. прийнято Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Практично через півстоліття, а саме, 18 грудня 2002 р. прийнято Факультативний протокол до конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і пока-

рання (ФПКП). Оскільки, 21 липня 2006 р. Україна ратифікувала Факультативний протокол, а 4 листопада 2012 р. набрав чинності Закон, що впроваджує Національний превентивний механізм в Україні, в структурі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в тому ж 2012 році утворено спеціалізований структурний підрозділ – Департамент з питань реалізації національного превентивного механізму.

Національний превентивний механізм (НПМ) – це незалежний національний орган (або декілька органів), який створений і діє відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань (ФПКП), спрямований на регулярний моніторинг усіх місць несвободи [4, с. 4] з метою попередження у них жорстокого поводження з людьми, які там утримуються.

Виклад основного матеріалу.

За результатами моніторингових візитів НПМ до установ виконання покарань спробуємо систематизувати та проаналізувати ряд виявлених порушень, що не відповідають міжнародним та європейським нормативно-правовим актам у сфері праці засуджених.

Перш все для переконливості майбутніх висновків проаналізуємо статистичні дані кількості засуджених у місцях позбавлення волі за період з 2014 по 2018 роки. Роком відліку взято саме 2016 – рік кардинальних новацій кримінально-виконавчого законодавства щодо праці засуджених. Тобто за 2 роки до та 2 роки опісля законодавчих змін зможемо порівняти цифровий вираз залучення засуджених до праці та динаміку розміру отримуваної ними заробітної плати.

(Таблиця 1)

	Станом на 01.01.2019	Станом на 01.07.2018	Станом на 01.01.2018	Станом на 01.01.2016	Станом на 01.01.2015	Станом на 01.01.2014
Утримуються в УВП	55078	56638	57 100	69 997	73 431	126 937
Працездатні	22904	22233	24483	32 095	32300	63803
Працевлаштовані	8113	8169	9 588	16226	18000	30297
Середня заробітна плата (грн.)	1865	1738,7	1428,2	547,9	460,9	441,6

За даними таблиці (Таблиця 1) [5] приємно вражає тенденція до збільшення розміру заробітної плати за 4 роки майже в 4 рази, але привертають увагу разючі статистичні дані щодо зменшення охочих працювати за цей самий період теж у 4 рази. Засуджених, які бажають працювати з кожним роком стає менше, так у відсотковому відношенні між працездатними особами та працевлаштованими маємо наступні цифри: 2014 рік – 47,4 %; 2015 рік – 56,25 %; 2016 рік – 50,5 %; 01.01.2018 року – 39,1 %; 01.07.2018 року – 36,7 %; 01.01.2019 року – 35,4 %.

Однозначно, аргументом для таких висновків є зменшення майже в 2 рази в'язнів за звітний період, які утримуються в УВП, але чи тільки цей фактор є вирішальним? Саме це питання взято за основу для ґрунтовного аналізу дотримання трудових прав засуджених у місцях позбавлення волі.

Наприклад, якщо розглядати п. 2 Європейських пенітенціарних правил, де зазначено, що адміністрація пенітенціарної установи мусить прагнути надати ув'язненим достатньо корисної роботи [6], то можна зазначити, що тут частіше за все ситуація якраз навпаки. Особливо після того, як праця стала правом засуджених, проявляти бажання до працевлаштування стало набагато менше засуджених, а ніж передбачено робочих місць. Цей факт підтверджується моніторинговим візитом без попередження до Криворізької виправної колонії № 80 16 січня 2019 року, де висвітлено такі факти, що на період перевірки в колонії відбувало покарання 681 особа та з них працевлаштовані лише 102 особи, хоча за сло-

вами адміністрації, колонія має змогу забезпечити роботою всіх охочих засуджених. І це враховуючи те, що заробітна плата засуджених залежить від кількості відпрацьованих годин і складає від 2000 до 3000 грн з усіма відрахуваннями, що підтвердили самі засуджені. Дехто наголосив, що має змогу відправляти частину заробітку родичам на волю, щоб допомогти матеріально. Засуджені отримують індивідуальні засоби захисту: спецодяг, рукавиці, респіратори. Тобто умови праці більш ніж задовільні у порівнянні із іншими установами [7]. Хоча проблемним залишається питання створення робочих місць в установах виконання покарань для усіх охочих працювати, особливо для осіб, які утримуються в приміщеннях камерного типу. Адміністрація установ, як правило, не в змозі залучити усіх бажаючих засуджених до оплачуваних робіт.

Як приклад можна навести моніторинговий візит у 2018 році до сектору максимального рівня безпеки (СМРБ) в Полтавській установі виконання покарань (№ 23), яка до того ж виконує функцію слідчого ізолятору. На момент візиту в установі відбували покарання 17 чоловіків. Опитані засуджені в цілому умовами утримання задоволені, відношенням до них адміністрації також, єдине на що скаржилися – відсутність можливості працювати та отримувати за це заробітну плату. Також було з'ясовано, що засуджені, які утримуються в установі, володіють різноманітними спеціальностями, такими як вироблення фігурних виробів з дерева. Але на превеликий жаль можливості займатися улюбленою справою засуджені не мають.

Адміністрація установи пообіцяла, що вже влітку засудженим буде надана змога працювати на швейному виробництві (у разі, якщо вони все ж таки отримають необхідне обладнання, оскільки кімнату для нього вже виділено), однак засуджені мають бажання працювати і за іншими напрямками, наприклад, деревообробка або металоконструкції, тощо [8].

Згідно наказу Міністерства юстиції України за № 396/5 від 07.03.2013 року «Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі», який зареєстрований 11 березня 2013 р. за № 387/22919 праця засуджених до обмеження волі регулюється законодавством про працю, за винятком правил прийняття на роботу, звільнення з роботи, переведення на іншу роботу.

Відповідно до частини 3 статті 24 КЗпП, працівники (тобто особи, засуджені до позбавлення волі) мають допускатися до роботи за умови укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та повідомлення Державної фіскальної служби про прийняття працівника на роботу.

В ракурсі необхідності укладання із працевлаштованими засудженими трудових договорів актуальним є питання їх паспортизації, оскільки особи, які не мають паспорта громадянина України, не можуть бути працевлаштовані легально, що у подальшому може вплинути на можливість застосування до них заохочувальних норм кримінально-виконавчого законодавства.

Розглядаючи п 6. Європейських пенітенціарних правил, де вказано,

що ув'язнені можуть обирати вид діяльності, в якій вони хотіли б брати участь, у межах наявних можливостей, з урахуванням відповідного професійного відбору та вимог порядку і дисципліни [6], можна ствердити, що даний пункт не відображений в національному законодавстві, а отже взагалі не може бути виконаний. В кримінально-виконавчому кодексі в п. 2 ст. 118, зазначено, що засуджені до позбавлення волі, які мають заборгованість за виконавчими документами, зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, до погашення такої заборгованості [9]. Тобто ця норма суперечить вищевказаному пункту Європейських пенітенціарних правил, оскільки ув'язнений не обирає вид діяльності, а навпаки працює там, де визначила адміністрація колонії.

Слід відмітити виявлений факт у 2015 році в Одеській області під час нічного моніторингового візиту НПМ до Чорноморської виправної колонії (№ 74). Під час візиту було встановлено, що адміністрація колонії застосовує жорстокі та принизливі заходи до тих засуджених жінок, які відмовляються від нічної та фактично безоплатної праці. Як правило, до таких заходів можна віднести погрозу не застосовувати пільгу у виді умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, яка передбачена статтею 81 Кримінального кодексу України, поміщення більш непокірних засуджених до дисциплінарного ізолятора за надуманими підставами, додаткові чергування у відділеннях соціально-психологічної служби, відмова у праві на побачення з рідними та користування крамницею, повна заборона перегляду каналів те-

лебачення (з цією метою в установі склалися окремі списки засуджених по кожному відділенню соціально-психологічної служби за підписом директора підприємства колонії) [10, с. 294–295]. При цьому така інтенсивна праця практично не оплачувалась, що в свою чергу відображало той факт, що адміністрація установи, в першу чергу була зацікавлена у фінансовій складовій прибутку від виробництва установи, тому і змушувала працювати ув'язнених, не зважаючи на порушення їхніх прав. Це в свою чергу суперечить п. 8, де зазначено, що одержання фінансового прибутку від діяльності підприємств у виправних установах може бути корисним з огляду на підвищення стандартів, а також якості та доцільності професійної підготовки, проте інтереси ув'язнених не мусять підпорядковуватися цій меті [6].

Що ж стосовно п. 10, де зазначено, що у будь-якому випадку ув'язнені мусять отримувати за свою працю справедливу винагороду [6], то тут все не так однозначно.

Під час моніторингового візиту у 2015 році до Маріупольського виправного центру (№ 138), було виявлено, що при оплаті праці засудженим М. та У., які відпрацювали на пошитті рукавиць повну місячну норму часу (160 годин), а нарахована їм заробітна плата склала лише 105 грн кожному, що в одинадцять разів менше від мінімального розміру заробітної плати на той час [10, с. 292–293].

Візит у 2015 році до Приазовської виправної колонії (№ 107) також підтвердив системний характер порушень прав засуджених на гідну оплату праці. Так, затвердженням кошторисом установи на оплату праці засуджених, залишених для вико-

нання робіт з господарського обслуговування, було передбачено недостатньо коштів, що не дозволяло нараховувати їм мінімально встановлену заробітну плату на місяць кожному. Фактично зазначеним засудженим нараховувалось від 0,25 (304,5 грн) до 0,8 (971,5 грн) ставки від мінімальної заробітної плати. Слід зазначити, що деякі засуджені, враховуючи безперервність технологічного циклу із забезпечення життєдіяльності установи (їдальня, санітарна частина, лазня тощо) фактично працювали не менш 8 годин на добу (враховуючи вихідні та святкові дні) та мали отримувати на місяць не менше 1218 грн.

Крім цього, під час моніторингового візиту від засуджених надходили неодноразові нарікання на малий розмір заробітної плати. Вибірковою перевіркою умов співпраці підприємства установи з ТОВ «Олтекс» по наданню послуг з пошиття текстильних виробів за договором від 20.03.2015 було встановлено, що в калькуляціях до цього договору на пошиття утеплювачів до куртки та штанів частка заробітної плати у загальних витратах на виробництво зазначеної продукції складала близько 11 % (утеплювач до куртки – 4,51 грн, утеплювач до штанів – 3,64 грн). Тобто, для того, щоб отримати мінімальну заробітну платню, засудженим жінкам необхідно виконати норму виробітку – шити в день 13 утеплювачів до куртки. За результатами вивчення відповідної документації встановлено, що незважаючи на достатню кваліфікацію, жодна засуджена жінка не змогла виконати зазначену норму [10, с. 293].

У 2016 році в Оріхівській виправній колонії (№ 88) виявлено

випадки, коли засуджені за місяць роботи на виробництві після всіх відрахувань отримували від 01 грн 11 коп. до 01 грн 67 коп., а зайняті на роботах з господарського обслуговування установи – від 73 до 86 грн. Згідно із калькуляцією на швейну продукцію, що виготовляється в установі, собівартість утеплених жилетів складала 116 грн 15 коп., а закладена основна заробітна плата працівників – лише 3 грн 48 коп. (або 2,9 % від виробничої собівартості), собівартість утеплених брюк – 149 грн. 32 коп., а заробітна плата – 5 грн 65 коп. (або 3,7 %). Також в установі виявлено факти, коли засуджені перебували на робочих місцях у вихідні дні та нічний час. При цьому їх праця не обліковувалася та відповідно їм не була нарахована заробітна плата за цей період.

Згідно з інформацією Міністерства юстиції України, яка надійшла у відповідь на подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, розцінки на продукцію, що виробляється в установі, розраховуються відповідно до затверджених норм часу на виготовлення даного виду продукції, а норма часу встановлена на рівні середніх показників по області даної галузі виробництва. Разом із тим згідно з частиною першою статті 120 КВК України норми праці та розцінки повинні встановлюватися нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України [11, с. 266].

2016 року у Білоцерківській виправній колонії (№ 35) на дільниці з пошиття мішків здійснювався подвійний облік виготовленої засудженими продукції. Так, офіційно за зміну на одного засудженого «закривалося» для нарахування заробітної

плати по 1 тис. мішків. Продукція, яка виготовлялася понад цієї норми, офіційно не обліковувалася та складала приблизно від 100 до 3 тис. мішків на одного в'язня за зміну. За пошив необлікованої продукції засуджені отримували цигарки – від однієї цигарки за 100 мішків до 42 цигарок за 3 тис. мішків. Таким чином, виготовлення «лівої» продукції здійснювалося засудженими фактично безкоштовно. Відповідно до затверджених норми години виробітку та розцінки на виготовлення мішка для отримання законодавчо встановленої мінімальної заробітної плати (1450 грн) кожному засудженому необхідно було пошити за місяць 32 тис. мішків, що було неможливим унаслідок приховування від обліку основної частини продукції. Після здійснення відрахувань на особисті рахунки в'язнів щомісячно зараховувалося від 70 до 200 грн [11, с. 266].

Подібні ситуації спостерігались і в 2018 році, так в аналітичному звіті за результатами здійснення моніторингових візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України за 2018 рік вказано, що під час візиту до ДУ «Житомирська виправна колонія (№ 4)», у табелях обліку відпрацьованого робочого часу працівників котельні за жовтень 2018 року було зазначено, що вони щоденно працюють по 0,72 години, тобто менше однієї години в день. Проте, при спілкуванні із цими особами вони повідомили, що працюють у три зміни по 8 годин на добу. Як наслідок, за 26 відпрацьованих людино-днів цим засудженим було нараховано заробіток у розмірі 566 грн 82 коп., з яких після здійснення всіх відрахувань залишилося лише 248 грн 59 коп. Для порівняння під час візиту до ДУ «Чер-

каська виправна колонія (№ 62)» було з'ясовано, що до робіт у котельні установи залучаються вільнонаймані особи не з-поміж засуджених. Місячна заробітна плата цих осіб у першому кварталі 2018 року складала: прибиральник котельні (0,5 ставки) – 1951 грн, електромонтер (повна ставка) – 4380 грн, слюсар (повна ставка) – 4990 грн.

Рівень заробітної плати засуджених-жінок в ДУ «Чорноморська виправна колонія (№ 74)» залежить від виконання норми виробітку усією бригадою. Проте, згідно із документацією установи стовідсотково норма виробітку не виконується, що свідчить або про те, що вона завищена, або про те, що праця в'язнів належним чином не фіксується [12, с. 47].

Аналіз калькуляцій (визначення ціни) продукції, яка виробляється в установах ДКВС України, засвідчив, що при їх складанні закладається низький рівень оплати праці робітників, які виготовляють цю продукцію. Так, відповідно до калькуляцій на продукцію, що виготовляється в ДУ «Житомирська виправна колонія (№ 4)», собівартість «пиломатеріалів обрізаних заданих розмірів» (1 м3) складає 3 239 грн 90 коп., а закладена основна заробітна плата працівників – лише 140 грн 52 коп. (або 4,3 % від виробничої собівартості), собівартість «дров паливних колотих» (1,48 м3) складає 2288 грн 54 коп., а заробітна плата – лише 71 грн 71 коп. (або 3,1 %). Собівартість куртки ватної в ДУ «Черкаська виправна колонія (№ 62)» складає 215 грн 50 коп., а заробіток засуджених з цієї суми – лише 8 грн. 39 коп. (або 3,8 % від собівартості продукції), собівартість костюма робочого складає 170

грн. 62 коп., а заробіток – лише 6 грн 24 коп. (або 3,6 % від собівартості продукції). Такий підхід не стимулює засуджених до роботи [12, с. 48].

Згідно з інформацією опитаних осіб у Конотопському ВЦ (№ 130) у 2017 році, через низьку заробітну плату вони відмовляються працювати, що призводить до накладення на них дисциплінарних стягнень, які в подальшому також стають підставою для притягнення засуджених до кримінальної відповідальності за статтею 391 КК України. Так, засуджений П. за місяць роботи отримав лише 66 грн. 30 коп., що стало причиною його відмови від праці та як результат притягнення до дисциплінарної відповідальності [13, с. 231].

Правозахисники, провівши дослідження практичного застосування статті 391 КК України, дійшли висновку, що ця норма застосовується адміністрацією виправних закладів як інструмент тиску і маніпулювання засудженими, вимагання певних дій або матеріального збагачення. Є низка прикладів кримінальної розправи з боку персоналу виправних закладів з додатковим покаранням до 3 років позбавлення волі за принципову позицію засуджених у захисті своїх прав і законних інтересів, відбуваються переслідування за скарги засуджених в компетентні органи на дії (бездіяльність) персоналу виправних установ. За 8 років 800 засудженим додали 1–3 роки тюрми, зокрема, за відмову від робіт без оплати праці та інші дисциплінарні проступки. 19 жовтня 2018 року за ініціативи експертів Реанімаційного пакету реформ і Харківської правозахисної групи в парламенті зареєстрований Проект Закону про внесення змін до деяких законодав-

чих актів України (щодо вилучення статті 391 Кримінального кодексу України) № 9228 [14].

З вищенаведених фактів можна побачити, що засуджені не отримують справедливої винагороди за свою працю, який вони виконують під час відбування покарань.

Хоча є і випадки, коли засуджені за свою працю не отримують заробітної плати, а навпаки мають борг перед установою. Так під час перевірки прокуратурою Дніпропетровської області Державної установи «Покровський виправний центр (№ 79)» було виявлено, що засуджені, які виконують норми виробітку, заробітної плати не отримують взагалі, а після відрахувань на комунально-побутове забезпечення, харчування та інші послуги мають борги перед виправним центром від 3 до 8 тисяч гривень [15].

У 2017 році під час візиту до Білоцерківської ВК (№ 35) до учасників моніторингової групи звернулися М., М. та П. зі скаргою на те, що, незважаючи на подані ними заяви до бухгалтерії установи про переведення частини їх особистих коштів на адресу родичів, зазначені операції проведено не було [13, с. 234], що є порушенням п. 11, в якому вказано, що ув'язнені мусять мати можливість витратити принаймні частину свого заробітку на придбання дозволених предметів для особистого користування та виділяти частину заробітку своїм родинам [6].

Якщо говорити про п. 13, де зазначено, що заходи з охорони здоров'я ув'язнених та техніки безпеки їхньої праці мусять бути не менш суворими, аніж заходи, які застосовуються щодо робітників на волі [6], то можна ствердити, що практично в

кожній установі виконання покарань мають місце факти недостатнього забезпечення працюючих засобами індивідуального захисту, спецодягом та додатковим харчуванням. Усупереч вимогам законодавства засудженим, які працювали на дільницях зі шкідливими умовами праці (ливарне виробництво, електро- та газозварювальні роботи тощо), молоко не видавалось та не нараховувалася доплата за роботу зі шкідливими умовами праці.

Так, під час моніторингового візиту у 2015 році до Маріупольського випраного центру «№ 138» було встановлено, що умови праці засуджених на виробництві установи не відповідають встановленим вимогам. Унаслідок відсутності скла у вікнах цеху з переробки поліетиленової плівки та на швейній дільниці не дотримувався необхідний температурний режим. У виробничих приміщеннях бракувало як природного, так і штучного освітлення. Засуджені, які працюють на виробництві, не забезпечені спеціальним одягом [10, с. 292–293].

У 2015 році під час відвідування підприємства Стрижавської виправної колонії (№ 81) було виявлено, що практично на всіх виробничих ділянках установи, які пов'язані з процесом деревообробки та виготовлення деревного вугілля, засуджені працювали у шкідливих умовах праці, ними майже не використовувалися засоби захисту органів дихання (респіратори, пов'язки), а кількість цих засобів на підприємстві була недостатньою [10, с. 294].

Засобами індивідуального захисту засуджені у повній мірі не забезпечуються. Навіть за наявності таких засобів вони не завжди вико-

ристовуються, що свідчить про слабкий контроль за технікою безпеки на виробництві. В'язні Казанківської ВК (№ 93) у 2017 році взагалі повідомили, що купують засоби захисту за власні кошти [13, с. 233].

Жінки в Уманській ВК (№ 129) інформували працівників Департаменту в 2017 році про випадки залучення їх до робіт з підняття вантажів, вага яких перевищує встановле-

ні для них граничні норми підймання і переміщення важких речей [13, с. 233].

Для довідки. Відповідно до Наказу Міністерства Охорони Здоров'я «Про затвердження Граничних норм підймання і переміщення важких речей жінками» № 241 від 10.12.1993 року Граничні норми підймання і переміщення важких речей жінками становлять [16]:

Характер робіт	Граничнодопустима вага вантажу, кг
Підймання і переміщення вантажів при чергуванні з іншою роботою (до 2 разів на годину)	10
Підймання і переміщення вантажів постійно протягом робочої зміни	7
Сумарна вага вантажу, який переміщується протягом кожної години робочої зміни, не повинна перевищувати:	
з робочої поверхні	350 кг
з підлоги	175 кг

Граничні норми ваги вантажу (кг)				
Календарний вік, років	Короткочасна робота		Тривала робота	
	Юнаки	Дівчата	Юнаки	дівчата
14	5	2,5	-	-
15	12	6	8,4	4,2
16	14	7	11,2	5,6
17	16	8	12,6	6,3

Доречно також вказати Граничні норми підймання та переміщення вантажів підлітками під час короткочасної та тривалої роботи [17].

Під час візиту в 2018 році до Полтавської виправної колонії «№ 64», моніторами виявлено, що на час перевірки працюють лише 211 із 625 засуджених. Вони задіяні на одному з трьох виробництв: зварочний цех, швейний цех та цех обробки деревного вугілля. Моніторингова гру-

па відвідала цех обробки деревного вугілля: у цеху було важко дихати через недостатність вентиляції; підлога, стіни та стеля вкриті чорним пилом від вугілля; засуджені у цеху знаходились без спецодягу; рукавиць засуджені не одягали, хоча на вимогу їх показали моніторам. У зварювальних цехах робота не менш шкідлива, ніж у цеху з обробки вугілля: стоїть постійний сморід та гуркіт; засуджені працюють без спецодягу та наву-

шників. У швейному цеху: стійкий та сильний запах клею; примусова вентиляція у приміщенні взагалі не працювала. Монітори одностайно відмітили, що знаходитися у таких умовах цілий робочий день важко, а місцями взагалі не можливо [18].

Враховуючи усі вище зазначені норми порушення законодавства доречно було б навести таке визначення, як катування. В справі Верховного Суду № 161/1372/16-к від 17 липня 2018 року, суддя наводить наступне визначення: катування визначається тяжкою формою нелюдського поводження із визначеною метою, тобто поводження, що спеціально заподіяно у жорстокій фізичній формі супроводжується фізичними та психічними стражданнями або грубо принижує людину перед іншими людьми чи змушує її діяти проти своєї волі або совісті. Тобто умови в яких доводиться працювати засудженим, можна назвати, як катування над ними [19].

Моніторинговий візит у 2018 році до Роменської виправної колонії «№ 56», дав змогу виявити факти порушення. Так, у приміщенні автослюсарної майстерні майже не потрапляло природнє світло. Засуджені, що підготовлювали автомобіль до фарбування, працювали без спецодягу та спецзасобів, натомість умови праці вирізнялися надмірним пилоу-

творенням: стояв сильний запах фарби, засуджені знаходилися без масок та респіраторів. Подібна ситуація також спостерігається у деревообробному цеху та котельні: багато пилу та смороду; засуджені працюють без масок та рукавиць; стоїть постійний сильний гуркіт, відчувається вібрація, але навушники на пилорамі не видавали [20].

Висновки.

1. Підводячи підсумки вищезазначеного, можна ствердити, що в українських установах виконання покарань присутні систематичні факти порушення норм Європейських пенітенціарних правил у сфері трудової діяльності засуджених ув'язнених, які зафіксовані у візитах моніторами національного превентивного механізму та представниками прокуратури. Відповідно необхідно посилити контроль за дотриманням законодавства про працю в установах виконання покарань компетентними державними органами.

2. Провести моніторинг укладення трудових договорів та договорів цивільно-правового характеру на виробництвах пенітенціарної системи з метою аналізу стану дотримання трудових прав засуджених та ув'язнених із числа працівників, визначення проблемних питань залучення засуджених до праці та шляхів їх вирішення.

Список використаних джерел

1. Конституція України: станом на 30 вересня 2016 р.: відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2016. 82 с.
2. Загальна декларація прав людини: Декларація від 10 грудня 1948 р., № 995_015. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст.89.
3. Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими: від 30 серпня 1955р. № 995-212 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 29.01.2019).
4. Місця несвободи в Україні / Кол. авт. Харків : «ХІСД», 2012. 204 с.

5. Кримінально-виконавча система України в 2018 році. Статистичний огляд (доповнений) URL: <http://ukrprison.org.ua> (дата звернення: 29.01.2019).
6. Європейські пенітенціарні правила: рекомендація Комітету Міністрів держав-учасниць від 11.01.2006 р. № R(2006)2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032/ed20060111 (дата звернення: 03.02.2019).
7. Моніторинговий візит без попередження до Криворізької ВК № 80. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1548236618> (дата звернення: 31.01.2018).
8. Моніторинговий візит до «Полтавської УВП № 23». URL: <http://khpg.org/index.php?id=1520272262> (дата звернення: 25.03.2019).
9. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3. 207 с.
10. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ : Права людини, 2016. 538 с.
11. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ : Права людини, 2017. 627 с.
12. Жупанов Д. Аналітичний звіт за результатами здійснення моніторингових візитів до установ Державної кримінально-виконавчої служби України у 2018 році. Київ : Український інститут з прав людини, 2018. 64 с.
13. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ : Права людини, 2018. 661 с.
14. Правозахисники вимагають скасувати «андроповську» статтю у Кримінальному кодексі. URL: <https://glavcom.ua/news> (дата звернення: 02.02.19).
15. Виявлені грубі порушення в жіночому виправному центрі на Дніпропетровщині. URL: <http://pk.khpg.org/index.php?id=1532955860> (дата звернення: 28.01.2019).
16. Про затвердження Граничних норм підіймання і переміщення важких речей жінками: Наказ МОЗ від 10.12.1993 р. № 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0194-93> (дата звернення: 04.02.2019).
17. Про затвердження граничних норм підіймання і переміщення важких речей неповнолітніми: Наказ МОЗ від 22.03.1996 р. № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-96> (дата звернення: 04.02.2019).
18. Моніторинговий візит до Полтавської виправної колонії № 64. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1523191185> (дата звернення: 30.01.2019).
19. Рішення судової справи Верховного Суду України № 161/1372/16-к від 17.07.2018 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75473836> (дата звернення: 04.02.2019).
20. Моніторинговий візит до Роменської виправної колонії № 56. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1527082332> (дата звернення: 30.01.2019).

References

1. *Konstituciya Ukrayini: stanom na 30 veresnya 2016 r.: vidpovidaye ofic. tekstu.* (2016). Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. *Zagalna deklaraciya prav lyudini: Deklaraciya vid 10 grudnya 1948 r., N 995_015. Oficijnij visnik Ukrayini.* 2008. N 93. St.89 [in Ukrainian].
3. *Minimalni standartni pravila OON shodo povodzhennya z uv'yaznenimi: vid 30 serpnya 1955r. N 995-212* URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (data zvernennya: 29.01.2019) [in Ukrainian].
4. *Miscya nesvobodi v Ukrayini* (2012). Harkyv: «HISD» [in Ukrainian].

5. Kriminalno-vikonavcha sistema Ukrayini v 2018 roci. Statistichnij oglyad (dopovnenij) URL: <http://ukrprison.org.ua> (data zvernennya: 29.01.2019) [in Ukrainian].
6. Yevropejski penitenciarni pravila: rekomendaciya Komitetu Ministriv derzhav-uchasnic vid 11.01.2006 r. N R(2006)2. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032/ed20060111 (data zvernennya: 03.02.2019) [in Ukrainian].
7. Monitoringovij vizit bez poperedzhennya do Krivorizkoyi VK N 80. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1548236618> (data zvernennya: 31.01.2018) [in Ukrainian].
8. Monitoringovij vizit do «Poltavskoyi UVP N 23». URL: <http://khpg.org/index.php?id=1520272262> (data zvernennya: 25.03.2019) [in Ukrainian].
9. Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 11.07.2003 r. N 1129-IV. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2004. N 3. 207 [in Ukrainian].
10. Upovnovazhenij Verhovnoyi Radi Ukrayini z prav lyudini. shorichna dopovid Upovnovazhenogo Verhovnoyi Radi Ukrayini z prav lyudini pro stan dotrimannya prav i svobod lyudini i gromadyanina v Ukrayini. Kiyiv: Prava lyudini. (2016) [in Ukrainian].
11. Upovnovazhenij Verhovnoyi Radi Ukrayini z prav lyudini. shorichna dopovid Upovnovazhenogo Verhovnoyi Radi Ukrayini z prav lyudini pro stan dotrimannya prav i svobod lyudini i gromadyanina v Ukrayini. Kiyiv: Prava lyudini. (2017) [in Ukrainian].
12. Zhupanov D. Analitichnij zvit za rezultatami zdiysnennya monitoringovih vizitiv do ustanov Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi Ukrayini u 2018 roci. Kiyiv: Ukrayinskij institut z prav lyudini. (2018) [in Ukrainian].
13. Upovnovazhenij Verhovnoyi Radi Ukrayini z prav lyudini. shorichna dopovid Upovnovazhenogo Verhovnoyi Radi Ukrayini z prav lyudini pro stan dotrimannya prav i svobod lyudini i gromadyanina v Ukrayini. Kiyiv: Prava lyudini. (2018) [in Ukrainian].
14. Pravozaishniki vimagayut skasuvati «andropovsku» stattyu u Kriminalnomu kodeksi. URL: <https://glavcom.ua/news> (data zvernennya: 02.02.19) [in Ukrainian].
15. Viyavleni grubi porushennya v zhinochomu vipravnomu centri na Dnipropetrovshini. URL: <http://pk.khpg.org/index.php?id=1532955860> (data zvernennya: 28.01.2019) [in Ukrainian].
16. Pro zatverdzhennya Granichnih norm pidijmannya i peremishennya vazhkih rechej zhinkami: Nakaz MOZ vid 10.12.1993 r. N 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0194-93> (data zvernennya: 04.02.2019) [in Ukrainian].
17. Pro zatverdzhennya granichnih norm pidijmannya i peremishennya vazhkih rechej nepovnolitnimi: Nakaz MOZ vid 22.03.1996 r. N 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-96> (data zvernennya: 04.02.2019) [in Ukrainian].
18. Monitoringovij vizit do Poltavskoyi vipravnoyi koloniyi N 64. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1523191185> (data zvernennya: 30.01.2019) [in Ukrainian].
19. Rishennya sudovoyi spravi Verhovnogo Sudu Ukrayini N 161/1372/16-k vid 17.07.2018 r. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75473836> (data zvernennya: 04.02.2019) [in Ukrainian].
20. Monitoringovij vizit do Romenskoyi vipravnoyi koloniyi N 56. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1527082332> (data zvernennya: 30.01.2019) [in Ukrainian].

L. Shumna, *Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional Law of the Academy of the State Penitentiary Service*

e-mail: lari05@ukr.net; ORCID ID: 0000-0002-7708-296X

Problems of accession of labor rights of proceedings in Ukraine in conformity with European standards

The paper considers about rights of convicts in accordance with European standards. The article focus on the labor of prisoners, which are enshrined in the Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners. Separate consideration is given to the labor activities of prisoners, which is specified by European penitentiary rules.

The article analyzes the observance of the labor rights of convicts in places of detention based on the results of monitoring visits of the national preventive mechanism with the support of the Human Rights Ombudsperson.

Gross flaws and violations allowed by the administration of the institutions are indicated, that does not meet the norms of European standards.

The paper states it is necessary to strengthen the control over the observance of labor legislation in penitentiary institutions by the competent state authorities. It has been established that national legislation does not provide the possibility of involving convicted people as entrepreneurs which does not comply with the European penitentiary rules.

The Ukrainian penal institutions present systematic facts of violation of the European prison rules in the sphere of employment of convicted prisoners, which were recorded in the visits by the monitors of the national preventive mechanism and by the prosecutor's office. Accordingly, it is necessary to strengthen the control over the observance of the legislation on work in penal institutions by the competent state bodies.

The article offense to make certain changes in the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 30, 2011, No. 1232 «Some Issues of Investigation and Accounts of Accidents, Occupational Diseases and Accidents at Work».

Keywords: *work of convicts; European standards; national preventive mechanism; penal institutions.*

Надійшла до редакції 05.03.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.08

УДК 343.85

Михайлик О. Г.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної
діяльності Міжрегіональної Академії
управління персоналом

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО НАСИЛЬСТВА В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті наведено наукове й правове обґрунтування поняття та структури кримінально-правового насильства в установах виконання покарань. Сформульовано авторський підхід до структури кримінально-правового насильства в установах виконання покарань. Зокрема, в такій структурі запропоновано виділяти наступні групи злочинів: 1) насильницькі некорисливі злочини; 2) корисливі насильницькі злочини; 3) насильницькі злочини, що посягають на волю, честь і гідність особи, громадську безпеку, а також на авторитет органів державної влади; 4) насильницькі злочини, що посягають на правосуддя; 5) корупційні та інші злочини у сфері службової діяльності персоналу установ виконання покарань, а також з боку засуджених, яким властиві такі ознаки, як психологічне та економічне насильство по відношенню як до потерпілого, так і суб'єкта злочину.

Ключові слова: насильство; установа виконання покарань; кримінально-правове насильство; структура кримінально-правового насильства; засуджені; персонал.

В статье приведено научное и правовое обоснование понятия и структуры уголовно-правового насилия в учреждениях исполнения наказаний. Сформулирован авторский подход к структуре уголовно-правового насилия в учреждениях исполнения наказаний. В частности, в такой структуре предложено выделять следующие группы преступлений: 1) насильственные некорыстные преступления; 2) корыстные насильственные преступления; 3) насильственные преступления, посягающие на свободу, честь и достоинство личности, общественную безопасность, а также на авторитет органов государственной власти; 4) насильственные преступления, посягающие на правосудие; 5) коррупционные и иные преступления в сфере служебной деятельности персонала учреждений исполнения наказаний, а также со стороны осужденных, которым присущи такие признаки, как психологическое и экономическое насилие по отношению как к потерпевшему, так и субъекту преступления.

Ключевые слова: насилие; учреждение исполнения наказаний; уголовно-правовое насилие; структура уголовно-правового насилия; осужденные; персонал.

Постановка проблеми. Сучасний стан функціонування установ виконання покарань характеризується низкою проблем, однією з яких є неповне досягнення мети захисту інтересів особи, суспільства і держави, закріпленої в ч. 1 ст. 1 КВК України. Одним із криміногенних чинників, що зумовлює такий стан справ, є насильство в системі установ виконання покарань (далі – УВП) Міністерства юстиції України. При цьому зазначеному явищу властивий дуалізм кримінально-виконавчих правовідносин, що проектується на кримінологічну сферу – можливість перебування як у ролі особи злочинця, так і жертви злочину обидвох суб'єктів – засуджених та персоналу УВП. При цьому одним із аспектів запобігання насильству в УВП (особливо в його найбільш небезпечній формі – кримінально-правовій) є володіння спеціальними суб'єктами повною інформацією про його структуру з тим, щоб мати повну кримінально-правову і кримінологічну картину цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою написання статті стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема таких, як: Ю. М. Антоняна, М. П. Барабанова, В. С. Батиргарєвої, І. Г. Богатирьова, М. Г. Вербенського, П. А. Вороб'я, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, В. К. Грищука, О. М. Гуміна, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, І. І. Карпеця, В. В. Коваленка, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, І. П. Лановенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, М. І. Мельника, В. А. Ми-

сливого, П. П. Михайленка, С. С. Мірошниченка, А. А. Музики, Ю. В. Орла, В. І. Осадчого, М. С. Пузирьова, А. В. Савченка, О. В. Старкова, В. В. Сташиса, А. Х. Степанюка, В. Я. Тація, В. М. Трубникова, В. О. Тулякова, Г. А. Туманова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. Б. Шабанова, В. І. Шакуна, О. О. Шкути, В. Є. Южаніна, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценка, М. М. Яцишина та інших дослідників.

Постановка завдання. Метою статті є наукове й правове обґрунтування поняття та структури кримінально-правового насильства в УВП.

Виклад основного матеріалу. У межах цієї статті, розвиваючи наявний у сучасній українській кримінології широкий підхід щодо поділу насильницьких злочинів на три групи (некорисливі; корисливі; які посягають на основи національної або громадської безпеки, а також на авторитет органів державної влади і місцевого самоврядування [1, с. 246]), за результатами власного наукового пошуку сформульовано авторський підхід до структури кримінально-правового насильства в УВП. Зокрема, в такій структурі пропонуємо виділяти наступні групи злочинів.

1. Насильницькі некорисливі злочини. Це суто насильницькі злочини, про які зазначали В. М. Кудрявцев [2, с. 265–266] та В. В. Василевич [3, с. 82]. Якщо розглядати такі злочини як насильницькі без включення до відповідної групи інших злочинних посягань, в яких наявний насильницьких спосіб вчинення злочину, проти власності, інших родових об'єктів тощо, то справедливо говорити про вузьке розуміння кримінально-правового насильства. Ми не дотримуємося цього підходу, а розглядаємо насильство загалом та в УВП зокрема як комплексне явище, у ме-

жах якого виділяється декілька родових об'єктів, а не лише життя та здоров'я особи.

Яскравий приклад насильницького некорисливого злочину в умовах УВП – просте умисне вбивство (ст. 115 Кримінального кодексу (далі – КК) України) або умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України).

Варто погодитись із висловленою у кримінологічній науці позицією, що «насильницькі некорисливі злочини (суто насильницькі) кульмінацією мають безпосередньо насильство, вчинивши яке злочинець вважає, що досяг своєї мети. Мотивами цих злочинів можуть бути помста, ревності, заздрість, хуліганські спонукання, гіпертрофованій статевий інстинкт, садистські нахили. Але завжди в основі механізму злочинної поведінки виявляється агресивно-зневажливе, цинічне ставлення до особи, її життя, фізичного і психічного здоров'я, честі й гідності. Злочинне діяння може бути спрямоване як на конкретну особу, так і на невідзначене коло осіб» [1, с. 246–247].

Зважаючи на викладене, до насильницьких некорисливих злочинів, які вчиняються в УВП, слід також віднести: погрозу вбивством (ст. 129 КК України), зґвалтування (ст. 152 КК України), сексуальне насильство (ст. 153 КК України). Проте із кримінологічної точки зору погрозу вбивством ми відносимо до психічного насильства, а зґвалтування та сексуальне насильство – до сексуального. Це пояснюється як особливостями формування механізмів злочинної поведінки, так і особливими факторами пенітенціарного мікросередовища, за яких вчиняються відповідні злочини.

2. Корисливі насильницькі злочини. Для цієї групи злочинів, яка, на відміну від попередньої, не є такою численною в умовах УВП, характерною особливістю є те, що насильство виступає засобом досягнення іншої (окрім задоволення низинних агресивних мотивів) мети – наприклад, здобуття певного блага. Класичними прикладами корисливих насильницьких злочинів є такі, як: умисне вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України), грабіж, поєднаний із насильством (ч. 2 ст. 186 КК України), розбій (ст. 187 КК України), вимагання (ст. 189 КК України), бандитизм (ст. 257 КК України). Особливість перелічених злочинів полягає в тому, що метою їх вчинення є злочинне збагачення.

Стосовно УВП окремі з перелічених злочинів можуть вчинятися як у межах установ закритого й відкритого типів (вбивство з корисливих мотивів), а деякі можуть вчинятися засудженими, які відбувають покарання в межах адміністративно-територіальної одиниці дислокації установи відкритого типу (тобто ті з перелічених злочинів, вчинення яких можливе в умовах вільного суспільства в силу тимчасового перебування засудженого за межами установи).

Особливо в межах цієї групи (проте не в тісному зв'язку з корисливими мотивами) варто виділити злочин, передбачений п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України – умисне вбивство з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення [4]. В такому випадку засуджений, вчиняючи умисне вбивство, може переслідувати не мету заволодіння майном іншого засудженого (корисливий мотив), а прагнути позбутися свідка у

кримінальному провадженні (інша кримінально-протиправна мета).

3. Насильницькі злочини, що посягають на волю, честь і гідність особи, громадську безпеку, а також на авторитет органів державної влади. Ми згрупували в цій категорії три родові об'єкти: а) волю, честь і гідність особи; б) громадську безпеку; в) авторитет органів державної влади. Водночас ми врахували те, що додатковими (як обов'язковими, так і факультативними) об'єктами відповідних злочинів можуть бути: життя, здоров'я, особиста (у т. ч. психічна) недоторканність особи, її воля, честь і гідність.

Ураховуючи специфіку функціонування УВП, до насильницьких злочинів у межах цієї групи ми відносимо:

- захоплення заручників (ст. 147 (349) КК України). Ураховуючи специфіку функціонування УВП, ми об'єднали ці два склади злочинів, розуміючи при цьому можливість наявності декількох категорій потерпілих, а саме: засуджених, представників влади, працівників правоохоронних органів, інших осіб;
- масові заворушення (ст. 294 КК України);
- хуліганство (ч. 3, 4 ст. 296 КК України);
- опір працівникові правоохоронного органу (ст. 342 КК України);
- погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України);
- посягання на життя працівника правоохоронного органу (ст. 348 КК України).

Як показує практика функціонування УВП України, всі з вищенаведених злочинів у різні роки функціонування кримінально-виконавчої

системи мали місце з тими або іншими кількісними показниками.

Сучасні вчені-кримінологи, розглядаючи дану групу злочинів, проте в умовах вільного суспільства, справедливо наголошують на тому, що відповідні насильницькі злочини «<...> мають на меті через насильство змінити характер діяльності владних структур, примусити їх виконувати незаконні дії, державних службовців – перейти межі їх повноважень, водночас підриваючи авторитет зазначених структур» [1, с. 247].

Вважаємо, що подібний висновок справедливо застосовувати і по відношенню до насильницьких посягань, що загрожують авторитету кримінально-виконавчої системи загалом та нормальній діяльності установ виконання покарань щодо виправлення засуджених, зокрема.

Водночас, ураховуючи специфіку особливого родового об'єкта окремих пенітенціарних злочинів, вважаємо за доцільне виокремити наступну групу насильницьких злочинів, що вчиняються в УВП.

4. Насильницькі злочини, що посягають на правосуддя. До таких варто віднести такі суспільно небезпечні діяння, передбачені розділом XVIII КК України, як:

- а) злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України). Хоча об'єктивна сторона цього злочину полягає у злісній непокорі законним вимогам адміністрації установи виконання покарань або іншій протидії адміністрації у законному здійсненні її функцій, і, з першого погляду, не містить ознак насильства, проте якщо врахувати специфіку функціонування УВП, то справедливо говорити про психологічне насильство з боку

засудженого по відношенню до пенітенціарного персоналу. Тим більше, що злісна непокора може перерости в дії, пов'язані з фізичним насильством (наприклад, вчинення злочину, передбаченого ст. 392 КК України, у формі нападу на адміністрацію УВП);

б) дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України). Цей злочин відмічається двома «насильницькими» елементами об'єктивної сторони:

– тероризування засуджених, під яким слід розуміти застосування насильства або погрози застосування насильства з метою примусити їх відмовитись від сумлінного ставлення до праці, додержання правил режиму, а також вчинення таких же дій із помсти за виконання громадських обов'язків зі зміцнення дисципліни і порядку в установі виконання покарань. Тероризуванням слід вважати також глумління і знущання над засудженими для їх залякування і перешкоджання виконанню покарання;

– напад на адміністрацію установи виконання покарань – вчинення насильницьких дій (зв'язування, відібрання зброї, нанесення побоїв або тілесних ушкоджень, вбивство та ін.), а також погроза застосування насильства відносно представника адміністрації у зв'язку з його законною службовою діяльністю, при наявності реальних підстав побоювання негайного виконання цієї погрози [5];

в) втеча з місця позбавлення волі або з-під варті (ст. 393 КК України), а саме один з елементів об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 2 цієї статті, – втеча, поєднана із застосуванням насильства чи погрозою його застосування. Так, як зазначають автори науково-практичного коментаря КК України

професори М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, втеча із застосуванням насильства чи погрозою його застосування має місце, якщо насильство чи погроза його застосування виступали способами втечі. Під насильством слід розуміти здійснення фізичного впливу на потерпілого, який може полягати у нанесенні побоїв, катуванні, заподіянні легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень. Під погрозою застосування насильства розуміється залякування потерпілого застосуванням фізичного насильства [6, с. 891].

Разом із тим, у якості наукової гіпотези, підтвердженої практикою й останніми тенденціями законотворчості (коли до КК України було запроваджено таку форму насильства, як економічне), вважаємо, що у практиці функціонування УВП з позицій кримінально-правового регулювання наявне економічне насильство, що виявляється у примусових (провокаційних, погрозливих) діях економічного (корисливого) характеру з боку адміністрації УВП по відношенню до засуджених, що виявляються у вчиненні низки корупційних та інших злочинів у сфері службової діяльності, котрі становлять наступну групу у структурі кримінально-правового насильства в УВП.

5. Корупційні та інші злочини у сфері службової діяльності персоналу УВП, а також з боку засуджених, яким властиві такі ознаки, як психологічне та економічне насильство по відношенню як до потерпілого, так і суб'єкта злочину. Формулюючи назву цієї групи злочинів, що входять до структури кримінально-правового насильства в УВП, ми зважали на співвідношення примітки до ст. 45 КК України, яка містить роз'яснення поняття «корупційні злочини», з по-

ложеннями розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини КК України, який містить характеристику складів відповідних злочинів.

Ураховуючи практику діяльності органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України, а також органів досудового розслідування України, до злочинів цієї групи ми відносимо наступні:

- зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України);

- перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України);

- прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України);

- пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України);

- провокація підкупу (ст. 370 КК України).

Таким чином, можемо констатувати, що злочини цієї групи вчиняються в обстановці примусово-владного характеру діяльності персоналу УВП, злочинна поведінка якого в умовах дії імперативного методу правового регулювання кримінально-виконавчих правовідносин дає підстави відносити її до таких форм, як психологічне та економічне насильство.

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного вводимо до наукового обігу такі поняття, як «кримінально-правове насильство в УВП» і «структура кримінально-правового насильства в УВП». Щодо дефінування відповідних термінів зазначимо наступне:

– **кримінально-правове насильство в УВП** – це форма злочинної поведінки суб'єктів виконання (адміністрації УВП) та відбування (засуджених) покарань, що виявляється у формі фізичного, сексуального, психологічного, економічного насильства, і посягає на охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини в контексті забезпечення нормальної діяльності УВП щодо виправлення засуджених;

– **структура кримінально-правового насильства в УВП** – це комплексна кримінально-правова і кримінологічна категорія, що дає можливість на підставі норм закону про кримінальну відповідальність, кримінологічної теорії і практики (переважно функціонування УВП) якісно згрупувати склади насильницьких злочинів, що посягають на різні родові об'єкти, виходячи зі специфіки кримінально-виконавчих правовідносин. Окрім науково-теоретичної цінності, запропонована дефініція має і практичне значення, оскільки дає можливість: *по-перше*, упорядкувати статистичну діяльність органів і установ виконання покарань Міністерства юстиції України щодо узагальнення кількісно-якісних показників пенітенціарної злочинності, правильно виокремивши з усього емпіричного масиву групу «насильницькі злочини, що вчиняються в УВП»; *по-друге*, уніфікувати діяльність спеціальних суб'єктів запобіжної діяльності в УВП за напрямом протидії такому суспільно небезпечному явищу, як насильство, що за сучасних умов розвитку кримінально-правових та кримінально-виконавчих правовідносин виявляється у чотирьох формах – фізичне, сексуальне, психологічне, економічне.

Список використаних джерел

1. Кримінологія. Підручник. Практикум / В. С. Ковальський, О. М. Костенко, Г. С. Семаков та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
2. Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность. Москва : Наука, 1986. 448 с.
3. Василевич В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів. *Право України*. 1997. № 12. С. 82–84.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
5. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.03.1993 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93> (дата звернення: 21.04.2019).
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2004. 1056 с.

References

1. Kovalskij, V. S., Kostenko, O. M., Semakov, G. S. (2017). *Kriminologiya*. Pidruchnik. Praktikum. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
2. Kudryavcev, V. N. (1986). *Zakon, postupok, otvetstvennost*. Moskva: Nauka [in Russian].
3. Vasilevich, V. (1997). Ponyattya kriminologichnoyi harakteristiki nasilnickih zlochiniv. *Pravo Ukrayini*. 12, 82–84 [in Ukrainian].
4. Kriminalnij kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 05.04.2001 r. № 2341-III. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2001. N 25–26. St. 131 [in Ukrainian].
5. Pro sudovu praktiku v spravah pro zlochini, pov'yazani z porushennyami rezhimu vidbuvannya pokarannya v misyach pozbavleniya voli: postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini vid 26.03.1993 r. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93> (data zvernennya: 21.04.2019) [in Ukrainian].
6. Melnik, M. I., Havronyuk, M. I. (Red.). (2004). *Naukovo-praktichnij komentar Kriminalnogo kodeksu Ukrayini 3-tye vid., pererobl. ta dopovn*. Kiyiv: Atika [in Ukrainian].

O. Mykhailyk, *Ph.D in Law, candidate for Doctor of Law degree at Security Management, Law Enforcement and Anti-Corruption Activities Chair of Interregional Academy of Personnel Management*

Concept and structure of criminal-legal violence in penal institutions

The article presents the scientific and legal substantiation of the concept and structure of criminal-legal violence in penal institutions. The author's approach is formulated for the structure of criminal-legal violence in penal institutions. In particular, in this structure, it is proposed to allocate the following groups of crimes: 1) violent unmercenary crimes; 2) mercenary violent crimes; 3) violent crimes that violate the will, honor and dignity of a person, public safety, as well as the authority of public authorities; 4) violent offenses against justice; 5) corruption and other crimes in the field of service activities of penitentiary personnel, as well

as committing by convicts, that have such features as psychological and economic violence in relation to both the victim and the subject of a crime.

According to the results of the study, the following concepts were introduced into scientific circulation: «criminal-legal violence in penal institutions» and «structure of criminal-legal violence in penal institutions». Thus, criminal-legal violence in penal institutions is a form of criminal behavior of the subjects of execution (administration of penal institutions) and serving (convicts) punishments, which is manifested in the form of physical, sexual, psychological, economic violence, and infringes upon protected by the law on criminal liability social relations in the context of ensuring the normal functioning of penal institutions for the correction of convicts. In its turn, the structure of criminal-legal violence in penal institutions is a comprehensive criminal-law and criminological category, which enables, based on the norms of the law on criminal liability, criminological theory and practice (mainly the functioning of penal institutions), to group qualitatively the composition of violent crime, encroaching on various generic objects, based on the specifics of criminal-executive legal relations.

Keywords: *violence; penal institution; criminal-legal violence; structure of criminal-legal violence; convicts, personnel.*

Надійшла до редакції 25.04.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.09

УДК 341.45

Попко В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри порівняльного і
європейського права Інституту
міжнародних відносин Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка
e-mail: vadympopko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-8358-7721

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ ІЗ НАДАННЯ ВЗАЄМНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті розглядаються принципи міжнародного співробітництва держав із надання взаємної правової допомоги у транснаціональному кримінальному праві. Дається теоретико-методологічне обґрунтування цієї проблематики, аналізуються принципи міжнародного співробітництва та їхнє закріплення в міжнародно-правових актах, визначається провідна роль ООН у міжнародно-співробітництві держав.

Поняття «взаємна правова допомога держав» розглядається як самостійна категорія міжнародного кримінального права в механізмі міждержавного співробітництва.

Ключові слова: транснаціональне уголовне право; принципи; преступность; конвенция; сотрудничество; правовая помощь; взаимодействие государств.

В статье рассматриваются принципы международного сотрудничества государств по предоставлению взаимной правовой помощи в транснациональном уголовном праве. Дается теоретико-методологическое обоснование этой проблематики, анализируются принципы международного сотрудничества, а также их закрепление в международно-правовых актах, определяется ведущая роль ООН в международном сотрудничестве государств.

Понятие «взаимная правовая помощь государств» рассматривается как самостоятельная категория международного уголовного права в механизме межгосударственного сотрудничества.

Ключевые слова: транснациональное уголовное право; принципы; преступность; конвенция; сотрудничество; правовая помощь; взаимодействие государств.

Постановка проблеми. Сучасні чинності зумовлюють необхідність тенденції розвитку міжнародної зло- активного залучення механізмів на-

дання та отримання міжнародної правової допомоги у сфері боротьби зі злочинністю, а також цілеспрямованої співпраці світової спільноти в цьому напрямі. Рівень злочинності, а також той факт, що вона давно вже набула транскордонних і транснаціональних форм, визначають необхідність консолідації зусиль міжнародних організацій, держав та її правоохоронних органів у здійсненні спільних заходів, які забезпечуватимуть ефективність боротьби з цим злом. Провідна роль у правовому регулюванні зусиль держав і світової спільноти із протидії транснаціональній злочинності належить Організації Об'єднаних Націй, особливо в останні десятиліття, коли стало очевидним, що здатність держав самотійно протистояти поширенню міжнародної злочинності не відповідає масштабам злочинів. У міжнародно-правових актах різного характеру визначається необхідність і принципи міжнародного співробітництва держав із надання правової допомоги, проте в них існує широке розгалуження в підходах до регламентації процедури міжнародної співпраці. Системного вивчення вимагають зміст принципів міжнародного співробітництва, а також їх закріплення в нормах транснаціонального кримінального права, що стосуються видів і форм надання правової допомоги в боротьбі з транснаціональними злочинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Співробітництво держав у сфері протидії міжнародній злочинності як спеціальний об'єкт аналізу в міжнародному кримінальному праві належить до числа тих, яким приділяється увага у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. У працях М. Бассіоуні, М. Браника,

Н. Бойстера, Г. Верле, М. Ветнцеля, П. Галлі-Харт, Г. Гриффта, Г. Джилберта, М. Костенка, І. Лукашука, В. Мальяренка, Е. Мюллер-Рапар, А. Наумова, В. Панова, Д. Понсе, Ю. Решетова, К. Родіонова, Ж. Роні, Н. Сафарова, Д. Спинелліса, М. Таганцева, В. Тertiшника, У. Шабаса зазначається безпрецедентне зростання міжнародної злочинності, особливо наприкінці XX – початку XXI ст., і обґрунтовується необхідність удосконалення міжнародно-правових актів та національного законодавства в цій сфері. У спеціальній правовій літературі розробляються концепція, засади, види та механізм співробітництва держав у протидії міжнародній злочинності, а також обґрунтовується необхідність співробітництва в боротьбі зі злочинністю. Особлива увага приділяється проблемам імплементації міжнародних договорів щодо співробітництва, правовим основам нових напрямів міжнародного співробітництва в конкретних сферах (кримінології, кримінального процесу, правосуддя, діяльності правоохоронних органів, Інтерполу, Європолу тощо), зокрема у працях М. Вербенського, О. Волеводза, М. Костенка, Л. Лазутіна, С. Перепьолкіна, М. Смирнова, О. Устинова. Окремі аспекти міжнародного співробітництва держав висвітлені Р. Абдрашитовою, Ю. Аленіним, Р. Баранніком, С. Вознюком, О. Калугіним, С. Кравчуком, Т. Мансуровим, В. Мілінчуком, М. Пашковським, А. Підгородинським, С. Троїцьким, О. Феоктістовою, М. Фроловою, Д. Шенкевичем. Міжнародно-правові форми співробітництва держав із протидії тероризму стали предметом дослідження багатьох вчених. Разом із тим, враховуючи напрацювання, у зв'язку із без-

прецедентним розвитком транснаціональної злочинності вимагає системного дослідження й удосконалення міжнародне співробітництво держав у різних напрямках, зокрема із надання правової допомоги, у діяльності правоохоронних органів, надання інформації, доказів, проведення кримінального переслідування, арешту злочинців тощо. Теоретичною й методологічною основою вивчення цих питань стали праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема Д. Анцилотті, М. Баймуратова, М. Бассіоуні, П. Біленчука, І. Блищенко, А. Боссарда, М. Буроменського, В. Буткевича, М. Вербенського, Г. Верле, М. Гнатовського, А. Дмитрієва, Н. Зелінської, Л. Іногамової-Хегай, А. Кассезе, О. Кибальника, О. Козаченка, М. Костенка, І. Лукашука, А. Наумова, В. Панова, В. Пелла, Т. Сироїд, Ю. Трунцевського, Дж. Шварценбергера та інших, в яких вивчається феномен транснаціональної злочинності, концепція транснаціонального злочину, його ознаки та види, питання криміналізації транснаціональних злочинів та юрисдикція, структура організованої злочинності, окремі складові механізму функціонування злочинних угруповань, питання кримінального переслідування та видачі, узагальнюється міжнародний досвід співробітництва в боротьбі з цим видом злочинності тощо.

Постановка завдання. Вивчення системи принципів взаємодії та співробітництва держав у сучасному світі з питань надання правової допомоги у сфері боротьби з транснаціональною злочинністю, а також розкриття їхнього змісту.

Виклад основного матеріалу.

Характер сучасної транснаціональної злочинності вимагає глоба-

льного реагування на основі широкого міжнародного співробітництва у різних сферах відносин.

В основі сучасного міжнародного співробітництва держав закладені принципи, закріплені в Статуті ООН [1], Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН від 24 жовтня 1970 р. [2], широко визнані в міжнародних відносинах, а основоположні норми міжнародного кримінального права й міжнародних конвенцій у сфері транснаціональної злочинності включені в національні правові системи. Зобов'язання держав співробітничати одна з одною й надавати правову допомогу є імперативним правилом протягом десятиліть. Співробітництво держав у всіх сферах, у тому числі в кримінальній, повинно здійснюватися незалежно від розбіжностей у політичних, економічних і соціальних системах і в той же час відбуватися з дотриманням державного суверенітету. Проте, як пише М. Костенко, «всебічне співробітництво держав у боротьбі з міжнародними злочинами вимагає належного доктринального відображення в науці сучасного міжнародного права. У наш час має місце недостатня опрацьованість в академічному плані всього комплексу міжнародно-правових питань із зазначеної проблематики, невідповідність рівня конвенційного забезпечення завдання міжнародного правосуддя вимогам міжнародної спільноти, внаслідок чого знижується ефективність боротьби з міжнародними злочинами» [3, с. 7].

Поняття «взаємна правова допомога держав» слід розглядати як самостійну категорію міжнародного

кримінального права в механізмі міждержавного співробітництва, яка представляє «установлення варіантів взаємоузгоджених дій держав, втілених у нормативних формулюваннях обсягу правової допомоги, що можна позначити в якості юридичного змісту» [4]. Право надання міжнародної правової допомоги і співробітництво в кримінальних справах охоплює правила про транскордонне здійснення міжнародного кримінального права, особливо про екстрадицію, надання допомоги щодо виконання вироків, передача процесуальних дій іншим суб'єктам та інших формах правової допомоги – таких, як надання взаємного сприяння у збиранні доказів (М. Бассіоуні, Д. Понсе, П. Галлі-Харт, Е. Мюллер-Рапар, Д. Спинелліса). Дані правила є виключно процесуальними і не створюють міжнародної кримінальної відповідальності. Як зазначає Г. Верле, «не володіючи власними виконавчими органами, особливо міжнародні кримінальні суди залежать від співробітництва держав (так зване вертикальне співробітництво). У більшості випадків, однак, йдеться про співробітництво між державами (так зване горизонтальне співробітництво)» [5, с. 166].

У нормах міжнародного кримінального права і в законодавстві окремих держав інколи вживають й інші терміни для позначення правової допомоги у кримінальних справах. Зокрема, у назві Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. [6] ужито термін «взаємна допомога», натомість у ст. 541 КПК України йдеться про «міжнародну правову допомогу». Обидва правові акти характеризують одне явище, і конфлікт у

назвах суттєвого значення немає. Сміслові навантаження для позначення правового явища зосереджене у словосполученні «правова допомога». У Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р. [7] вживають термін «взаємна правова допомога», щоб підкреслити зміст і обсяг поведінки суб'єктів міжнародного права та наголосити на необхідності виконання державами одноманітного комплексу дій для забезпечення міжнародного співробітництва. Вживання в національному законодавстві терміна «міжнародна» засвідчує лише характер правової допомоги [8, с. 166].

Норми транснаціонального кримінального права, спрямовані на боротьбу зі злочинністю, визначають принципи міжнародного співробітництва держав із надання правової допомоги у цій сфері. Як зазначає М. Костенко, «необхідність правового оформлення міжнародного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю зумовлена характером міжнародних злочинів, які представляють небезпеку не тільки для окремих держав, а й для усієї світової спільноти» [3, с. 243]. Якою б не була правова форма закріплення принципів, до якої б форми міжнародного співробітництва вона не належала, ці принципи завжди є нормами загального й керівного значення, основою процесу правозастосування в усіх напрямках взаємодії держав, у тому числі й при наданні взаємної правової допомоги при розкритті транснаціональних злочинів.

У цілому міжнародне співробітництво у сфері транснаціонального кримінального права, і зрозуміло, його складова – надання правової

допомоги – базується на принципах міжнародного кримінального права, які відображені в договорах, конвенціях, деклараціях, пактах, національному законодавстві. Як зазначає професор Н. Зелінська, «необхідність протидії злочинності, яка все більше інтернаціоналізується, зумовила укладення конвенцій, що передбачають спеціальні умови міжнародного співробітництва у протидії певним видам злочинності» [9, с. 198].

Важливими принципами міжнародного співробітництва з надання правової допомоги є взаємність співробітництва, добровільність здійснення, дотримання національного суверенітету і безпеки, можливість застосування іноземного законодавства (уступка суверенітету), відповідність прохання запитуючої держави законодавству запитуваної держави, рівність повноважень компетентних органів, забезпечення правового захисту, реалізація умов договору з допомогою національного законодавства, дія міжнародного договору тільки на території держав – його учасників, співробітництво на основі права, передбаченого міжнародним договором, дотримання законності.

Принцип взаємності й добровільності співробітництва є одним із визначальних у транснаціональному кримінальному праві. Він не завжди знаходить своє безпосереднє закріплення у вигляді окремої правової норми, проте впливає зі змісту міжнародно-правових актів. Взаємність у відносинах держав при здійсненні міжнародного співробітництва у сфері надання правової допомоги має виявлятися у двосторонньому та сумлінному виконанні ними взятих на себе зобов'язань у рамках, передбачених міжнародними договорами

про співпрацю. Слід зазначити, що взаємність має місце не лише при співробітництві на основі договору, а й за умови його відсутності. Добровільність же виявляється, насамперед, під час підписання державою відповідного договору при його укладанні або приєднанні до вже існуючого.

Зміст принципу поваги й дотримання суверенітету держав полягає в тому, що кожна держава-учасниця міжнародного співробітництва із надання правової допомоги не може втручатися у внутрішні справи іншої держави, повинна утримуватися від застосування сили проти територіальної цілісності, політичної незалежності іншої держави. Погроза силою або її застосування є порушенням міжнародного права і жодним чином не може використовуватись в якості засобу врегулювання міжнародних проблем. Цей принцип закладений у всіх конвенціях, що стосуються боротьби з транснаціональною злочинністю, і порушення цієї вимоги є підставою у відмовленні запитуваній державі у проханні про надання правової допомоги. Проте, як зазначає Р. Бараннік, «запитуючи правову допомогу, держава змушена поступатися частиною свого суверенного права розслідувати злочини, що зазіхають на її інтереси, а також карати винуватих осіб» [10, с. 16]. При наданні правової допомоги у кримінальних справах наглядно виявляється взаємодія норм міжнародного кримінального права і національного законодавства, їх взаємопроникнення і взаємодоповнення для досягнення певних цілей, зокрема в боротьбі з транснаціональною злочинністю.

Важливе місце серед принципів надання правової допомоги посідає

ють взаємне визнання юридичної сили офіційних документів між державами, що співпрацюють, оперативність надання правової допомоги, а також принцип рівності доказів, отриманих за кордоном у порядку правової допомоги [11, с. 89]. За дотримання всіх необхідних вимог направлення і виконання запиту, докази, направлені із-за кордону, оцінюються так само, якби вони були отримані на території запитуваної держави. Щодо допиту осіб, за загальним правилом надання правової допомоги, необхідна їх згода. Відносно обсягів правової допомоги, то в більшості міжнародних конвенцій він схожий і стосується зазвичай процесуальних (вручення документів, проведення допиту) і слідчих дій (огляд місце скоєння злочину, розшук злочинців), здійснення кримінального переслідування особи, передачі предметів (речових доказів), конфіскації майна, надання і обмін інформацією та інше.

Окрім Статуту ООН, у якому закріплені основоположні принципи міжнародного права, принципи надання правової допомоги у кримінальних справах, як вже зазначалось, містяться в універсальних конвенціях та численних міжнародних угодах, що містять положення про співробітництво в боротьбі з тим чи іншим видом транснаціональної злочинності й доповнюють одна одну в цій сфері, а також у національному законодавстві. Важливе значення мають і двосторонні договори про взаємну правову допомогу, що найбільшу активність у цих відносинах проявляють США. Ці договори передбачають юридичну допомогу з широкого кола питань, включаючи надання інформації про банківські рахунки, надання копій

певних державних документів, включаючи доповіді поліції, «замороження» й репатріацію вкраденої власності країн-учасниць договору.

Свого часу важливим кроком у розвитку регламентації надання правової допомоги в кримінальних справах стала Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. [6], яка згодом була доповнена двома протоколами, викликаними практичною необхідністю, та Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р. (Мінська конвенція) [12]. Зазначені конвенції заклали основу співробітництву держав, на що звертає увагу професор Н. Бойстер: «Договори про взаємну правову допомогу заклали основу для інформаційного обміну за допомогою заходів, що передбачені статтею 22 Європейської конвенції про взаємну правову допомогу у кримінальних справах» [13, с. 213].

У наш час важливу роль у становленні та розвитку взаємної правової допомоги відіграє Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972 р. [14]. Згідно зі ст. 6 Конвенції, якщо особу підозрюють у вчиненні злочину, передбаченого законодавством договірної держави, ця держава може звернутися до іншої договірної держави із клопотанням про проведення розслідування у випадках та на умовах, передбачених цією Конвенцією. Серед цих умов, за яких держава може заявити відповідне клопотання, важливими є: постійне місце проживання у запитуваній державі підозрюваної особи; громадянство запитуваної держави підозрюваної особи або якщо ця

держава є країною його походження; відбування покарання, за яке передбачено позбавлення волі, або якщо воно має відбуватися в запитуваній державі підозрюваної особи; якщо в запитуваній державі за той самий злочин або за інші злочини проти підозрюваної особи порушено кримінальне переслідування; якщо держава вважає, що передача провадження виправдана інтересами встановлення істини, і, зокрема, що найсуттєвіші докази є в запитуваній державі; якщо держава вважає, що присутність на судовому засіданні підозрюваної особи не може бути забезпечена в запитуючій державі, у той час як її присутність на судовому засіданні може бути забезпечена в запитуваній державі; якщо вона вважає, що вона не може сама виконати вирок, у разі винесення такого, навіть з використанням екстрадиції, у той час як запитувана держава спроможна це зробити.

Серед джерел транснаціонального кримінального права слід виокремити й інші міжнародні, у тому числі й регіональні, документи, у яких містяться положення щодо взаємодії держав із надання правової допомоги: Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. [15], Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 13 квітня 2005 р. [16], Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. [17], Конвенція про кіберзлочинність, ухвалена Радою Європи 23 листопада 2001 р. [18], Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р. [19], а також численні двосто-

ронні угоди про правову допомогу. Кожен із зазначених юридичних актів у рамках їх регулятивного впливу сприяють створенню системи співробітництва держав у протидії злочинності.

Чільне місце серед джерел транснаціонального кримінального права посідає Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р., ухвалена Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН [7] (набрала чинності у вересні 2003 р., Україна ратифікувала цю Конвенцію із застереженнями і заявами Законом від 4 лютого 2004 р.). Ця Конвенція містить положення про особливості співробітництва держав у сфері взаємної допомоги у кримінальних справах для окремих категорій злочинів. Йдеться, у першу чергу, про транснаціональні злочини, які являють собою «серйозні злочини», що «мають транснаціональний характер і вчинені за участю організованої злочинної групи» (ст. 3 п. 1). На відміну від раніше прийнятих актів щодо співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю, дана Конвенція ООН 2000 р. суттєво розширює коло тих злочинів, на які поширюється її дія, і тим самим – межі міжнародного співробітництва держав із надання правової допомоги. Режим такого співробітництва поширюється на будь-які злочини, здійснені транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, будь-то тероризм, піратство, захоплення заручників, вбивства, пограбування, наркобізнес, торгівля людьми, корупція, відмивання коштів, перешкоджання правосуддю тощо. Головними методами боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, як і раніше,

задовго до початку глобалізації, є видача осіб та взаємна правова допомога, якій у Конвенції присвячена ст. 18 «Взаємна правова допомога».

Відповідно до закріпленого в Конвенції принципу взаємності, «Держави-учасниці надають одна одній найширшу взаємну правову допомогу в розслідуванні, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді у зв'язку зі злочинами, що охоплюються цією Конвенцією, як це передбачено у статті 3, і на взаємній основі надають одна одній іншу аналогічну допомогу, якщо запитує Держава-учасниця має розумні підстави підозрювати, що злочин, зазначений у пункті 1 (а) чи (б) статті 3, є транснаціональним за своїм характером і, у тому числі, що потерпілі, свідки, доходи, засоби вчинення злочинів або докази щодо таких злочинів перебувають у запитуваній Державі-учасниці, а також що до вчинення цього злочину причетна організована злочинна група» (п. 1). Взаємна правова допомога надається в обсязі, максимально можливого відповідно до законів, договорів, угод і домовленостей запитуваної держави-учасниці, щодо розслідування, кримінального переслідування і судового розгляду у зв'язку зі злочинами, за вчинення яких до відповідальності у запитуючій Державі-учасниці може бути притягнута юридична особа відповідно до статті 10 цієї Конвенції (п. 2).

Щодо обсягів правової допомоги, то в більшості міжнародних конвенцій він схожий і стосується зазвичай процесуальних (вручення документів, проведення допиту) і слідчих дій (огляд місця скоєння злочину, розшук злочинців), здійснення кримінального переслідування особи,

передачі предметів (речових доказів), конфіскації майна, надання і обмін інформацією та інше.

Взаємна правова допомога може включати різні види і обсяги у процесуальній сфері, слідчих діях та інших сферах та може запитуватися з метою: а) одержання показань свідків або заяв від окремих осіб; б) вручення судових документів; в) проведення обшуку і здійснення виїмки або арешту; г) огляд об'єктів і ділянок місцевості; е) надання інформації, речових доказів і оцінок експертів; ф) надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи урядові, банківські, фінансові, корпоративні чи комерційні документи; г) виявлення або відстеження доходів від злочинів, майна, засобів вчинення злочинів або інших предметів з метою доведення; ж) сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої держави-учасниці; і) надання будь-якого іншого виду допомоги, що не суперечить внутрішньому законодавству запитуваної держави-учасниці (п. 3). Щодо передачі кримінального переслідування, то в юридичній літературі існує думка, що ці дії не охоплюються обсягом правової допомоги. Вірогідно, це пов'язано з його значенням і складністю виконання на практиці. Слід зазначити, що коли держава передає кримінальне переслідування, мова йде про іноземного громадянина, який здійснив злочин на її території і сховався у запитуючій державі.

Взаємна правова допомога передбачає, що компетентні органи держави-учасниці можуть без попереднього прохання передавати інформацію, що стосується кримінально-правових питань, компетентному

органу в іншій державі-учасниці у тих випадках, коли вони вважають, що така інформація може надати допомогу цьому органу у здійсненні чи успішному завершенні розслідування і кримінального переслідування (п. 4).

У Конвенції визначено, що держави-учасниці не вправі відмовляти у наданні взаємної правової допомоги на підставі банківської таємниці (п. 8). Проте можуть відмовити у такій допомозі на підставі відсутності обопільного визнання відповідного діяння злочином. Однак запитувана держава-учасниця може надати допомогу, обсяг якої вона визначає на власний розсуд, незалежно від того, чи є відповідне діяння злочином відповідно до внутрішнього законодавства запитуваної держави-учасниці (п. 9).

Детальне регулювання відносин щодо передачі особи на територію запитуваної держави, згідно з Конвенцією, передбачає, що особа, яка перебуває під вартою або відбуває термін тюремного ув'язнення на території однієї держави-учасниці та присутність якої в іншій державі-учасниці необхідна з метою встановлення особи, давання показань або надання іншої допомоги в одержанні доказів для розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду у зв'язку зі злочинами, що охоплюються цією Конвенцією, може бути передана з дотриманням певних умов: згода особи або згода обох держав в особі компетентних органів (п. 10).

Важливими є й інші питання, врегульовані Конвенцією ООН 2000 р., зокрема визначення центрального органу з відповідними повноваженнями й відповідального за одержан-

ня і виконання прохань про надання взаємної правової допомоги. Цей орган має забезпечити оперативне й належне виконання або перепровадження отриманих прохань. Конвенція вимагає належного оформлення прохань (письмова або усна форма, згодом підтверджена) з дотримання вимог законодавства, конфіденційності тощо.

Також слід наголосити, що кожна запитувана держава, виходячи із зазначених принципів і свого законодавства, вправі відмовити у виконанні відповідних дій у порядку надання правової допомоги. Як правило, це перш за все стосується забезпечення безпеки і суверенітету запитуваної держави, громадського порядку, а також у випадках невідповідності запиту про правову допомогу законодавству запитуваної держави (п. 21). Така обставина зумовлена об'єктивними засадами, які полягають у принциповій різниці між нормами національного права держав, що належать до різних правових систем. Тому вкрай важливо, щоб запит про конкретні дії у порядку надання правової допомоги, крім того, щоб був правильно оформленим, містив посилання на норми законодавства, та, головне, на норми міжнародного кримінального права. Можливість застосування в міжнародному кримінальному праві при здійсненні правової допомоги іноземного законодавства (уступка суверенітету), різниця в законодавствах сторін може не мати значення для повноцінного співробітництва. Існують ситуації, коли саме застосування іноземного законодавства є єдиною можливістю виконання запиту про правову допомогу. Однак, це право, а не обов'язок запитуваної держави. Про-

те, за загальним правилом, при наданні правової допомоги застосовується законодавство виконуючої держави.

Держави-учасниці не можуть відмовляти у виконанні прохання про взаємну правову допомогу лише на тій підставі, що злочин вважається також пов'язаним із податковими питаннями (п. 22), а будь-яка відмова в наданні взаємної правової допомоги обов'язково мотивується (п. 23). У певних випадках надання взаємної правової допомоги може бути відстрочено запитованою державою-учасницею на тій підставі, що це перешкодить здійснюваному розслідуванню, кримінальному переслідуванню або судовому розгляду (п. 25). У ході провадження або надання допомоги при здійсненні розслідування, кримінального переслідування або судового розгляду на території запитуючої держави-учасниці, можуть залучатися свідки, експерти або інші особи за їх згодою і з певними гарантіями їхньої особистої безпеки (п. 27).

Контроль над виконанням положень Конвенції здійснює Конференція учасників Конвенції, яка оцінює виконання положень Конвенції країнами-учасницями й пропонує подальші рекомендації відносно розвитку міжнародного співробітництва у боротьбі з транснаціональною злочинністю. Відносно виконання Конвенції слід звернути увагу, що в ній не передбачені конкретні зобов'язання держав щодо звітності про результати імплементації Конвенції, відсутній механізм вимог надавати таку інформацію: держави-учасниці приводять свої національні законодавства у відповідність з положеннями Конвенції на свій розсуд.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для здійснення заходів із попередження транснаціональної злочинності і боротьби з нею абсолютно необхідно міжнародне співробітництво держав на універсальному рівні з надання правової допомоги і суворе дотримання принципів міжнародного кримінального права. Всебічне регулювання міжнародного співробітництва із протидії транснаціональній злочинності переживає період становлення. На шляху до універсалізації правового регулювання боротьби з транснаціональними злочинами основними завданнями є закріплення міжнародних стандартів у національних практиках кримінального процесу, удосконалення співробітництва у наданні взаємної правової допомоги, координація роботи національних правоохоронних органів. Оскільки міжнародні конвенції містять норми загального характеру, їх регулятивні можливості дещо обмежені, ефективне міжнародне співробітництво є можливим завдяки механізму, закріпленому в нормах міжнародного кримінального права та національному законодавству держав. За допомогою норм міжнародного кримінального права формуються лише загальні принципи взаємодії держав під час надання правової допомоги. Виконання ж конкретного доручення має здійснюватися відповідно до вимог національного законодавства та з обов'язковим урахуванням застережень, зроблених при ратифікації відповідного міжнародно-правового документа.

Список використаних джерел

1. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 10.05.2019)
2. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (дата звернення: 20.05.2019).
3. Костенко Н. И. Международное уголовное право: современные теоретические проблемы. Москва : Юрлитинформ, 2004. 448 с.
4. Лазутин Л.А. Виды правовой помощи по уголовным делам: вопросы теории». *Журнал российского права*. 2008. № 7. С. 40–48.
5. Верле Г. Принципы международного уголовного права: учебник; пер. с англ. С. В. Саяпина. Одесса: Фенікс. Москва: Транслит, 2011. 910 с.
6. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036 (дата звернення: 20.05.2019).
7. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, ухвалена Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789 (дата звернення: 20.05.2019).
8. Теорія кримінального переслідування / В. А. Гринчак, І. Я. Заяць, В. І. Петлюк, Г. М. Федущак-Паславська. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2017. 207 с.
9. Зелінська Н. А. Международные преступления и международная преступность : монография; Одесская национальная юридическая академия. Одесса : Юридична література, 2006. 568 с.
10. Бараннік Р. В. Принципи міжнародного співробітництва та міжнародної правової допомоги під час кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 11–18.
11. Устинов А. В. Юридическая сила доказательств, полученных на территории иностранного государства при международном сотрудничестве по уголовным делам. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки*. 2010. № 1. С. 89–98.
12. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009 (дата звернення: 18.05.2019).
13. Boister N. An Introduction to Transnational Criminal Law. Oxford : University Press, 2012. 512 p.
14. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15 травня 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008 (дата звернення: 19.05.2019)
15. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096 (дата звернення: 20.05.2019).
16. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму від 13 квітня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68 (дата звернення: 20.05.2019).
17. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 20.05.2019).
18. Конвенція про кіберзлочинність, ухвалена Радою Європи 23 листопада 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 20.05.2019).
19. Європейська конвенція щодо відшкодування збитку жертвам насильницьких злочинів (ETS N 116) від 24 листопада 1983 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319 (дата звернення: 20.05.2019).

References

1. Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 26 chervnia 1945 r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010> [in Ukrainian].
2. Deklaratsiia pro pryntsyipy mizhnarodnoho prava, shcho stosuiutsia druzhnykh vidnosyn ta spivrobitnytstva mizh derzhavamy vidpovidno do Statutu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii vid 24 zhovtnia 1970 r. 1970 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569> [in Ukrainian].
3. Kostenko, N. I. (2004). *Mezhdunarodnoe ugovnoe pravo: sovremennye teoreticheskie problemy*. Moskva: Jurlitinform [in Russian].
4. Lazutin, L. A. (2008). Vidy pravovoi pomoshchi po ugovnym delam: voprosy teorii. *Zhurnal rossiyskogo prava*, 7. 40–48. [in Russian].
5. Gerhard Verle (2011). *Principy mezhdunarodnogo ugovnogo prava*. Uchebnik. Od. Feniks. Moskva: TransLit [in Russian].
6. Yevropeiska konventsiiia pro vzaïemnu dopomohu u kryminalnykh spravakh vid 20 kvitnia 1959 r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036> [in Ukrainian].
7. Konventsiiia OON proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti, ukhvarena Rezoliutsiieiu 55/25 Heneralnoi Asamblei (15 lystopada 2000 r.) Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789> [in Ukrainian].
8. Hrynychak, V. A., Zajac, I. Ja., Petliuk, V. I., Fedushchak-Paslavska, H. M. (2017). *Teoriia kryminalnoho peresliduvannia*. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian].
9. Zelinskaja, N. A. (2006). *Mezhdunarodnye prestuplenija i mezhdunarodnaja prestupnost': monografija*. Odesa: Juridichna literatura [in Russian].
10. Barannik, R.V. (2017). Pryntsyipy mizhnarodnoho spivrobitnytstva ta mizhnarodnoi pravovoi dopomohy pid chas kryminalnoho provadzhennia. *Journal of criminal court procedure*, 2. 11–18 [in Ukrainian].
11. Ustinov, A. V. (2010). Juridicheskaja sila dokazatel'stv, poluchennykh na teritorii inostrannogo gosudarstva pri mezhdunarodnom sotrudnichestve po ugovnym delam. [in Russian].
12. Konventsiiia pro pravovu dopomohu i pravovi vidnosyny u tsyvilnykh, simeinykh ta kryminalnykh spravakh vid 22 sichnia 1993. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009> [in Ukrainian].
13. Boister, N. (2012). *An introduction to Transnational Criminal Law*. Oxford: University Press [in English].
14. Yevropeiska konventsiiia pro peredachu provadzhennia u kryminalnykh spravakh vid 15 travnia 1972 r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_008> [in Ukrainian].
15. Konventsiiia Organizaciyi Obyednanykh Nacij pro borotbu proty nezakonnogo obigu narkotychnykh zasobiv i psyhotropnykh rechovy`n. Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_096> [in Ukrainian].
16. Mizhnarodna konventsiiia pro borotbu z aktamy yadernoho teroryzmu vid 13 kvitnia 2005 r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d68>. [in Ukrainian].
17. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii vid 31 zhovtnia 2003 r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16> [in Ukrainian].
18. Konventsiiia pro kiberzlochynnist' vid 23 lystopada 2001 r. Ofitsiinyi veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575> [in Ukrainian].
19. Yevropeiska konventsiiia shchodo vidshkoduvannia zbytku zhertvam nasylnytskykh zlochyniv vid 24 lystopada 1983 r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319> [in Ukrainian].

V. Popko, Philosophy Doctor at international law, Associate professor of the department of the comparative law and the European Union law of the Institute of International Relations, National Taras Shevchenko University of Kyiv
e-mail: vadympopko@gmail.com; ORCID ID: 0000-0001-8358-7721

Principles of international state cooperation in providing mutual legal assistance in transnational criminal law

The article deals with the principles of international cooperation of states on the provision of mutual legal assistance in transnational criminal law. The theoretical and methodological substantiation of this problem is given, the principles of international cooperation and their consolidation in international legal acts are analyzed, and the leading role of the United Nations in the international cooperation of the states is determined. The concept of "mutual legal assistance to states" is considered as an independent category of international criminal law in the mechanism of intergovernmental cooperation. The author highlights the following principles of international cooperation in the provision of legal aid as reciprocity of cooperation, voluntary implementation, observance of national sovereignty and security, the possibility of applying foreign legislation (assignment of sovereignty), compliance of the requesting state with the legislation of the requested state, equality of powers of the competent authorities, legal protection, implementation the terms of the agreement with the help of a national state, the effect of an international treaty only on the territory of States – its participants, cooperation on the basis of the law, provided by an international treaty, observance of legality. Important acknowledgment is the mutual recognition of the legal validity of official documents between the states, the speed of the provision of legal aid, the principle of equality of evidence obtained abroad in legal assistance, and others.

The main sources of transnational criminal law, which define the basis for cooperation on the provision of mutual legal assistance, are recognized by international conventions, including regional, bilateral assistance agreements and the internal law of states. Among the numerous international instruments that contain provisions on cooperation in combating or overcoming a form of transnational crime and complement each other in this area, important attention is paid to the UN Convention against Transnational Organized Crime of November 15, 2000, which provides for provisions on the peculiarities of cooperation between States in the sphere of mutual assistance in criminal cases for certain categories of crimes. The conclusions state that the comprehensive regulation of international cooperation in the fight against transnational crime is under development, the main tasks in the field of assistance are the consolidation of international standards in national criminal procedures, improvement of cooperation on mutual legal assistance, and improvement of coordination of work of national law enforcement agencies.

Keywords: *transnational criminal law; principles; crime; convention; cooperation; legal assistance; state collaboration.*

Надійшла до редакції 21.05.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.10

УДК 343.85

*Дучимінська Л. М.,
начальник управління контролюно-
перевірочної роботи головного управління
Пенсійного фонду України у Волинській
області*

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

У статті розглянуто питання, що стосуються змісту принципів діяльності Пенсійного фонду України як одного із суб'єктів запобігання злочинам, з'ясовано їх сутність та зміст, а також здійснено їх класифікацію відповідно до функціональної належності.

Ключові слова: Пенсійний фонд України; запобігання; злочин; суб'єкт; принцип; класифікація; діяльність.

В статье рассмотрены вопросы, касающиеся содержания принципов деятельности Пенсионного фонда Украины как одного из субъектов профилактики преступлений, установлена их сущность и содержание, а также осуществлена их классификация в соответствии с функциональной направленностью.

Ключевые слова: Пенсионный фонд Украины; профилактика; преступление; субъект; принцип; классификация; деятельность.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, ефективність та результативність будь-якої суспільної діяльності, включаючи запобігання злочинам, залежить від чітко визначених на нормативно-правовому рівні принципів.

У наукових джерелах слово «принцип» розглядається в різних аспектах, а саме:

1) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці;

2) основне вихідне положення, якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; засада;

3) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-

небудь, спосіб створення або здійснення чогось [1, с. 504].

У кримінологічній літературі принципи запобіжної діяльності класифіковані на три групи:

а) загальноправові (конституційні);

б) міжгалузеві (у цьому разі – ті, що стосуються сфери боротьби зі злочинністю);

в) галузеві, тобто ті, що відносяться до відповідної сфери суспільних відносин [2, с. 51–53].

Загалом же до принципів запобіжної діяльності науковці відносять такі: демократизму, соціальної справедливості, гуманізму, комплексності, диференціації та індивідуалізації, своє-

часності та необхідної достатності, наукової обґрунтованості, законності та економічної доцільності [3, с. 17-18].

Саме зазначені принципи і складають сутність та зміст запобігання злочинам Пенсійним фондом України у сфері пенсійного та соціального забезпечення населення (у цій ситуації застосовуються на практиці конституційні та міжгалузеві принципи запобіжної діяльності). Водночас, як свідчить практика, важливе значення при запобіганні злочинів відіграють і принципи, які мають галузевий характер та визначені в нормативно-правових актах, що регулюють діяльність Пенсійного фонду України.

Постановка завдання. Неповнота визначеності на науковому рівні сутності цих принципів і взаємозв'язку між конституційними та міжгалузевими принципами, що має велике значення при визначенні потенційних можливостей даного суб'єкта в запобіганні злочинам, обумовила вибір теми цієї наукової статті та визначила її головне завдання: на підставі аналізу зазначених принципів установити роль і місце Пенсійного фонду в системі запобіжної діяльності України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як засвідчили результати вивчення наукової літератури, досить активно та продуктивно розробляють проблеми, що стосуються принципів запобігання злочинам, такі вчені: О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, Є. Ю. Бараш, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, В. К. Гришук, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, А. В. Савченко, В. О. Туляков та ін.

Водночас у працях зазначених та інших вчених не здійснено ком-

плексний аналіз галузевих принципів запобіжної діяльності Пенсійного фонду України, що й стало вирішальним при виборі предмета цього дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Діяльність Пенсійного фонду України охоплює практично всі сфери пенсійного та соціального забезпечення населення і на нормативно-правовому рівні регулюється різними законами, тому принципи його функціонування можна класифікувати на такі групи:

1. Загальні, тобто ті, які визначені в усіх нормативно-правових джерелах, що стосуються роботи Пенсійного фонду України (законодавчо визначені; рівноправності; диференціації; гласності, прозорості та доступності; відповідальності) (Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [4], «Про пенсійне забезпечення» [5], «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [6] та ін.).

2. Спеціальні – є характерними для окремих законів (єдності умов та норм пенсійного забезпечення військовослужбовців) (Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [7]).

3. Конкретні – ті, які безпосередньо стосуються запобіжної діяльності (законності; доброчесності та прозорості) (Закони України «Про державну службу» [8], «Про запобігання корупції» [9]).

4. Ті, які, хоча й не визначені в законі, але витікають з його змісту (Закони України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю»

[10], «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [11]).

Детальне вивчення зазначених та інших нормативно-правових актів, які регулюють діяльність Пенсійного фонду України, засвідчило, що кожен із них різною мірою пов'язаний зі змістом запобігання правопорушенням і злочинам, про що, зокрема, свідчать прикінцеві положення цих джерел, у яких вказано, що за недотримання порядку та умов пенсійного та іншого соціального забезпечення різних категорій громадян настає передбачена законом юридична відповідальність.

Більш того, незважаючи на різноманітні класифікації цих принципів, здійснені на доктринальному рівні, включаючи цю роботу, слід констатувати, що на практиці їх дія має системний характер.

Показовим у цьому сенсі є закріплений у Законі України «Про державну службу» принцип доброчесності (спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень (пункт 5 частини першої статті 4)), який, зокрема, відображений, у Законі України «Про запобігання корупції» (наприклад, у цьому полягає реальний конфлікт інтересів – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень чи на вчинення або невчинення дій під час виконання зазначених повноважень (частина перша статті 1)).

Аналогічний взаємозв'язок і взаємодія принципів простежується у змісті інших принципів, що стосу-

ються діяльності Пенсійного фонду України. Так, для всіх нормативно-правових актів характерним є принцип законності, зміст якого визначений у частині другій статті 19 Конституції України: усі органи державної влади (у цьому контексті – Пенсійний фонд України як орган державної виконавчої влади) та їх посадові особи мають діяти у спосіб, що визначений у Конституції та законах України.

Крім того, цей принцип закріплений у пункті 6 статті 92 Основного закону, відповідно до якого виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці та зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки [12].

Додаткові змістовні елементи цього принципу зазначені в інших статтях Конституції України, норми якої є обов'язковими для всіх суб'єктів правозастосування, включаючи Пенсійний фонд України. Зокрема, у частині першій статті 60 Основного закону вказано, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази. При цьому питання законності наказу чи розпорядження законодавець закріпив у частині другій статті 41 КК України, а саме: наказ або розпорядження є законними, якщо віддані відповідною особою, в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина [13].

Як із цього приводу зазначено в пункті 4 постанови Пленуму Верхо-

вного Суду України від 26.12.2003 № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», при вирішенні питання про те, чи є вихід за межі наданих прав або повноважень явним, суди мають ураховувати, наскільки він був очевидним для службової особи і чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки [14, с. 255].

Отже, у всіх випадках реалізації Пенсійним фондом України тих чи інших заходів запобіжного характеру його посадові особи мають чітко дотримуватись змісту принципу законності у своїй діяльності.

Цікавим та одночасно важливим у контексті запобігання злочинам є принцип прозорості, зміст якого полягає у відкритості інформації про діяльність посадових осіб Пенсійного фонду України, крім випадків, визначених Конституцією та законами України (пункт 5 частини першої статті 4 Закону України «Про державну службу»). Поряд із цим слід зазначити, що на практиці цього принципу дотримуються не завжди, позаяк на нормативно-правовому рівні відсутні відповідні механізми з цих питань.

У цьому разі йдеться про те, що в жодному із законів, які регулюють діяльність Пенсійного фонду України, не закріплено його обов'язок про звіт перед громадськістю, як це, зокрема, передбачено в Законі України «Про Національну поліцію» [15]. Так, у частині першій статті 86 даного закону зазначено, що з метою інформування громадськості про діяльність поліції керівник поліції та керівники територіальних органів поліції раз на рік готують та опубліковують на офіційних вебпорталах органів поліції звіт про діяльність поліції.

Виходячи з цього, а також у зв'язку з необхідністю підвищення ролі та ефективності діяльності Пенсійного фонду України як суб'єкта запобігання злочинам, варто було б Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» доповнити статтею 103-1 «Участь громадськості у контролі за діяльністю Пенсійного фонду України» такого змісту:

«Для забезпечення прозорості діяльності Пенсійного фонду України та його територіальних структурних підрозділів зазначені державні органи один раз на рік готують звіт про діяльність з питань пенсійного та соціального забезпечення населення та публікують його на своїх офіційних вебпорталах з дотриманням вимог закону щодо нерозголошення конфіденційної інформації та персональних даних про особу.

Керівники Пенсійного фонду України та його територіальних органів зобов'язані регулярно оприлюднювати статистичні й аналітичні дані про вжиті заходи щодо виявлення, запобігання та припинення порушень у сфері пенсійного та соціального забезпечення на офіційних вебпорталах органів, які вони очолюють».

І, зрештою, ще одним системним та надзвичайно важливим принципом у запобіжній діяльності Пенсійного фонду України є принцип верховенства права. Його зміст визначено в статті 8 Основного закону, а саме: Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй.

Як у зв'язку з цим зазначено у пункті 1 постанови Пленуму Верхов-

ного Суду України від 01.11.1996 № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», відповідно до статті 8 Конституції України визнається і діє принцип верховенства права. Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя [16, с. 136].

Як засвідчило вивчення змісту інших принципів, що ввійшли до переліку класифікаційних груп, виведених у цій роботі, вони також мають системний характер і забезпечують

діяльність Пенсійного фонду як суб'єкта запобігання злочинам. При цьому слід констатувати, що зазначений державний орган, хоча і не належить до спеціалізованих суб'єктів запобіжної діяльності (як Національна поліція, прокуратура, Служба безпеки України та ін.), але зобов'язаний дотримуватися при запобіганні злочинам принципів, що визначені на законодавчому рівні.

Висновки. Таким чином, з'ясування змісту принципів запобіжної діяльності важливе не так з точки зору наукового пізнання, як з погляду їх практичної значущості в роботі будь-якого суб'єкта запобігання злочинам, незалежно від його функціонального призначення у сфері боротьби зі злочинністю.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник української мови. Упоряд. Т. В. Ковальова. Харків : Фоліо, 2005. 767 с.
2. Кримінологія: Навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2009. 312 с.
3. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. д.ю.н., проф. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
4. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Закон України від 09 липня 2003 року № 1058-IV (зі змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 38. Ст. 280.
5. Про пенсійне забезпечення: Закон України (зі змінами) від 05 листопада 1991 року № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 20. Ст. 189.
6. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України (зі змінами) від 08 липня 2010 року № 2464-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 2–3. Ст. 11.
7. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09 квітня 1992 року № 2262-XII. *Відомості Верховної Ради України*. № 29. Ст. 399.
8. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. № 4. Ст. 43.
9. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року. Режим доступу: URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 25.04.2019).
10. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16 листопада 2000 року № 2109-III. *Відомості Верховної Ради України*. № 1. Ст. 2.

11. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. № 45. Ст. 425.
12. Конституція України : прийнята 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. № 25. Ст. 131.
14. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03> (дата звернення: 25.04.2019).
15. Про національну поліцію України : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40/41. С. 379.
16. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96> (дата звернення: 25.04.2019).

References

1. *Velikij tlumachnij slovník ukrajinskoyi movi* (2005). Uporyad. T. V. Kovalova. Harkiv: Folio [in Ukrainian].
2. Dzhuzha, O. M., Vasilevich, V. V., Kolb, O. G. (2009). *Kriminologiya: navch. posib*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
3. Dzhuzha, O. M., Vasilevich, V. V., Gida, O. F. (2011). *Profilaktika zlochiniv: pidruchnik*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
4. Pro zagalnoobov'yazkove derzhavne pensijne strahuvannya. Zakon Ukrayini vid 09 lipnya 2003 roku N 1058-IV (zi zminami). *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2018. N 38. St. 280 [in Ukrainian].
5. Pro pensijne zabezpechennya: Zakon Ukrayini (zi zminami) vid 05 listopada 1991 roku N 1788-XII. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2018. N 20. St. 189 [in Ukrainian].
6. Pro zbir ta oblik yedinogo vnesku na zagalnoobov'yazkove derzhavne socialne strahuvannya: Zakon Ukrayini (zi zminami) vid 08 lipnya 2010 roku N 2464-VI. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2011. N 2–3. St. 11 [in Ukrainian].
7. Pro pensijne zabezpechennya osib, zvilnenih z vijskovoyi sluzhbi, ta deyakih in-shih osib: Zakon Ukrayini vid 09 kvitnya 1992 roku N 2262-III. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. N 29. St. 399 [in Ukrainian].
8. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrayini vid 10 grudnya 2015 roku N 889-VIII. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. N 4. St. 43 [in Ukrainian].
9. Pro zapobigannya korupcii: Zakon Ukrayini vid 14 zhovtnya 2014 roku. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (data zvernennya: 25.04.2019) [in Ukrainian].
10. Pro derzhavnu socialnu dopomogu osobam z invalidnistyu z ditinstva ta dityam z invalidnistyu: Zakon Ukrayini vid 16 listopada 2000 roku N 2109-III. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. N 1. St. 2 [in Ukrainian].
11. Pro status veteraniv vijni, garantiyi yih socialnogo zahistu: Zakon Ukrayini vid 22 zhovtnya 1993 roku N 3551-III. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. N 45. St. 425 [in Ukrainian].
12. Konstituciya Ukrayini : priinyata 28 chervnya 1996 roku. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 1996. N 30. St. 141 [in Ukrainian].
13. Kriminalnij kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 05 kvitnya 2001 roku N 2341-III. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. N 25. St. 131 [in Ukrainian].
14. Pro sudovu praktiku u spravah pro perevishennya vladi abo sluzhbovih povnovazhen. Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini vid 26.12.2003 N 15. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03> (data zvernennya: 25.04.2019) [in Ukrainian].

15. Pro nacionalnu policiyu Ukrayini : Zakon Ukrayini vid 02 lipnya 2015 roku N 580-VIII. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2015. N 40/41. S. 379 [in Ukrainian].

16. Pro zastosuvannya Konstituciyi Ukrayini pri zdiysnenni pravosuddya. Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini vid 01.11.1996 N 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96> (data zvernennya: 25.04.2019) [in Ukrainian].

L. Duchiminska, *Head of the Volyn region Control and Check Department of the Pension Fund of Ukraine*

Activities principles of the Pension Fund of Ukraine as the crime prevention subject

The article deals with issues related to the content of the activities principles of the Pension Fund of Ukraine as one of the crime prevention subjects. Their essence and content is cleared up. Their classification according to their functional affiliation was made.

The principles of the prevention activities include the following: democracy; social justice; humanism; complexity; differentiation and individualization; timeliness and necessary sufficiency; scientific substantiation; legality and economic feasibility. Those principles form the essence and content of the crime prevention by the Pension Fund of Ukraine in the sphere of pensions and social security of the population (in this situation, the constitutional and inter-sectoral principles of preventive activities are applied in practice). As the practice shows, the principles of the sectoral nature are defined in the normative and legal acts, which regulate the activity of the Pension Fund of Ukraine, and play the important role in crime preventing.

The detailed study of the relevant normative and legal acts, which regulate the activity of the Pension Fund of Ukraine, shows that each of them, in any way, is related to the content of crime prevention, as it is evidenced, in particular, by the final provisions of those sources, which indicate that for non-compliance with the procedure and conditions of the pension and other social security of different categories of citizens, legal liability stipulated by law comes.

Thus, the clarification of the content of the principles of preventive activities is important not only and not so much from the point of view of scientific knowledge, but in terms of their practical significance in the work of any subject of crime prevention, regardless of its functional purpose in the sphere of combating crime.

Keywords: *Pension Fund of Ukraine; prevention; crime; subject; principle; classification; activity.*

Надійшла до редакції 03.05.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.11

УДК 343.8

Колб Р. О.,
магістр права та банківської справи,
консультант АТ КБ «Приватбанк»

ПРО ЗМІСТ ОBOB'ЯЗКІВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

У статті з'ясовано сутність і зміст обов'язків засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в банківській сфері України, а також визначено проблемні питання у цьому контексті та запропоновано науково обґрунтовані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: обов'язок; покарання; банківська сфера; злочин; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; правові наслідки; засуджений.

В статье определена сущность и содержание обязанностей осужденных к наказанию в виде лишения права занимать соответствующие должности или заниматься соответствующей деятельностью в банковской сфере Украины, а также установлены проблемные вопросы в этом контексте и предложены научно обоснованные пути их решения.

Ключевые слова: обязанность; наказание; банковская сфера; преступление; лишение права занимать соответствующие должности или заниматься соответствующей деятельностью; правовые последствия; осужденный.

Постановка проблеми. Аналіз нормативно-правових актів, що стосуються правового статусу засуджених до покарання у виді позбавлення прав обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, зокрема у банківській сфері, засвідчив, що зазначені особи в повсякденній діяльності виконують такі обов'язки:

1. Конституційного характеру (так звані загальноправові) [1, с. 462]. Зокрема, у Конституції України йдеться про такі обов'язки: а) неухильно додержуватися Конституції та законів України (стаття 68); б) не

посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (стаття 68); в) сплачувати податки і збори у порядку і розмірах, установлених законом (стаття 67); г) не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині та відшкодовувати завдані збитки (стаття 66); ґ) захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, а також шанувати її державні символи (стаття 65); д) відбувати військову службу відповідно до закону (стаття 64, 65); е) інші обов'язки (стаття 4, 23, 34, 37 та ін.) [2].

При цьому, як зазначено в ст. 23 Основного закону, кожен з обов'язків координується відповідним правом особи, у чому виявляється нерозривний органічний зв'язок та єдність прав і обов'язків людини і громадянина. До того ж, як це впливає зі змісту пункту 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя [3, с. 136].

І, знову ж таки, людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, у якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості (стаття 23 Конституції України).

2. Загальні обов'язки засудженого, що визначені в кримінально-виконавчому законодавстві України. Так, у статті 9 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України визначено такі обов'язки засуджених: а) виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно дотримуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб; б) виконувати встановлені законодавством вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації; в) ввічливо ставитися

до персоналу (тут ідеться про персонал органів пробації), інших осіб, які відвідують установи виконання покарань (у зазначених ситуаціях – уповноважені органи з питань пробації), а також до інших засуджених; г) з'являтися за викликом адміністрації, органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації [4].

При цьому в частині третій статті 9 КВК встановлено, що обов'язки засуджених, до яких застосовано пробацію, визначаються цим Кодексом та Законом України «Про пробацію».

3. Спеціальні (специфічні) обов'язки, що визначені в Законі України «Про пробацію» [5]. Зокрема, у статті 17 цього Закону встановлено такі обов'язки для засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, включаючи й покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, зокрема в банківській сфері, а саме: а) виконувати встановлені законом та покладені на них рішенням суду обов'язки; б) не вчиняти правопорушень; в) виконувати законні вимоги персоналу органів пробації; г) надавати достовірну інформацію органу пробації.

4. Безпосередні (конкретно визначені) обов'язки засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, у тому числі у банківській сфері.

У науковій літературі можна зустріти й іншу класифікацію обов'язків засудженого [6, с. 210–212]. Поряд із цим загальновизнаним серед учених є висновок про те, що юридичними обов'язками в теорії кримінально-виконавчого права визначаються не

тільки зобов'язуючі (позитивно зобов'язуючі) норми, але й забороняючі (негативно зобов'язуючі) норми. При цьому заборони для засуджених розглядаються як різновид обов'язків, тобто як обов'язок утримуватися від вказаних у законі дій [7, с. 45].

Як різновид забороняючих норм, що виникають у реалізації засудженим загальновизнаних прав і свобод людини і громадянина відповідно до положень частини третьої статті 63 Конституції України, можна визнати й ті обов'язки, які він повинен виконувати у зв'язку з набуттям відповідного статусу особи (у ході одруження; набуття права власності; отримання громадянства та ін.).

Важливим у цьому контексті є й те, що в чинному законодавстві України однією з правових гарантій забезпечення виконання засудженими своїх обов'язків є встановлення юридичної відповідальності за їх неналежне виконання та невиконання в цілому (частина друга статті 9, стаття 35 КВК України). Зокрема, однією з форм ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, зокрема й у банківській сфері, є невиконання обов'язків, передбачених стаття 34 КВК. При цьому варто зазначити, що законодавець не відніс до таких форм неналежне виконання обов'язків засудженими до цього покарання, позаяк законом не визначено дисциплінарну відповідальність для осіб зазначеної категорії. З огляду на практику такий підхід визнати правильним не можна. Так, у 2018 році на виконання органів пробації надійшло 198 рішень суду, якими на засуджених покладено обов'язок узяти участь у заходах, передбачених пробаційною програмою,

із них 82 перебували в стані реалізації, 19 – реалізовано, 97 – не розпочато [8, с. 191].

Як у зв'язку із цим слушно зауважив А. Х. Степанюк, не накази замість законів мають регулювати діяльність органів і установ виконання покарань, а виключно законами України має визначатися така діяльність, як це зазначено у пункті 14 статті 92 Конституції України [9, с. 158]. При цьому відсутність єдиних підходів щодо застосування положень кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства під час виконання судових рішень зумовлюють пасивну поведінку посадових осіб, які повинні своєчасно реагувати на порушення законодавства [10, с. 187].

Постановка завдання. Виходячи з викладеного, варто визнати, що існує складна прикладна проблема, яка потребує вирішення, у тому числі й на науковому рівні. До того ж саме її зміст обумовив вибір предмета дослідження в цій науковій статті, а також визначив її головне завдання – за результатами аналізу змісту обов'язків засуджених до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю в банківській сфері розробити науково обґрунтовані шляхи усунення існуючих проблем на практиці.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасних умовах досить активно та продуктивно проблематикою виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись відповідною діяльністю, у тому числі й у сфері банківської діяльності, як показало вивчення наукової літератури, займаються такі учені, як Ю. В. Баулін, Є. Ю. Бараш, В. С. Богатирьова, І. Г. Богати-

рьов, О. І. Богатирьова, А. П. Гель, Б. М. Головкін, В. Н. Грищук, Р. М. Гура, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, О. М. Звенигородський, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, С. Я. Фаренюк, І. С. Яковець та ін.

Разом з тим, ураховуючи зміни, унесені в чинне сьогодні кримінально-виконавче законодавство України, та гуманізацію процедури виконання покарань в останні роки, а також необхідність наукового супроводу реалізації у сфері виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись відповідною діяльністю, прийнятих державних програм, слід визнати, що ця наукова стаття є актуальною та такою, що має теоретичне і практичне значення.

Виклад основного матеріалу.

Щодо безпосередніх обов'язків засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю, зокрема в банківській сфері, то вони встановлені в статті 34 КВК України, а саме:

1. Виконувати судові рішення.

У науковій літературі термін «виконувати» тлумачать як здійснення чого-небудь; реалізація завдання, наказу, задуму і т. п.; впровадження в життя [11, с. 112].

Відповідно до вимог статті 369 КПК України, є два види судових рішень, а саме: а) у формі вироку, у якому суд вирішує обвинувачення по суті (частина перша); б) у формі ухвали, у якій суд вирішує інші питання [12].

Судові рішення щодо засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю приймаються у вигляді вироку.

У статті 34 КВК ідеться про виконання саме такого судового рішення. При цьому строк його виконання розпочинається не відразу після набрання вироком законної сили (стаття 532 КП), а з моменту, коли засудженому уповноважений орган з питань пробації письмово роз'яснив порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певними видами діяльності, у тому числі в банківській сфері, та долучив до його особової справи копію листа-роз'яснення з цього приводу. Таким чином, у цьому випадку реалізуються на практиці позитивно зобов'язуючі для засудженого норми, позаяк чим швидше він з'явиться в територіальний орган праці та ознайомиться з порядком і умовами виконання покарання, тим швидше розпочнеться реалізація судового рішення, а отже, розпочнеться відлік строку покарання, визначеного у вироку.

Такий висновок ґрунтується на положеннях статті 57 Конституції України, відповідно до яких права і обов'язки в особи виникають з моменту їх доведення в порядку, визначеному законом.

Як з цього приводу зазначено в пункті 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», згідно з частиною другою статті 57 Конституції України є нечинними, а отже, не можуть застосовуватись ті закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян, які не доведені до відома населення у встановленому законом порядку [3, с. 138].

У цій ситуації й виникають кримінально-виконавчі правовідно-

сини між їх суб'єктами – уповноваженим органом з питань пробації та засудженими до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Відведений при цьому для власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу триденний строк для звільнення засудженого та виконання інших обов'язків, що встановлені в статті 32 КВК, належить до процедурних питань виконання покарання, а тому цей термін не впливає на виникнення правовідносин між зазначеними суб'єктами, виходячи з того, що ні власник, ні уповноважений ним орган не належать до суб'єктів кримінально-виконавчої діяльності, а є лише її учасниками, створюючи таким чином відповідні умови для виконання цього покарання органом пробації.

Варто звернути увагу й на той факт, що в разі ухилення засудженого від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю цей період не зараховується йому до визначеного судом строку відбування покарання.

Для засудженого до цього виду покарання, яке призначено судом як додаткове, строк його виконання розпочинається не з моменту відбуття цієї особою основного покарання, а з дня її ознайомлення з правилами та умовами його відбування в уповноваженому органі з питань пробації [13, с. 89].

2. Надавати на вимогу уповноваженого органу з питань пробації документів, пов'язаних з виконанням цього покарання.

У чинному кримінально-виконавчому законодавстві України

та Законі України «Про пробацію» форму та зміст вимоги не визначено.

Як показує практика, така вимога пред'являється засудженому посадовою особою органу пробації в усній або письмовій формі. Поряд із цим персонал зазначеного державного органу при пред'явленні вимоги має чітко дотримуватися положень частини другої статті 19 Конституції України та статті 41 КК, відповідно до яких зазначена вимога має бути законною.

До того ж вимога має стосуватися тільки виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися відповідною діяльністю в банківській сфері та не торкатися інших аспектів життєдіяльності засудженого, які є предметом захисту за спеціальним законом [14], а також не мати ознак корупції або корупційного правопорушення [15].

Ураховуючи те, що, відповідно до вимог частини другої статті 35 КВК, невиконання обов'язків, зокрема й зазначеного, належить до змісту поняття «ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю», а також є підставою для притягнення засудженого до кримінальної відповідальності за статтею 389 КК України [16, с. 970], персонал органу пробації у всіх випадках має детально роз'яснювати цій особі сутність пред'явленої вимоги та як вона стосується процесу виконання – відбування покарання (наприклад, документи, необхідні для підготовки матеріалів для амністії, звільнення від відбування покарання у зв'язку з хворобою та ін.).

Такі ж оціночні критерії мають застосовуватися при визначенні зміс-

ту документів, що пов'язані з виконанням покарання у виді позбавлення прав обіймати певні посади або займатись певною діяльністю в банківській сфері.

У тлумачних словниках під документом розуміють діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт, підтверджує право на щонебудь; усе те, що підтверджує щонебудь [17, с. 183].

В інших наукових джерелах документом вважають передбачену законом матеріальну форму одержання, зберігання, використання і розповсюдження інформації, яка має юридичне значення, шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці, дискеті або іншому носії [11, с. 112]. При цьому офіційними є документи, що складаються і видаються службовими особами від імені органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також підприємств, банківських установ та організацій будь-якої форми власності, які посвідчують конкретні факти і події, що мають юридичне значення, складені належним чином за формою і мають необхідні реквізити (штамп, печатку, номер, дату, підпис тощо). До того ж приватні документи можуть бути офіційними, якщо вони складені, зокрема, нотаріусом, або якщо вони передані громадянином для зберігання або використання в державні, колективні, комунальні чи приватні підприємства або організації чи банківські установи [3, с. 112–113].

Саме про такі документи за формою йдеться в статті 34 КВК України. Їх мають право вимагати від засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певними видами

діяльності посадові особи уповноваженого органу з питань пробації. До таких документів, зокрема, належать: а) паспорт громадянина України; б) закордонний паспорт громадянина України; в) атестат (диплом) про освіту; г) свідоцтво про народження дітей; ґ) свідоцтво про одруження; д) інші, які, наприклад, характеризують особу засудженого (так звана кримінологічна характеристика особи злочинця) [18, с. 102].

Після отримання документів від засудженого посадова особа органу пробації зобов'язана видати йому довідку, у якій зазначити перелік тих документів, які надав засуджений, копію якої долучити до його особової справи. Якщо ж засудженому вилучені документи потрібні для реалізації правомірних потреб (навчання, роботи, зайняття іншими видами діяльності тощо), то орган пробації має видати йому тимчасове посвідчення або інший документ, що затверджує його особу [11, с. 113].

3. Повідомляти про своє місце роботи і проживання чи їх зміну уповноваженому органу з питань пробації.

Засуджений до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю, зокрема в банківській сфері, має також обов'язок повідомляти про своє місце роботи і проживання чи їх зміну уповноваженому органу з питань пробації (частина перша статті 34 КВК України).

Як свідчить вивчення змісту нормативно-правових актів, що стосуються змісту виконання – відбування цього кримінального покарання, а також результати їх реалізації на практиці, на законодавчому рівні форми та засоби такого повідомлення

не визначені. Саме тому в реальному житті повідомлення засудженого на прикладному рівні має різноманітний характер: а) є усним чи письмовим; б) передається особисто або через близьких родичів чи інших осіб, включаючи представників банківської установи, надсилається поштою, через Інтернет тощо [11, с. 113].

З огляду на зазначене та з метою запобігання ухиленню засудженого від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю в банківській сфері, а також запобігання зловживанню владою та вчиненню інших правопорушень персоналом органів пробації, варто в статті 34 КВК чітко визначити форми, способи та строки подання засудженим інформації про місце його роботи, проживання та їх зміну. А доки такі зміни та доповнення у закон не внесено, засудженому слід рекомендувати подавати таке повідомлення в письмовій формі, а його копію долучити до його особової справи після реєстрації оригіналу в спеціальному журналі вхідної кореспонденції, як це передбачено Типовою інструкцією з питань діловодства [19].

У свою чергу, для забезпечення виконання судового рішення саме в цій частині посадовим особам уповноваженого органу з питань пробації необхідно встановлювати чіткі строки та форму подання інформації, про яку йдеться в частині першій статті 34 КВК.

4. З'являтися за викликом до уповноваженого органу з питань пробації.

Ще одним обов'язком засудженого до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю, зокре-

ма у банківській сфері, який визначений у частині першій статті 34 КВК, є з'являтися за викликом до уповноваженого органу з питань пробації.

Знову ж таки, як і в попередньому випадку, ураховуючи те, що в законі не визначено порядок дій з цього питання, виклик засудженого до органу пробації може здійснюватися в будь-якій формі (поштою, засобами Інтернету, усно, особисто, телефоном та ін.), але має фіксуватися у вигляді певного документа інформаційного характеру (довідки, службової записки на ім'я керівника органу виконання покарань тощо), копія якого долучається до особової справи засудженого.

При здійсненні виклику засудженого письмовою повісткою на її корінці робиться відмітка про отримання, включаючи дату і час, а в інших випадках посадовою особою органу пробації складається довідка про повідомлення засудженого про виклик, копія якої долучається до його особової справи, а оригінал – до матеріалів листування органу пробації [19].

У разі неявки засудженого до уповноваженого органу з питань пробації проводиться службова перевірка, висновок якої долучається разом з поясненням цієї особи до його особової справи. При цьому, якщо засуджений не з'явився до органу пробації без поважних причин (хвороба, стихійне лихо тощо) [11, с. 107–108], за письмовим поданням цього державного органу виконання покарань він може бути підданий приводу через відповідний територіальний орган Національної поліції (частина перша статті 30 Закону України «Про Національну поліцію» [20] та частина перша статті 35 КВК). Копія подання

долучається до особової справи засудженого у зв'язку з тим, що при вирішенні питання про ухилення цієї особи від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю Національна поліція вистежує також і зазначену справу.

Але, як і в попередніх випадках, виходячи з того, що в законі відсутні заходи дисциплінарного реагування, які мають право застосовувати органи пробачії до засуджених зазначеної категорії, такий привід є лише підставою для винесення для цієї особи письмового попередження про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності за ухилення від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (частина перша статті 389 КК, частина друга статті 35 КВК).

5. Погоджувати з уповноваженим органом з питань пробачії свій виїзд за межі України (частина друга статті 34 КВК України).

Згідно з чинним законодавством, що регулює порядок діяльності та взаємодії Державної міграційної служби України з іншими правоохоронними органами щодо надання дозволу виїзду за кордон для засуджених осіб, які відбувають покарання та судимість з яких не знята та не погашена в установленому законом порядку [21], такий дозвіл надається на підставі установи уповноваженого органу з питань пробачії та

письмового клопотання з цього приводу. Підставами для прийняття рішення по суті можуть бути: а) потреба у лікуванні засудженого за кордоном; б) смерть близького родича, який проживав за кордоном; в) відрядження по роботі за кордон; г) інші юридично значущі події та факти [21], у тому числі ті, що передбачені в міжнародно-правових актах, згоду на які дала Верховна Рада України згідно зі статтею 9 Конституції України, зокрема і згідно з вимогами глави 46 КПК.

При цьому варто зазначити, що самовільний виїзд за кордон може бути кваліфіковано як ухилення від виконання покарання (як невиконання особою визначених у законі обов'язків (частина друга статті 35 КВК)), а також бути підставою для оголошення засудженого в розшук.

Висновки. Отже, реальна реалізація засудженими до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, зокрема в банківській сфері, тісно пов'язана з нормативно-правовим забезпеченням даного елемента правового статусу особи, а також зі змістом тих прав, якими наділений уповноважений орган пробачії з цих питань. До того ж вирішення зазначених завдань є ключовим засобом як ефективного виконання такого покарання, так і діяльності, пов'язаної з ухиленням засудженого від відбування визначеного судом покарання.

Список використаних джерел

1. Кельман М. С., Катуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави і права : підручник. За заг. ред. д. ю. н., професора М. С. Кельмана. Тернопіль : ТОВ Терно-граф, 2018. 804 с.
2. Конституція України : чинне законодавство станом на 16 січня 2019 р. : Офіц. текст. Київ : Алерта, 2019. 80 с.

3. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. *Постанови Верховного Суду України в кримінальних справах*. Упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 36–141.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : чинне законодавство із змінами та допов. на 16 лютого 2019 року : Офіц. тексти. Київ : Алерта, 2019. 220 с.
5. Про пробацію : Закон України від 5 лютого 2015 року № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.
6. Кримінально-виконавче право України : підручник. О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб та ін. : за заг. ред. д. ю. н., проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2010. 752 с.
7. Кримінально-виконавче право України : підручник. В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін. : за заг. ред. В. В. Голіни і А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2015. 392 с.
8. Янчук О. Сучасний стан та перспективи реалізації наглядової та пенітенціарної пробації. *Інститут пробації в Україні : сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали міжнар. кр. столу (Київ, 16 квітня 2019 року). Київ : Нац. акад. прокур. України, 2019. 196 с.
9. Степанюк А. Х. Законність як принцип нормотворчості та діяльність центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань і пробації. *Інститут пробації в Україні : сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали міжнар. кр. столу (Київ, 16 квітня 2019 року). Київ : Нац. акад. прокур. України, 2019. С. 156-159.
10. Яковець І. Недосконалість законодавства і практики його застосування як перепона ефективної реалізації покладених на органи пробації завдань. *Інститут пробації в Україні : сучасний стан і перспективи розвитку* : матеріали міжнар. кр. столу (Київ, 16 квітня 2019 року). Київ : Нац. акад. прокур. України, 2019. С. 179–188.
11. Кримінально-виконавчий кодекс України : Науково-практичний коментар. За заг. ред. д. ю. н., проф. В. В. Коваленка, д. ю. н., проф. А. Х. Степанюка. Київ : Атіка, 2012. 492 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий 13 квітня 2012 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.
13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Станом на 20 вересня 2018 року. За заг. ред. Лошицького М. В. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2018. 784 с.
14. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. *Урядовий кур'єр*. 07.07.2010. № 122.
15. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700- VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін. : за заг. ред. О. М. Джужи, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
17. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
18. Кримінологія : підручник. В. В. Голіна, Б. М. Головкіна, М. В. Валуйський та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
19. Типова інструкція з питань діловодства : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2011 року № 1242. *Урядовий кур'єр* від 27.12.2011 р. № 242.
20. Про національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року. *Урядовий кур'єр*. 12.08.2015. № 141-142.

21. Про порядок виїзду з України та в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21 січня 1994 року № 3857-XII. *Голос України*. 21.03.1994.

References

1. Kelman, M. S., Katuha, O. S., Koval, I. M. (2018). *Zagalna teoriya derzhavi i prava: pidruchnik*. Ternopil: TOV Terno-graf [in Ukrainian].
2. Konstituciya Ukrayini: chinne zakonodavstvo stanom na 16 sichnya 2019 r.: Ofic. tekst. Kiyiv: Alerta [in Ukrainian].
3. Pro zastosuvannya Konstituciyi Ukrayini pri zdiysnenni pravosuddya: postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini vid 01.11.1996 r. N 9. Postanovi Verhovnogo Sudu Ukrayini v kriminalnih spravah. Uporyad. V. V. Rozhnova, A. S. Sizonenko, L. D. Udalova. Kiyiv: PALIVODA A. V. (2011). [in Ukrainian].
4. Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini. Pravila vnutrishnogo rozporядku ustanov vikonannya pokaran: chinne zakonodavstvo iz zminami ta dopov. na 16 lyutogo 2019 roku: Ofic. teksti. Kiyiv: Alerta. (2019). [in Ukrainian].
5. Pro probaciyu: Zakon Ukrayini vid 5 lyutogo 2015 roku N 160-VIII. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2015. N 13. St. 93. [in Ukrainian].
6. Dzhuzha, O. M., Bogatirov, I. G., Kolb, O. G. (2010). *Kriminalno-vikonavche pravo Ukrayini: pidruchnik*. Kiyiv: Atika. [in Ukrainian].
7. Golina, V. V., Stepanyuk, A. H., Lisodyed, O. V. (2015). *Kriminalno-vikonavche pravo Ukrayini: pidruchnik*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Yanchuk, O. (2019) Suchasnij stan ta perspektivi realizaciyi naglyadovoyi ta penitenciarnoyi probaciyi, *Institut probaciyi v Ukrayini: suchasnij stan i perspektivi rozvitku: materialy mizhnar. kr. stolu* (Kiyiv, 16 kvitnya 2019 roku). Kiyiv: Nac. akad. prokur. Ukrayini [in Ukrainian].
9. Stepanyuk, A. H. (2019). Zakonnist yak princip normotvorchosti ta diyalnist centralnogo organu vikonavchoyi vladi, sho realizuye derzhavnu politiku u sferi vikonannya pokaran i probaciyi, *Institut probaciyi v Ukrayini: suchasnij stan i perspektivi rozvitku: materialy mizhnar. kr. stolu* (Kiyiv, 16 kvitnya 2019 roku). Kiyiv: Nac. akad. prokur. Ukrayini [in Ukrainian].
10. Yakovec, I. (2019). Nedoskonalist zakonodavstva i praktiki jogo zastosuvannya yak perepona effektivnoyi realizaciyi pokladenih na organi probaciyi zavdan. , *Institut probaciyi v Ukrayini: suchasnij stan i perspektivi rozvitku: materialy mizhnar. kr. stolu* (Kiyiv, 16 kvitnya 2019 roku). Kiyiv: Nac. akad. prokur. Ukrayini [in Ukrainian].
11. Kovalenko, V. V., Stepanyuk, A. H. (Zag. red). (2012). *Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini: Naukovo-praktichnij komentar*. Kiyiv: Atika [in Ukrainian].
12. Kriminalnij procesualnij kodeks Ukrayini: priynyatij 13 kvitnya 2012 roku. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2013. N 9 –10, 11–12, 13. St. 88 [in Ukrainian].
13. Loshickij, M. V. (Zag. red). (2018). *Naukovo-praktichnij komentar Kriminalnogo kodeksu Ukrayini. Stanom na 20 veresnya 2018 roku*. Za zag. red. Kiyiv: Vidavnichij dim «Profesional» [in Ukrainian].
14. Pro zahist personalnih danih: Zakon Ukrayini vid 1 chervnya 2010 roku N 2297-VI. *Uryadovij kur'yer*. 07.07.2010. N 122 [in Ukrainian].
15. Pro zapobigannya korupciyi: Zakon Ukrayini vid 14.10.2014 r. N 1700- VII. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2014. N 49. St. 2056 [in Ukrainian].
16. Azarov, D. S., Grishuk, V. K., Savchenko, A. V. (2018). *Naukovo-praktichnij komentar Kriminalnogo kodeksu Ukrayini*. 2-ge vid., pererob. i dopov. Kiyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
17. *Velikij tlumachnij slovník suchasnoyi ukrayinskoyi movi*. (2012). Ukl. O. Yeroshenko. Doneck: TOV «Gloriya Trejd» [in Ukrainian].

18. Golina, V. V., Golovkin, B. M., Valujskij, M. V. (2014). *Kriminologiya: pidruchnik*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].

19. Tipova instrukciya z pitan dilovodstva: Zatverdzheno postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 30 listopada 2011 roku N 1242. *Uryadovij kur'yer* vid 27.12. 2011 r. N 242 [in Ukrainian].

20. Pro nacionalnu policiyu: Zakon Ukrayini vid 2 lipnya 2015 roku. *Uryadovij kur'yer*. 12.08.2015. N 141–142 [in Ukrainian].

21. Pro poryadok viyizdu z Ukrayini ta v'yizdu v Ukrayinu gromadyan Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 21 sichnya 1994 roku N 3857-III. *Golos Ukrayini*. 21.03.1994 [in Ukrainian].

R. Kolb, Magister of Law, Consultant of the «Privat Bank»

On the nature of the duties of persons sentenced to punishment in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities in the banking sector of Ukraine

The article clarifies the essence and content of the duties of convicts who are deprived of the right to occupy certain positions or to be engaged in certain activities in the banking sphere of Ukraine, as well as certain problematic issues in that context and proposes the scientifically substantiated ways of their solution.

Taking into consideration the above mentioned and in order to prevent the evasion of a convicted person from serving he criminal sentence in the form of deprivation of the right to occupy certain positions or to be engaged in certain activities in the banking sphere, as well as to prevent abuse of power and other offenses committed by the personnel of the probation bodies, it is necessary in the article 34 of the Criminal-Executive Code of Ukraine to define clearly the forms, methods and terms for providing information by the convicted persons about the place of their employment and residence and about changing them.

The implementation by the of sentenced prisoners in the form of deprivation of their right to occupy certain positions or to be engaged in certain activities, in particular in the banking sector, is closely related to the legal provision of that element of the legal status of a person, as well as to the content of the rights of the authorized probation bodies. Moreover, the above mentioned tasks achievement is the key mean of both the effective implementation of the imposed punishment and the activities related to the convicted persons' evasion from serving their sentences, which are made by the courts.

Keywords: *duty; punishment; banking sphere; crime; deprivation of the right to occupy certain positions or to be engaged in certain activities; legal consequences; convict.*

Надійшла до редакції 11.04.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.12

УДК 343.9

Кузнецов М. Г.,
аспірант кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної
діяльності Міжрегіональної Академії
управління персоналом

ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЖЕРТВИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА, ЩО Є НЕБЕЗПЕЧНИМ ДЛЯ ЖИТТЯ

У статті розкрито віктимологічний портрет жертви домашнього насильства, що є небезпечним для життя. Віктимологічний портрет жертви подано через її стать, вік, сімейний стан, освіту, соціальний стан і рід занять, особливості кримінально-правової характеристики, морально-психологічні напруги, фізичне та психічне здоров'я. Також визначено роль уживання жертвою алкогольних напоїв при вчиненні стосовно неї домашнього насильства, що є небезпечним для життя.

Ключові слова: домашнє насильство; жертва; віктимологічний портрет; кваліфіковане убивство; умисне вбивство; тяжкі тілесні uszkodження.

В статье раскрыт виктимологический портрет жертвы домашнего насилия, опасного для жизни. Виктимологический портрет жертвы раскрыт через такие признаки: пол, возраст, семейное положение, образование, социальное положение и род занятий, особенности уголовно-правовой характеристики, морально-психологические напруги, физическое и психическое здоровье. Также определена роль употребления жертвой алкогольных напитков при совершении в отношении нее домашнего насилия, опасного для жизни.

Ключевые слова: домашнее насилие; жертва; виктимологический портрет; квалифицированное убийство; умышленное убийство; тяжкие телесные повреждения.

Постановка проблеми. Безумовно, насильство в сім'ї – результат усвідомлених дій особи, яка його вчиняє. Воно підкріплене агресією та бажанням завдати шкоди, а не прагненням розв'язати побутовий конфлікт шляхом примирення.

Для пізнання генезису будь-якого злочинного посягання, зокрема і домашнього насильства, недостатньо обмежитися вивченням особистості лише злочинця, оскільки відомо, що в ряді випадків остаточне прийня-

ття рішення про вчинення тяжкого злочину проти особи багато в чому залежить від поведінки потерпілого. У зв'язку з цим тільки з урахуванням особи і поведінки потерпілого можна вирішити низку питань, зокрема: найбільш повно з'ясувати детермінанти злочинної поведінки, розкрити домінуючі форми конфліктної взаємодії потерпілих і злочинців, що передували злочинному посягненню, проаналізувати їх вплив на формування готовності винних до вчинення

злочину та виробити заходи запобігання злочинам зазначеної категорії.

Указана проблема як ніколи актуальна в Україні, де щодня фіксують близько 348 випадків домашнього насильства, а за рік реальна кількість випадків насильства в сім'ї становить понад півтора мільйони. При цьому, у зв'язку з високою латентністю злочинів зазначеної категорії, дослідження насильства в сім'ї, що є небезпечним для життя, видається найбільш яскравою основою для відображення реальної жахливої картини насильства в сім'ї.

Постановка завдання. Мета статті – визначити віктимологічний портрет жертви домашнього насильства, що є небезпечним для життя.

Виклад основного матеріалу. Особистість жертви в акті насильства є окремою важливою кримінологічною проблемою. Зокрема, І. А. Петін вважає, що поведінка жертви визначається системою самопокарання, яка керується підсвідомістю. Основним елементом самопокарання в цьому випадку є почуття провини. Сприйняття потерпілим злочинного насильства як утілення неминучості покарання за поведінку загалом має винятково важливе кримінологічне та кримінально-правове значення для запобігання насильницькій злочинності [1, с. 267].

Дуже важливим і кримінологічно значущим чинником є характер відносин між потерпілими та злочинцями, їх соціально-побутові зв'язки на момент учинення злочину. Крім того, установлено, що чим ближчий зв'язок (за ступенем споріднення, інтенсивністю розвитку, тривалістю тощо) між потерпілим та злочинцем, тим вищою є ймовірність стати жертвою вбивства.

Це спостереження підтверджується й детальнішим аналізом Л. А. Франком відносин між жертвами й убивцями в різних поведінкових ситуаціях жертви. Виявилося, зокрема, що дві третини загиблих становили дуже близькі і знайомі особи, які своєю негативною поведінкою створили криміногенну ситуацію та багато в чому визначили її результат; з іншого боку, лише 30 % загиблих, які не були знайомі зі злочинцями, своєю поведінкою ніяк не впливали на розвиток небезпечної ситуації: ці особи найчастіше ставали жертвами вбивства з хуліганських мотивів [2, с. 44].

Нами проведено анкетування 115 потерпілих від домашнього насильства в Дніпропетровській, Київській, Львівській, Полтавській, Черкаській, Чернігівській областях. Кримінологічна характеристика особистості потерпілого, як і особистості злочинця, вивчалася за сукупністю соціально-демографічних, кримінально-правових і морально-психологічних ознак.

За статтю більшість потерпілих від умисних убивств у сімейно-побутовій сфері – жінки (68,3 %), решта (31,7 %) – чоловіки. Серед потерпілих від кваліфікованих убивств і тяжких тілесних ушкоджень дещо переважають чоловіки (54,4 % та 53,1 % відповідно), решта (45,6 % та 46,9 % відповідно) – жінки. Для порівняння: за даними окремих вибірко-вих кримінологічних досліджень, що проводилися понад 40 років тому (1975–1977 рр.) у контингенті жертв умисних убивств чоловіки склали 57 %, а жінки – 43 % [3, с. 24].

Домінування серед потерпілих від умисних убивств жінок пояснюється тим, що вбивства більше тяжі-

ють до сімейної сфери. В орбіті сімейних взаємин виникають криміногенні конфлікти, у яких, як правило, саме жінка виступає однією зі сторін протистояння. Разом із тим жінки переважно ініціюють подібні зіткнення, оскільки вони прагнуть змінити поведінку та статус чоловіка [4, с. 28]. При цьому їх дії нерідко характеризуються правомірним змістом, але зовні виражаються в образливій для злочинця формі [5, с. 49]. Головним чином, це різні докори, образи, приниження на адресу майбутніх злочинців. До цього слід додати, що поведінка жінок у сімейно-побутовій сфері дедалі частіше має необачний, ризикований, аморальний, провокаційний характер. Усі ці обставини виступають потужним подразником чоловічої агресивності. Чоловіки, використовуючи свою фізичну перевагу, нерідко самотверджуються, зганяють гнів, невдоволення і роздратування, що акумулюються роками, на більш слабких і незахищених жінках.

Структурний розподіл жертв від домашнього насильства, що є небезпечним для життя, за *статтю* виглядає так:

- *жінки*: дружина (співмешканка) – кваліфіковані вбивства (51,7 %), умисні вбивства (29,9 %), тяжкі тілесні ушкодження (34,5 %); мати (сестра) – 7,5, 7 і 4,4 % відповідно; донька, баба, теща – 5, 5,4 і 2,9 % відповідно; коханка, приятелька, сусідка та інші особи – 4,1, 12,1 і 5,1 % відповідно;

- *чоловіки*: чоловік (співмешканець) – 15,8, 13,1 і 9,9 %, відповідно; син (брат) – 8,8, 10,5 і 16,8 % відповідно; приятель, знайомий, сусід та інші особи – 21, 8,1 і 26,4 % відповідно.

Як вбачається із наведеного, більшість злочинів учинено стосовно членів сім'ї та близьких родичів, з якими у винних неодноразово виникали криміногенні конфлікти. При цьому нерідко злочинці характеризуються позитивно, а поведінка потерпілих мала неправомірний, провокаційний характер. Реакція обвинувачених виникала негайно у відповідь на напад, або ж злочинці здійснювали посягання на випередження, прагнучи таким чином нейтралізувати агресивність жертви.

За *віковими показниками* у структурі потерпілих найбільше осіб віком 30–50 років: кваліфіковані вбивства (36,8 %), умисні вбивства (41,3 %), тяжкі тілесні ушкодження (53,6 %). Друге місце посідає старша вікова група потерпілих (51 рік і старші) – 29,8, 37,7 і 24,1 % осіб відповідно. За ними йдуть потерпілі від 14 до 29 років – 28,1, 19,5 і 21,5 % відповідно. Решта жертв були молодшого віку – 5,3, 1,5 і 0,8 % відповідно. Для порівняння: за даними деяких зарубіжних кримінологів, 40,7 % жертв умисних убивств мали вік 25–45 років, 23,7 % – старші 60 років, 21,5 % потерпілих були у віці 45–60 років [6, с. 96].

За *сімейним станом* більшість потерпілих від умисних убивств і тяжких тілесних ушкоджень були одружені або перебували у фактичному шлюбі – 68,4 % і 64,9 %. Зменшується цей показник щодо потерпілих від кваліфікованих убивств – 50,9 %. Серед неодружених і розлучених: кваліфіковані вбивства – 40,4 %, умисні вбивства – 27,1 %, тяжкі тілесні ушкодження – 27,4 %. Як бачимо, більш «уразливою» є одружена категорія потерпілих. Це пояснюється тим, що вони більше пов'язані зі зло-

чинцем періодичними, побутово-дозвільними зв'язками, які виникали, як правило, на ґрунті спільного вживання спиртних напоїв.

Інший сімейний стан установлено для кваліфікованих убивств – 10,6 %, умисних убивств – 4,5 %, тяжких тілесних ушкоджень – 8,7 % потерпілих. Це – удови (удівці), особи, які одружені, але не проживають із сім'єю.

Загалом суб'єкти насильницьких злочинів характеризуються невисоким *рівнем освіти*. Не є винятком і суб'єкти насильницьких злочинів у сім'ї. Як з'ясувалося, таке становище характерне і для потерпілих від цих злочинів. Зокрема, у більшості випадків останні мали базову середню та повну середню освіту у 64,8 % кваліфікованих убивств, 76,5 % умисних убивств, 68,9 % тяжких тілесних ушкоджень. Середня спеціальна освіта зафіксована у 17,6, 13,5 і 17,9 % потерпілих. Частка осіб із базовою вищою і повною вищою освітою складає відповідно 1,7, 1,5 і 3,4 %. Проте значно більше потерпілих із освітнім рівнем декілька класів – 10,6, 6,5 і 6,8 %, а також тих, які взагалі не мали освіти, – 5,3, 2 і 3 % відповідно.

Видається, що деяке пониження освітнього рівня потерпілих порівняно зі злочинцями певною мірою підвищувало їх індивідуальну віктимність [7, с. 192]. Адже відомо, що люди з низьким освітнім і культурним рівнем більш грубі, нестримані, нахабніші та частіше створюють конфліктні ситуації, під час яких не можуть правильно оцінити характер своєї поведінки і передбачити подальші дії.

Саме така позиція, що прямо пов'язує рівень освіти з підвищеною віктимністю, відстоюється Д. В. Рів-

маном, який вказує, що, по-перше, особи малограмотні частіше вчиняють злочини насильницького характеру, а отже і частіше викликають на себе відповідну реакцію, що призводить до заподіяння їм шкоди; по-друге, низький освітній рівень нерідко стає причиною того, що особа не спроможна оцінити обстановку й можливі наслідки поведінки, а відтак не виявляє бажання звернутися за захистом, не знає компетентних органів, які можуть надати захист, тощо [8, с. 27]. Тим часом самотійна роль освітнього рівня як чинника підвищеної віктимності, на нашу думку, перебільшена. Він проявляється не прямо, а опосередковано через цілу низку різнорівневих зв'язків в адекватному або неадекватному сприйнятті ситуації.

За *соціальним станом і родом занять* у структурі потерпілих більшість осіб – непрацюючі та безробітні: кваліфіковані вбивства (64,9 %), умисні вбивства (61 %), тяжкі тілесні ушкодження (53 %). На другому місці йдуть некваліфіковані або малокваліфіковані робітники (сільські робітники) державних, колективних і приватних підприємств, установ, організацій – відповідно 21, 22 і 33 %. Дуже низький коефіцієнт державних службовців – 1,5 і 2,6 %. На частку учнів шкіл, ПТУ, ВНЗ припадає відповідно 5,2 і 0,4 % потерпілих. Не містилося необхідних відомостей у матеріалах наглядних проваджень щодо 8,9, 15,5 і 11 % потерпілих.

Домінування серед потерпілих осіб, не зайнятих суспільно корисною працею, необхідно розцінювати як результат дії принаймні трьох головних чинників: сучасна загально-суспільна проблема працевлаштування; низький освітній і кваліфіка-

ційний рівень, що не дозволяє конкурувати на ринку праці; небажання працевлаштовуватися, що свідчить про схильність до ведення паразитичного способу життя. Незайнятість тягне низку негативних наслідків, про які йшлося раніше, а отже, є певним віктимогенним чинником.

За особливостями кримінально-правової характеристики особи потерпілого спостерігаємо таку ситуацію. Більшість потерпілих протиправних діянь раніше не вчиняли: 75,6, 71,4 і 71 % відповідно. Притягалися до кримінальної відповідальності відповідно 19,2, 11 і 12,9 % потерпілих. Щодо решти осіб необхідна інформація в матеріалах наглядових проваджень відсутня. Потерпілі скоювали здебільшого корисливі, корисливо-насильницькі злочини, злочини проти громадського порядку та ін. Крім того, 21, 12,5 і 15,4 % потерпілих попередньо притягувалися до адміністративної відповідальності. Решта осіб не притягувалися до юридичної відповідальності або ж у матеріалах наглядових проваджень не містилося необхідних відомостей.

Отже, певна частина потерпілих до вчинення проти них протиправного посягання мали відповідний досвід негативної протиправної або злочинної діяльності, що, безумовно, наклало негативний відбиток на характер їх поведінки та підвищувало їх віктимність.

Не можна оминути тему пияцтва у контексті нашого дослідження. Безумовно, алкогольне сп'яніння впливає на поведінку потерпілих, знижує здатність потенційної жертви правильно оцінити ситуацію, можливості опору; у стані сп'яніння частіше й простіше зав'язуються випадкові знайомства, потерпілі часті-

ше стають ініціаторами сварок і бійок, провокуючи своїми діями тих, хто, зрештою, став убивцею. Так, за результатами нашого дослідження при кваліфікованих убивствах 58 % потерпілих на момент учинення злочину перебували у стані алкогольного сп'яніння, при умисних убивствах – 55,3 %, заподіянні тяжких тілесних ушкоджень – 62,2 %. Досить схожі цифри виявив О. Є. Михайлов, за даними дослідження якого цей показник становить 61,6 % [9, с. 17].

Разом із тим встановлено, що відповідно 43,9, 57,4 і 59,1 % потерпілих ще задовго до злочинного посягання вживали спиртні напої разом із майбутнім убивцею або особою, яка згодом завдасть тяжкі тілесні ушкодження. Причому 8,75, 14 і 10,9 % потерпілих робили це систематично, решта – періодично або безпосередньо в день учинення злочину. Відомо, що на осіб, які перебувають у нетверезому стані, в силу їх послабленого опору легше чинити будь-яке злочинне посягання у зв'язку із в цілому підвищеною загальною віктимністю [9, с. 72]. Разом із тим зростає спеціальна віктимність, тому що потерпілі поведуться нахабно і зухвало, втрачають контроль над власною поведінкою, часто ініціюють сварки та бійки. Крім того, безпорадність і безсоромність особи через її сп'яніння, як правило, збуджує агресивність і жорстокість злочинця.

Очевидно, слід погодитися з М. Х. Сафіуліним у тому, що єдина для тих та інших субкультура і маргінальне середовище, де процвітають пияцтво, сварки і скандали, сприяє частішому виникненню таких конфліктів, коли потенційного потерпілого не можна заздалегідь відрі-

нити від потенційного злочинця, коли лише випадок вирішує, хто стане жертвою, а хто – убивцею [11, с. 15].

Вивчення особи потерпілого за морально-психологічним напрямом дало такі результати. Насамперед, звертає на себе увагу алкогольна обтяженість, що має досить поширений характер. На ґрунті зловживання потерпілими спиртними напоями з різних незначних для тверезої людини приводів з потенційним злочинцем виникали численні конфлікти, що розв'язувалися шляхом фізичного впливу, нерідко взаємного, тобто відбувалися своєрідні «репетиції» майбутнього злочину. В окремих літературних джерелах відзначалося, що значна частина побутових злочинів учиняється проти осіб, які ведуть аморальний або паразитичний спосіб життя [12, с. 26].

Нами встановлено, що 21,1, 20,1 і 13,5 % потерпілих вели зазначений спосіб життя. Аморальна поведінка більше властива жінкам. Як правило, вона виявлялася в сексуальній розпусті, подружніх зрадах, створенні різних інтимних інтриг, на що свого часу звертав увагу В. В. Вандишев [13, с. 8]. Соціальний паразитизм потерпілих накладав специфічний відбиток на їх морально-психологічний образ і, крім того, викликав огиду і ненависть у злочинців.

У процесі дослідження вдалося встановити деякі дані щодо фізичного та психічного стану здоров'я потерпілих. Зокрема, 14, 16,5 і 16,1 % із них мали хронічні (соматичні) захворювання (гіпертонія, стенокардія, атеросклероз, різні фізичні вади тощо). Проте переважна більшість потерпілих не мала жодних фізичних захво-

рювань або ж у матеріалах наглядових проваджень не було зазначеної інформації (86, 83,5 і 83,9 % відповідно). Що стосується психічного стану здоров'я, то в переважній більшості випадків не було виявлено жодних психічних патологій або в наглядових провадженнях були відсутні необхідні відомості (відповідно 89,5, 92 і 88,6 %). Уважаємо, що на ці показники вплинуло те, що більшість потерпілих загинули, а тому психологічно-психіатричні експертизи не проводилися. Виняток становлять потерпілі від тяжких тілесних ушкоджень, які залишилися живими. У них під час відповідних експертиз встановлено деякі аномалії психіки (11,5 %), зокрема хронічний алкоголізм (4,8 %), наркоманія (0,4 %), епілепсія, шизофренія (1,1 %), олігофренія (1,8 %), інші (3,4 %). З огляду на це можна припустити, що певна частина потерпілих із психічними аномаліями перейшли до розряду латентних.

Отже, наявність деяких фізичних і психічних захворювань у певній частині потерпілих загалом підвищувала їх віктимність, оскільки під їх впливом поведінка останніх набувала агресивного або яскраво провокаційного характеру. Разом із тим психофізичні вади значно зменшували можливість потерпілих уникнути злочинного посягання, чинити гідний опір, рятуватися втечею чи звернутися за допомогою до компетентних органів або окремих осіб.

Підбиваючи підсумок наведених характеристик особистості потерпілого, необхідно відзначити, що в кожній конкретній ситуації пріоритет одного з віктимологічних чинників визначає симбіоз особистісних і поведінкових ознак, що характеризують потерпілого від домашнього

наси́льства. Їх ви́членовування й оці́нка мають не тільки важливе значення для кваліфікації вчиненого та визначення міри покарання винного, а й для вжиття заходів загального та індивідуального запобігання з метою зниження рівня домашнього насильства.

Список використаних джерел

1. Петин И. А. Механизм преступного насилия. Санкт-Петербург, 2004. 349 с.
2. Франк Л. В. Виктимология и виктимность (Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью). Душанбе, 1972. 143 с.
3. Коновалов В. П. Изучение потерпевших от преступлений с целью совершенствования профилактики правонарушений. Москва, 2010. 72 с.
4. Шинкаренко О. Д. Психологічні особливості жертв подружнього насильства. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 3. С. 25–28.
5. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз та запобігання): монографія. Харків, 2014. 360 с.
6. Первякова И. К. Женщина – жертва преступлений (по материалам Нижегородской области). *Социс*. 2000. № 9. С. 96–97.
7. Головкин Б. М. Потерпілий у сімейно-побутових тяжких насильницьких злочинах проти особи. *Конституція – основа державно-правового будівництва і соціального розвитку України: тези доп. та наук. повідом. учас. наук. конф. молод. учених* (м. Харків, 30 черв. 2001 р.) / За ред. М. І. Панова. Харків, 2001. С. 191–194.
8. Ривман Д. В. Криминальная виктимология. Санкт-Петербург, 2002. 304 с.
9. Мірошніченко Т. О. Загальна характеристика рівнів віктимологічної профілактики корисливо-насильницьких злочинів. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 2. С. 70–74.
10. Жарій В., Михайлов О. Алкогольне сп'яніння як фактор віктимності потерпілих від злочинів. *Радянське право*. 1988. № 3. С. 62–64.
11. Сафиуллин Н. Х. Виктимное поведение несовершеннолетних и совершаемые против них насильственные преступления: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1995. 24 с.
12. Романова Л. И. Паразитический образ жизни и проблемы виктимологии. *Виктимологические проблемы борьбы с преступностью* : сб. науч. тр. Иркутск, 1988. С. 22–31.
13. Вандышев В. В. Виктимология: что это такое? Ленинград, 1978. 19 с.

References

1. Petin, I. A. (2004). *Mehanizm prestupnogo nasiliya*. Sankt-Peterburg [in Russian].
2. Frank, L. V. (1972). *Viktimologiya i viktimnost (Ob odnom novom napravlenii v teorii i praktike borby s prestupnostyu)*. Dushanbe [in Russian].
3. Kononov, V. P. (2010). *Izuchenie poterpevshih ot prestuplenij s celyu sovershenstvovaniya profilaktiki pravonarushenij*. Moskva [in Russian].
4. Shinkarenko, O. D. (2000). Psihologichni osoblivosti zhertv podruzhnogo nasilstva. *Praktichna psihologiya ta socialna robota*. 3, 25–28 [in Ukrainian].
5. Blaga, A. B. (2014). *Nasilstvo v sim'yi (kriminologichnij analiz ta zapobigannya)*. Harkiv [in Ukrainian].
6. Pervyakova, I. K. (2000). Zhenshina – zhertva prestuplenij (po materialam Nizhegorodskoj oblasti). *Socis*. 9, 96–97 [in Russian].

7. Golovkin, B. M. (2001). Poterpilij u simejno-pobutovih tyazhkih nasilnickih zlochinah proti osobi, *Konstituciya – osnova derzhavno-pravovogo budivnictva i socialnogo rozvitku Ukrayini: tezi dop. ta nauk. povidom. uchas. nauk. konf. molod. uchenih* (m. Harkiv, 30 cherv. 2001 r.) / Za red. M. I. Panova. Harkiv [in Ukrainian].
8. Rivman, D. V. (2002). *Kriminalnaya viktimologiya*. Sankt-Peterburg [in Russian].
9. Miroshnichenko, T. O. (2016). Zagalna charakteristika rivniv viktimologichnoyi profilaktiki korislivo-nasilnickih zlochiv. *Yevropejski perspektivi*. 2, 70–74 [in Ukrainian].
10. Zharij, V., Mihajlov, O. (1988). Alkogolne sp'yaninnya yak faktor viktimnosti poterpilij vid zlochiv. *Radyanske pravo*. 3, 62–64 [in Ukrainian].
11. Safiullin, N. X. (1995). *Viktimnoe povedenie nesovershennoletnih i sovershaemye protiv nih nasilstvennye prestupleniya* (Avtoref. diss. ... kand. yurid. Nauk). Moskva [in Russian].
12. Romanova, L. I. (1988). Paraziticheskij obraz zhizni i problemy viktimologii, *Viktimologicheskie problemy borby s prestupnostyu: sb. nauch. tr.* Irkutsk [in Russian].
13. Vandysh, V. V. (1978). *Viktimologiya: chto eto takoe?* Leningrad [in Russian].

M. Kuznetsov, *Postgraduate student of the Security, Law Enforcement and Anti-Corruption Activity Chair of the Interregional Academy of Personnel Management*

Victimological portrait of the victim of the domestic violence, which is dangerous for life

The article contains the victimological portrait of a victim of the domestic violence, which is dangerous for life. Victimological portrait of a victim is considered taking into consideration the gender, age, marital status, education, social status and occupation, features of the criminal-legal characteristics, moral and psychological directions, physical and mental health. Besides, the role of the alcohol victimization in the domestic violence, which is dangerous to life, is defined.

The above mentioned problem is more than ever topical in Ukraine, where about 350 cases of domestic violence are recorded daily. During one year the actual number of the domestic violence cases is more than 1.5 million. At the same time, due to the high latency of that category of crimes, the research concerning the domestic violence, which is dangerous to life, seems to be the most vivid basis for the reflection of the real horrible picture of the domestic violence in Ukraine.

The article states that the physical and mental diseases of the victims increase their victimity, because under such influence, the behavior of the latter acquires the aggressive or vividly provocative character. At the same time, psychophysical defects significantly reduce the victim's ability to avoid criminal offenses, to resist, or escape or to seek help from the competent authorities or other persons.

It is cleared up that some victims of the illegal encroachments have their own negative experience of the illegal or criminal activity, which impacts negatively on their behavior and increases their victimization.

Summing up the provided characteristics of the victim's personality, it should be noted that in each particular situation, the priority of one of the victimological factors determines the symbiosis of the personality and the behavioral characteristics of

the domestic violence victim. Their assessment are not only important for the qualification of the offenders, imposing them the proper punishment, but also for taking the general and personal prevention measures in order to reduce the increasing level of the domestic violence.

Keyword: *domestic violence; victim; victimological portrait; qualified murderer; deliberate murder; grave injuries.*

Надійшла до редакції 04.03.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.13

УДК 343.8

*Кузь І. І.,
аспірант кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ
e-mail: iryna.kuz1771@gmail.com*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ З РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ

У статті розглянуто правові засади здійснення взаємодії органів та установ виконання покарань з релігійними організаціями з питань запобігання злочинності. Проаналізовано міжнародні нормативно-правові акти, вітчизняні закони та підзаконні нормативно-правові акти, які забезпечують право на свободу віросповідання в місцях позбавлення волі.

Ключові слова: права людини; свобода віросповідання; запобігання злочинам; капелан; релігійні організації; установи виконання покарань.

В статье рассмотрены правовые основы осуществления взаимодействия органов и учреждений исполнения наказаний с религиозными организациями в вопросе предупреждения преступности. Проанализированы международные нормативно-правовые акты, отечественные законы и подзаконные нормативно-правовые акты, которые обеспечивают право на свободу вероисповедания в местах несвободы.

Ключевые слова: права человека; свобода вероисповедания; предотвращение преступлений; капеллан; религиозные организации; учреждения исполнения наказаний.

Постановка проблеми. Відповідно до частини 2 статті 50 Кримінального кодексу України покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Проте для ефективної організації виховного процесу та подальшої ресоціалізації, забезпечення правопорядку та запобігання повторному вчиненню кримінальних правопорушень недостатньо зусиль лише працівників пенітенціарних установ.

Концепцією реформування (розвитку) пенітенціарної системи України від 13.09.2017 № 654-р одним із основних завдань визначено підвищення ефективності протидії злочинності та забезпечення правопорядку в органах і установах ДКВС, а також максимальне залучення громадських організацій до роботи із засудженими [1].

Як свідчить практика, виконання цього завдання потребує консолідації зусиль пенітенціарних установ з тими інституціями громадянського

суспільства, які готові співпрацювати і відповідно до закону можуть це здійснювати. Серед широкого кола організацій особливу роль відіграють релігійні. Крім того, загальновідомо, що релігія як форма духовної культури має великий позитивний вплив на морально-духовний розвиток людини і формування її правосвідомості та законослухняності. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження ряду питань, присвячених законодавчому забезпеченню взаємодії релігійних організацій з пенітенціарними установами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти взаємозв'язку релігійних організацій з пенітенціарними установами з питань ресоціалізації та виправлення засуджених, запобігання злочинам уже були предметом досліджень О. А. Дуки, М. І. Жолтані, О. Г. Колба, М. В. Палія, І. В. Пахомова, Г. Д. Радова, О. С. Стеблинської та ін. Роботи вказаних авторів мають суттєве наукове і практичне значення. Але праці більшості науковців не містять комплексного всеохопного наукового огляду питання нормативно-правового забезпечення взаємодії релігійних організацій з установами виконання покарань.

Постановка завдання. Метою статті є досягнення наукового результату у вигляді аналізу міжнародних та вітчизняних нормативно-правових актів, які регламентують питання взаємодії релігійних організацій з органами та установами виконання покарань для запобігання злочинності як серед засуджених, так і осіб, які звільнились з пенітенціарних установ.

Виклад основного матеріалу. Свобода віросповідання закріплена в

міжнародних та вітчизняних нормативно-правових документах. Зокрема, у статті 18 Загальної декларації прав людини йдеться про те, що: «Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів». Крім того, стаття 35 Конституції України встановила: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність».

Захист прав людини є однією з основ демократії, а захист прав засуджених осіб становить підґрунтя для здійснення демократичної карної політики – правильно зазначає О. С. Стеблинська [2, с. 50]. Однак на сучасному етапі демократизації українського суспільства надзвичайно гостро постає проблема забезпечення прав людини в місцях позбавлення волі. Водночас згідно зі статтею 4 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Зазначені положення повністю відповідають закріпленим у частині другій статті 9 Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод умовам, за наявності яких можливе обмеження прав і свобод людини, а саме: обмеження мають бути встановлені законом та вони є необхідними в демократичному суспільстві. До того ж, як неодноразово зазначалося в рішеннях Європейського суду з прав людини, у пункті 2 статті 11 і так само статті 9 Конвенції, втручання держави в реалізацію права на свободу віросповідання може бути виправданим, якщо воно «встановлено законом» та здійснено «згідно із законом», оскільки оскаржувані заходи повинні не тільки мати законодавче підґрунтя, а й передбачатися якісним законом, який має бути достатньо доступним, тобто бути сформульованим у спосіб, який дає змогу кожній особі – у разі потреби, за допомогою відповідної консультації – регулювати свою поведінку (Рішення у справах «Larissis and Others v. Greece» від 24.02.1998 та «Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova» від 13.12.2001) [3].

Варто погодитися з М. І. Жолтані, що релігійний вплив на засуджених вважався визначальним для організації всієї процедури виконання кримінального покарання та досягнення його мети ще з моменту започаткування досліджень проблематики цього покарання, адже мети покарання, що полягає в забезпеченні громадської безпеки і відновлення соціальної гармонії, порушеної злочинцем, можна досягти лише за умови відновлення гармонії в душі самого злочинця на основі принципів гуманізму та індивідуального підходу [4].

Нормативно-правова основа, яка регулює участь релігійних організацій у діяльності УВП, включає міжнародно-правові документи, закони

України та підзаконні нормативно-правові акти.

Міжнародні нормативно-правові документи, які регламентують душпастирську опіку засуджених та осіб, які тримаються під вартою, визначають їх невіддільне право на свободу віросповідання. До них належать:

- Загальна декларація прав людини (прийнята 10.12.1948);
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (прийнята 04.11.1950);
- Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права (прийнятий 16.12.1966);
- Європейські пенітенціарні правила (прийняті 12.02.1987);
- Правила ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (прийняті 14.12.1990);
- Основні принципи релігійної свободи і допомоги у в'язниці (прийняті 19.04.2010);
- Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими (Правила Мандели, прийняті 18-22.05.2015) [5, с. 47].

Визначальними міжнародними нормативно-правовими актами, які проголошують право на свободу релігії, є Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Міжнародний Пакт про громадянські та політичні права.

Досить детально душпастирську опіку засуджених регламентують Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями (Правила Мандели) та Європейські пенітенціарні правила. У статті 65 Мінімальних стандартних правил поведінки з ув'язненими зазначено, що «в тюремному закладі, в якому знаходиться

достатня кількість ув'язнених, що належать до одного і того ж віросповідання, слід призначати кваліфікованого служителя даного культу або дозволяти йому відправляти там відповідні обряди. Якщо кількість таких в'язнів досить значна і є відповідні умови, то для богослужінь варто призначати відповідний час. Кваліфікований служитель культу, який призначається або допускається до тюремної установи на основі пункту 1 цих Правил, повинен мати можливість регулярно проводити релігійні обряди, і у відведений для цього час періодично відвідувати наодинці в'язнів, які належать до його конфесії, для бесід на релігійні теми. В'язнів не можна позбавляти можливості доступу до кваліфікованих представників будь-якого віросповідання. З іншого боку, якщо ув'язнений заперечує проти відвідування його служителями культу, до його позиції слід ставитися з повною повагою. У межах практичної можливості кожному ув'язненому повинно бути дозволено задовольняти свої релігійні потреби, беручи участь у релігійних обрядах у стінах тюремної установи, і мати у своєму розпорядженні релігійні писання, властиві його віросповіданню» (статті 65–66). У свою чергу, Європейські пенітенціарні правила вказують, що «кожному ув'язненому дозволяється, по мірі можливості, задовольняти свої потреби релігійного, морального та духовного порядку і для цього бути присутнім на службах або зібраннях у місці позбавлення волі та мати у власному розпорядженні необхідні книги та публікації» (стаття 46).

Свобода релігійної діяльності неповнолітніх регламентується Правилами ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі

(прийняті 14.12.1990). Згідно із цими Правилами «кожному неповнолітньому слід дозволяти задовольняти свої потреби, пов'язані з релігійним та духовним життям, в тому числі відвідувати служби і зібрання, що проводяться у його виправному закладі, або брати участь у службах відповідно з обрядами його релігії, а також користуватися необхідними книгами та предметами релігійного культу та навчання відповідно до його віросповідання» [5, с. 48].

Одним із найбільш важливих нормативно-правових актів, які регламентують душпастирську допомогу засудженим, є Основні принципи релігійної свободи і допомоги у в'язниці, прийняті 19.04.2010. Вони ґрунтуються на вказаних міжнародних нормативно-правових документах.

Таким чином, усі зазначені міжнародні нормативно-правові документи відповідають концепції в'язничного управління, яка традиційно визнає можливість богослужіння для задоволення особистих потреб засуджених. У місцях ув'язнення посилення ролі релігії та священнослужителів зумовлюється духовними змінами, що відбуваються в сучасному суспільстві. Релігійна діяльність розглядається як один з головних аспектів тих свобод і форм надання духовної допомоги, які міцно закріпилися в повсякденному житті в'язниць. Відповідно до цих правил керівництво установ виконання покарань має забезпечити, щоб усі засуджені могли безперешкодно і з гідністю сповідувати свою релігію з розумними обмеженнями, що зумовлюються наявними ресурсами та повсякденною пенітенціарною практикою.

Міжнародні нормативно-правові документи, які регламентують душпастирську опіку засуджених та осіб, які тримаються під вартою, втілюються у відповідних вітчизняних нормативно-правових документах, а саме:

- Конституція України;
- Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (прийнятий 23.04.1991);
- Закон України «Про попереднє ув'язнення» (прийнятий 30.06.1993);
- Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (прийнятий 23.06.2005);
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах і установах, що належать до сфери управління ДПтС України» (прийнятий 14.05.2015);
- Кримінально-виконавчий кодекс України (прийнятий 11.07.2003);
- Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВС України (затверджені 18.03.2013);
- Правила внутрішнього розпорядку УВП (затверджені 29.12.2014);
- Положення про Душпастирську раду при ДПтС України (затверджено 07.09.2015);
- Положення про програму диференційованого виховного впливу «Духовне відродження» (затверджено 16.05.2016);
- Методичні рекомендації про заходи щодо взаємодії з релігійними організаціями з питань їх участі в духовному вихованні осіб, які тримаються в установах кримінально-виконавчої системи (затверджені 11.09.1999);
- Статут Української міжконфесійної християнської місії «Духовна та

благодійна опіка у місцях позбавлення волі» (затверджений 26.02.2002);

- Угоди між релігійними організаціями та ДКВС України [5, с. 50].

Найважливішими вітчизняними нормативно-правовими документами, які регламентують свободу релігійної діяльності засуджених, є Конституція та Закони України. У свою чергу, Кримінально-виконавчий кодекс України визначає порядок взаємодії УВП з релігійними організаціями та порядок організації релігійного життя засуджених: у колоніях здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або висловлювати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, підлягають лише тим обмеженням, які необхідні для забезпечення ізоляції, громадської безпеки і встановлені цим Кодексом. Богослужіння і релігійні обряди в колоніях проводять на прохання засуджених або за зверненнями релігійної організації у вільний від роботи час. Засуджені не мають права, посиляючись на свої релігійні переконання, ухилятися від виконання своїх обов'язків, а також установлених вимог режиму відбування покарання. Відправлення релігійних обрядів не повинно порушувати розпорядок дня в установі, а також утискати права інших засуджених. У колонію для відправлення релігійних обрядів можуть бути допущені лише представники релігійних організацій, які офіційно зареєстровані (стаття 128) [6].

Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» визначає, що: «Керівний склад органів та установ ДКВС України сприяє проведенню священнослужителями (капеланами) заходів душпастирської опіки з персоналом» (стаття 23).

Згідно із Законом України від 14.05.2015 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах і установах, що належать до сфери управління ДПтС України» внесено важливі зміни та суттєві доповнення в нормативно-правові документи, які регламентують душпастирську опіку засуджених та осіб, узятих під варту, а саме: унесено зміни до статті 128 Кримінально-виконавчого кодексу України, доповнено цей Кодекс статтею 128-1 «Організація душпастирської опіки засуджених»; унесено зміни до статей 9 і 12 Закону України «Про попереднє ув'язнення» та статті 23 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України».

Не менш важливими для організації душпастирської опіки засуджених та осіб, узятих під варту, є відповідні накази Міністерства юстиції України: Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВС України (наказ від 18.03.2013 № 460/5) та Правила внутрішнього розпорядку УВП (наказ від 29.12.2014 № 2186/5).

Серед угод, укладених між ДКВС України та релігійними організаціями, насамперед варто назвати угоди з УПЦ та УГКЦ.

Згідно з Угодою між ДКВС та УПЦ від 26.08.2011 співпраця відбувається за такими напрямками:

1. Сприяння в будівництві храмів та молитовних кімнат в установах кримінально-виконавчої системи, комплектування необхідною літературою, предметами церковного вжитку.

2. Залучення засуджених до позбавлення волі, а також осіб, які перебувають під наглядом кримінально-виконавчих інспекцій, до церковно-

вного життя, духовно-просвітницька робота із різними категоріями засуджених.

3. Катехизаторська робота та проведення бесід священників з особовим складом ДКВС України.

4. Відзначення та заохочення засуджених до позбавлення волі церковними відзнаками за кращі роботи з художньо-прикладної та літературної тематики, за участь у відповідних конкурсах.

5. Участь у науково-практичних конференціях та зборах як в Україні, так і за її межами.

6. Видавнича діяльність. Видавництво «Молитовника для засуджених», періодичного видання Синодального відділу, а також публікація статей та матеріалів на сторінках періодичних видань ДКВС України.

Варто згадати і про Угоди між ДКВС та УГКЦ від 12.12.2012. Співпраця відбувається за такими напрямками: забезпечення релігійних прав і свобод засуджених та осіб, узятих під варту; пропаганда загальнолюдських цінностей та ідеалів високоморального, відповідального, суспільно корисного і здорового способу життя; благодійна допомога, інформаційна й духовно-просвітницька діяльність, спрямовані на подолання відчуження, соціальної ізоляції осіб, позбавлених волі, на їхнє духовне відродження, а також на профілактику ВІЛ/СНІДу, алкоголізму, наркоманії, залежності від інших психоактивних речовин; сприяння адміністрації УВП і СІЗО у проведенні соціально-виховної роботи із засудженими та особами, узятими під варту, організації їх загальноосвітнього навчання, реалізації освітніх програм із християнської етики; сприяння засудженим, особам, узятим під варту, їхнім сім'ям у відновленні

та підтриманні соціально корисних зв'язків, допомога адміністраціям установ виконання покарань і слідчих ізоляторів у підготовці засуджених до звільнення; підготовка методичних рекомендацій для проведення духовно-морального виховання, задоволення потреб засуджених і осіб, узятих під варту, у здійсненні Святих Таїнств та інших церковних обрядів; залучення можливостей доброчинних інституцій та окремих благодійників для надання допомоги в будівництві й облаштуванні каплиць та молитовних кімнат на території УВП і СІЗО для створення належних умов реалізації духовних потреб засуджених та осіб, узятих під варту; соціальна адаптація та інтеграція засуджених після звільнення; створення та підтримка діяльності центрів соціальної адаптації та інших установ, що здійснюють заходи соціального патронажу звільнених осіб; участь в організації індивідуально-профілактичної роботи із засудженими до покарань у виді громадських та виправних робіт, а також з особами, звільненими від покарання з випробуванням; організація і проведення фестивалів творчості засуджених [5, с. 59].

Висновки. Протягом багатьох десятиліть людство працює над тим, щоб засуджені як члени суспільства зберігали свої права. З цією метою прийнято низку міжнародних правових актів, які мають міждержавний характер. Нормативно-правова основа, яка регулює участь релігійних

організацій у діяльності УВП, включає міжнародні правові документи, закони України та підзаконні нормативно-правові акти. Вони стабільні, на них не поширюється дія соціальної кон'юнктури, яка віддзеркалює політичні, ідеологічні, економічні, релігійні, історичні та кримінологічні чинники [7].

Релігійний вплив на засуджених уважався визначальним для організації всієї процедури виконання кримінального покарання та досягнення його мети ще з моменту започаткування досліджень проблематики цього покарання, адже мети покарання, що полягає в забезпеченні громадської безпеки і відновлення соціальної гармонії, порушеної злочином, можна досягти лише за умови відновлення гармонії в душі самого злочинця на основі принципів гуманізму та індивідуального підходу.

Однак право на свободу віросповідання в місцях позбавлення волі має свої особливості. Воно повинне здійснюватися так, щоб не порушувати правил внутрішнього розпорядку і не обмежувати права інших осіб. Необхідно, насамперед, на законному рівні розробити та прийняти досконалі правила поведінки із засудженими, які б відповідали Європейським пенітенціарним (в'язничним) правилам та передбачили право ув'язнених вільно сповідувати свою релігію і віру, відвідувати служби або зібрання, користуватися предметами культури і релігійної літератури.

Список використаних джерел

1. Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 654-р // База даних «Законодавство України / ВР України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-р> (дата звернення: 24.04.2019).

2. Стеблинська О. С. Міжнародні стандарти забезпечення прав засуджених як складова діяльності органів та установ виконання покарань. *Науковий вісник Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 2. С. 49–55.
3. Дахова І. І. Обмеження реалізації права на свободу віросповідання / Форум права. 2017. № 3. С. 27–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 24.04.2019).
4. Жолтані М. І. Релігійний вплив на засуджених при відбуванні кримінального покарання. *Науково-практична Інтернет-конференція «Юридична наука і практика: пошук правової гармонії»*. 2017. Секція № 5. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1672%3A091017-17&catid=195%3A5-102017&Itemid=241&lang=ru (дата звернення: 24.04.2019).
5. Пахомов І. В. Особливості духовного виховання засуджених та персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України : навчальний посібник. Білоцерківське училище ППП ДКВС України: за заг. ред. проф. Супруна М. О. 2016. С. 122.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон від 11.07.2003 № 1129-IV // База даних «Законодавство України / ВР України». URL: <http://zakon2/rada.gov.ua> (дата звернення: 24.04.2019).
7. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавче право України: Методичні вказівки до використання модульно-рейтингової технології викладення курсу «Кримінально-виконавче право України». URL: <https://westudents.com.ua/glavy/64252-zagalna-deklaratsiya-prav-lyudini.html> (дата звернення: 24.04.2019).

References

1. Konceptiya reformuvannya (rozvitku) penitenciarnoyi sistemi Ukrayini: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 13.09.2017 r. N 654-r // Baza danih «Zakonodavstvo Ukrayini / VR Ukrayini». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-r> (data zvernennya: 24.04.2019) [in Ukrainian].
2. Steblinska, O. S. (2014). Mizhnarodni standarti zabezpechennya prav zasudzhenih yak skladova diyalnosti organiv ta ustanov vikonannya pokaran. *Naukovij visnik Institutu kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi*. 2, 49–55 [in Ukrainian].
3. Dahova, I. I. (2017). Obmezheniya realizatsiyi prava na svobodu virospovidannya / *Forum prava*. 3, 27–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (data zvernennya: 24.04.2019) [in Ukrainian].
4. Zholtani, M. I. (2017.). Religijnij vpliv na zasudzhenih pri vidbuvanni kriminalnogo pokarannya, *Naukovo-praktichna Internet-konferenciya «Yuridichna nauka i praktika: poshuk pravovoyi garmoniyi»*. Sekciya 5. URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1672%3A091017-17&catid=195%3A5-102017&Itemid=241&lang=ru (data zvernennya: 24.04.2019) [in Ukrainian].
5. Pahomov, I. V. (2016). *Osoblivosti duhovnogo vihovannya zasudzhenih ta personalu Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi Ukrayini*. Bilocerkivske uchilishe PPP DKVS Ukrayini [in Ukrainian].
6. Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini: Zakon vid 11.07.2003 N 1129-IV // Baza danih «Zakonodavstvo Ukrayini / VR Ukrayini». URL: <http://zakon2/rada.gov.ua> (data zvernennya: 24.04.2019) [in Ukrainian].
7. Bogatirov, I. G. *Kriminalno-vikonavche pravo Ukrayini: Metodichni vkazivki do vikoristannya modulno-rejtingovoyi tehnologiyi vkladennya kursu «Kriminalno-vikonavche pravo Ukrayini»*. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/64252-zagalna-deklaratsiya-prav-lyudini.html> (data zvernennya: 24.04.2019) [in Ukrainian].

I. Kuz, *Postgraduate of the Criminology and Criminal-Executive Law Chair of the National Academy of Internal Affairs*
e-mail: iryana.kuz1771@gmail.com

Legal regulation of the interaction penal institutions with religious organizations

Nowadays, the process of reforming and improving the penitentiary system continues in Ukraine, which in turn helps to enhance cooperation between the authorities and penal institutions with religious organizations. Only a developed and brought up to international standards penitentiary system can re-socialize a convicted person.

The article deals with the legal principles of engagement of the authorities and penal institutions with religious organizations in the prevention of crime.

Particular attention has been paid to the analysis of international laws and regulations, domestic legislation and subordinate laws and regulations that ensure the right to freedom of religion in places of detention.

Among the analyzed international laws and regulations, the following should be identified: «The Universal Declaration of Human Rights», the Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations», «The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms», «The International Covenant on Civil and Political Rights», «European Prison Rules», «UN Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty», «Basic Principles of Religious Freedom and Assistance in Prison», and «Minimum Standard Rules for the Treatment of Prisoners» (Mandela Rules).

Among the domestic legislation, particular attention has been paid to: the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On Freedom of Conscience and Religious Organizations», the Law of Ukraine «On Pre-trial Detention», the Law of Ukraine «On the State Criminal Execution Service of Ukraine», the Law of Ukraine «On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on the Regulation of the Activity of Clergy (Chaplains) in the Authorities and Establishments Belonging to the Management Sphere of the State Penitentiary Service of Ukraine», the Penal Code of Ukraine and other acts.

Thus, generalizing an international experience and domestic legislation in the execution of sentences, it can be stated that the influence of the church is important in formation of the penitentiary policy of the state, the implementation of the penitentiary process and the impact on the resocialization of the convicted persons.

Keywords: *citizen rights; human rights; provision human and citizen; penitentiary system; organs and penitentiary establishments; crime prevention; religious organization; chaplain.*

Надійшла до редакції 29.04.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.14

УДК 343.8

Махніцька К. Г.,
аспірант кафедри кримінального
права та правосуддя Міжнародного
економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

ЗАБОРОНЕНІ ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ПРЕДМЕТИ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА

У статті з'ясовано соціально-правову природу заборонених для засуджених до позбавлення волі предметів, їх роль і вплив на процес детермінації правопорушень і злочинів у сфері виконання покарань, а також запропоновано комплекс обґрунтованих заходів щодо запобігання цьому суспільно небезпечному явищу.

Ключові слова: заборонені предмети; засуджений; позбавлення волі; персонал колоній; нормативно-правові акти; виконання–відбування покарання; запобігання.

В статье определено социально-правовую природу запрещенных для осужденных к лишению свободы предметов, их роль и влияние на процесс детерминации правонарушений и преступлений в сфере исполнения наказаний, а также предложено комплекс научно обоснованных мероприятий, направленных на профилактику этого общественно опасного явления.

Ключевые слова: запрещенные предметы; осужденный; лишение свободы; персонал колоний; нормативно-правовые акты; исполнение–отбывание наказания; профилактика.

Постановка проблеми. Як свідчить практика виконання – відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк, однією з проблем, що негативно впливають на цей процес, а також спричиняють та обумовлюють скоєння злочинів засудженими та персоналом колоній, є наявність в обігу осіб, які відбувають зазначене кримінальне покарання, заборонених предметів. Зокрема, розпочинаючи з 1991 року [1, с. 15–13] до сьогодні (2018 р.) [2], у засуджених щороку вилучається різно-

манітна кількість не передбачених законом предметів, виробів і речовин (додаток 3 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (далі – ПВР УВП)) [3], збереження і використання яких не дозволяється в місцях позбавлення волі. Так, у 1991 р. в зазначених осіб вилучено 2964 г наркотичних речовин, або у 6,8 раза більше, ніж у 1990 р., а також 398,5 л (у 1990 р. – 117,3 л) спиртних напоїв та 289 тис. 324 крб (у 1990 р. – 176 212 крб) (зростання відповідно у 3,4 раза та

на 64,2 %) [1, с. 2]. Водночас у 2016 році, незважаючи на проведені у сфері виконання покарань реформи, кількість зазначених предметів, що вилучені в засуджених, не зменшилася (при тому, що кількість засуджених, які відбували покарання у виправних і виховних колоніях, зменшилася з 1991 р. (152 тис. осіб) [1, с. 1] до 2016 р. (56 тис.) [4, с. 1–2] майже втричі). Зокрема, у 2016 році в засуджених, позбавлених волі, вилучено 9 тис. 479 грн, 55 л спиртних напоїв, 164 г наркотичних засобів та ін. [4, с. 17–18].

Суттєво не змінилася ситуація й у 2017–2018 рр. при зменшенні кількості засуджених до позбавлення волі до 55 тис. осіб [5]. При цьому, як у попередні роки (1991–2016 рр.), так і сьогодні (2017–2018 рр.), наявність у засуджених, які тримались у виправних і виховних колоніях, заборонених законом предметів, виробів і речовин виступала однією з детермінант, що спричиняла та обумовлювала вчинення злочинів і цими особами, і персоналом зазначених установ виконання покарань (УВП). Так, у 1991 році зареєстровано 800 злочинів (у 1990 р. – 1038), учинених засудженими [1, с. 1], та 19 – за участю персоналу цих УВП [1, с. 22]. У свою чергу, у 2016 році ці показники мали такий вигляд: засуджені вчинили 298 злочинів [4, с. 1], а персонал колоній – 102 злочини [4, с. 12].

Постановка завдання. Таким чином, слід визнати, що існує складна прикладна проблема, яка має бути вирішена, зокрема, і на доктринальному рівні. Саме зазначені обставини обумовили вибір об'єкта та предмета дослідження в цій науковій статті, а також визначили її основне завдання: на основі результатів аналізу

наукових і нормативно-правових джерел, а також практики їх використання у сфері виконання покарань запропонувати комплекс науково обґрунтованих заходів, спрямованих на запобігання проникненню до засуджених, позбавлених волі, заборонених для зберігання і використання цими особами предметів у ході виконання – відбування даного кримінального покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як засвідчило вивчення наукової літератури, активним пошуком ефективних шляхів і засобів боротьби із зазначеним суспільно небезпечним явищем у місцях позбавлення волі займаються такі науковці, як В. А. Бадира, О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. Г. Колб, І. М. Копотун, В. О. Меркулова, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Форенюк, І. С. Яковець та інші вчені. Поряд із цим досі на науковому рівні питання щодо ролі та впливу заборонених предметів у змісті злочинної поведінки засуджених і персоналу колоній вивчено недостатньо, що й стало вирішальним при виборі теми цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено в частині сьомій статті 106 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України, перелік і кількість предметів та речей, які засуджені можуть мати при собі, визначаються нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. При цьому зберігання такими особами при собі речей, а також предметів, які заборонено використовувати в колоніях, не допускається [6]. Зокрема, такий перелік предметів, виробів і речовин, зберігання та використання яких засудженими заборонено, установ-

лено в додатку 3 до ПВР УВП (предмети, вироби та речовини, вилучені з цивільного обігу; будь-яка зброя; пересувні засоби; гроші та цінності; інші) [3].

Такий підхід законодавця до регулювання цього питання визнати правильним не можна, він суперечить вимогам чинного законодавства України (ст. 2 КВК). Зазначена позиція ґрунтується на таких аргументах:

1. Відповідно до положень пункту 14 статті 92 Конституції України, виключно законами визначається організація і діяльність органів та установ виконання покарань.

Як з цього приводу зазначено в ст. 8 Основного закону, Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймалися на основі Конституції України і повинні відповідати їй [7]. До того ж, як це впливає зі змісту пункту 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечується захистом правосуддя [8, с. 136].

Виходячи з цього, навряд чи можна вважати достатнім уведення заборони для засуджених, позбавлених волі, на рівні підзаконних правових джерел Міністерства юстиції України.

2. Згідно з рішенням Конституційного Суду України від 9 липня 1998 року № 12-рп/98 (справа про

офіційне тлумачення терміну «законодавство»), підзаконні нормативно-правові акти до джерел законодавства України не належать [9].

До того ж на науковому рівні доведено, що регулювати питання виконання – відбування покарання відомчими правовими актами не можна, позаяк це не тільки суперечить чинному законодавству України, а й створює умови для зловживань і злочинів з боку персоналу УВП [10, с. 176–203]. Як у зв'язку з цим слушно зауважив А. Х. Степанюк, те, що в Конституції України відображено розуміння виконання покарань саме як діяльності, дозволяє не просто пізнавати реальність у нових межах кримінально-виконавчої системи, а й указує на законодавче джерело її регулювання, доцільності, розвитку, змін, удосконалення, причому джерело, яке можна досягнути розумом, позбавлене будь-якої містифікації, бо на місці вірування в можливість перевищення кожного засудженого має возвеличитися Закон [11, с. 424].

Ураховуючи зазначене, знову ж таки варто визнати, що регулювання питань, які стосуються заборонених предметів в УВП, підзаконними нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України є таким, що не відповідає вимогам Конституції України.

3. Відповідно до вимог частини четвертої статті 7 КВК України правовий статус засуджених визначається законами України, а також цим Кодексом, виходячи з порядку й умов виконання та відбування конкретного виду покарання. До того ж, як це впливає зі змісту частини першої статті 7 КВК, держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених.

Виходячи з цього, також слід констатувати, що визначення переліку предметів, зберігання та використання яких заборонено для засуджених у місцях позбавлення волі, не на рівні закону, а на підставі ПБР УВП, є діяльністю неконституційною.

Такий висновок, крім цього, ґрунтується на положеннях частини третьої статті 63 Конституції України, у якій зазначено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

З огляду на зазначене та з метою приведення норм КВК у відповідність до вимог Основного закону варто частину першу статті 102 цього Кодексу викласти в новій редакції, а саме:

«Перелік та кількість предметів і речей, які засуджені можуть мати при собі, визначаються законом».

Виходячи з цього, КВК слід доповнити статтею 102-1 «Перелік предметів, виробів і речовин, збереження і використання яких засудженими заборонено», виклавши її в редакції, що зазначена в додатку 3 до ПБР УВП.

Додатковим аргументом на користь запропонованої зміни до КВК виступають теоретичні положення щодо змісту норм кримінально-виконавчого права, відповідно до яких суб'єктами кримінально-виконавчих правовідносин є персонал органів та УВП і засуджені (у цьому випадку – особи, позбавлені волі) [12, с. 125–126], а тому віддавати перевагу в цих відносинах одному з них (зокрема, персоналу колоній через регулювання питань щодо заборонених предметів можливостями відомчих (підзаконних) нормативно-правових актів) не можна.

Саме на цьому аспекті акцентують увагу положення Європейських пенітенціарних правил (ЄПП), у пункті 2 частини I яких зазначено, що особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були законно позбавлені за рішенням суду [13, с. 6]. При цьому, прийнявши у 2004 році Закон України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [14] та у 2014 р. – Закон України «Про приведення умов тримання засуджених до позбавлення волі до європейських стандартів» [15], наша держава зобов'язана, у тому числі, провести своєрідну «ревізію» норм кримінально-виконавчого законодавства, які суперечать як нормам міжнародного права, так і Конституції України.

І, зрештою, чому так важливо вносити зміни до КВК з питань, що стосуються переліку предметів і речей, які засуджені можуть мати при собі?

Як видається, пояснення такої необхідності лежить, принаймні, у двох площинах, а саме:

а) історичній, тобто в тій суспільній практиці виконання – відбування покарань, яка склалася в історичному вимірі. Зокрема, з 1917 по 1939 рік, коли права та законні інтереси засуджених радянська репресивна влада просто ігнорувала, у тому числі й шляхом уведення різноманітних заборон для цих осіб, зокрема щодо користування в місцях позбавлення волі відповідними предметами і речами [16, с. 350–361]. Саме цей «рудимент» (лат. rudimentum – слід явища, яке знищено) [17, с. 510] тоталітарного режиму відображено в чинному кримінально-виконавчому законодавстві України (зокрема, в ч. 4 ст. 107 КВК);

б) змістовий – щодо змісту принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань (стаття 5 КВК), пріоритетним серед яких є принцип законності.

У кримінально-виконавчому праві, як правильно зауважив І. Г. Богатирьов, принцип законності виявляється в забезпеченні верховенства закону, який регулює виконання покарання та його пріоритети, перед чинними нормативними актами, що регулюють суспільні відносини в цій сфері [12, с. 151].

Висновки. Таким чином, аналіз нормативно-правових джерел і наукової літератури дозволяє констатувати, що встановлений у законі порядок визначення переліку предме-

тів, засобів і речовин, зберігання і використання яких засудженими до позбавлення волі заборонено, не відповідає нормам Конституції України та має бути видозмінений з урахуванням сучасних правових реалій і бажань України інтегруватися в європейський правовий простір.

Необхідність видозміни кримінально-виконавчого законодавства України обґрунтовано ще й тим, що зберігання та використання заборонених предметів засудженими в місцях позбавлення волі є однією з умов, що складають зміст детермінаційного комплексу причин і умов, які призводять до вчинення злочинів у сфері виконання покарань [18, с. 114–142].

Список використаних джерел

1. Некоторые показатели деятельности учреждений уголовно-исполнительной системы МВД Украины : Информ. бюллетень. Киев : Главное учреждение по исполнению наказаний МВД Украины, 1992. 28 с.
2. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду за засудженими в установах Державної кримінально-виконавчої служби України у 2018 році : річний звіт. URL: <https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index> (дата звернення: 13.05.2019).
3. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : затв. наказом Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 року № 2813/5. Київ: Міністерство юстиції України, 2018. 116 с.
4. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
5. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України : дані Департаменту ДКВС України, 2019. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075;jsessionid=6204DE81B237C4083D5D7D16EBF5BE7> (дата звернення: 13.05.2019).
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : прийнятий 11 липня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3-4. Ст. 21.
7. Конституція України : чинне законодавство станом на 16 січня 2019 року : офіц. текст. Київ : Алерта, 2019. 80 с.
8. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 № 9. *Постанови Пленумів Верховного Суду України в кримінальних справах*. Упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 136–141.

9. Рішення Конституційного Суду України «У справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство»), № 12-рп/98 від 9 липня 1998 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 32. Ст. 1209.

10. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт профілактики злочинів : монографія. Луцьк : «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2006. 464 с.

11. Степанюк А. Х. Вибрані праці / уклад. К. А. Автухов. Харків : Право, 2017. 608 с.

12. Кримінально-виконавче право України : підручник / О. М. Джужа, І. Г. Богатирьов, О. Г. Колб, В. В. Василевич та ін.; за заг. ред. д. ю. н., проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2010. 752 с.

13. Європейські пенітенціарні правила : Рекомендація Ради Європи R(2006)2. Донецьк : «Донецький Меморіал», 2010. 32 с.

14. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1629-IV. *Урядовий кур'єр*. 2004. 20 квіт. С. 2-3.

15. Про приведення умов тримання засуджених до позбавлення волі до європейських стандартів : Закон України від 8 квітня 2014 року. *Голос України*. 06.05.2014. № 87.

16. Бойко І. Й. Кримінальні покарання в Україні (IX–XX ст.) : навч. посібник. Львів : ЛНЦ імені Івана Франка, 2013. 408 с.

17. Булыко А. Н. Большой словарь иностранных слов. 35 тысяч слов. Изд. 3-е, испр., перераб. Москва : Мартин, 2010. 704 с.

18. Корупційні та інші злочини, що вчиняються у сфері виконання покарань: кримінологічна характеристика та запобігання: навч. посібник / за заг. ред. д. ю. н., проф. О. Г. Колба. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2019. 444 с.

References

1. Nekotorye pokazateli deyatelnosti uchrezhdenij ugovovno-ispolnitelnoj sistemy MVD Ukrainy: Inform. byulleten. Kiev: Glavnoe uchrezhdenie po ispolneniyu nakazaniy MVD Ukrainy (1992) [in Russian].

2. Pro stan pravoporyadku, izolyaciyi ta naglyadu za zasudzhenimi v ustanovah Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi Ukraini u 2018 roci: richnij zvit. URL: <https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index> (data zvernennya: 13.05.2019) [in Ukrainian].

3. Pravila vnutrishnogo rozporядku ustanov vikonannya pokaran: zatv. nakazom Ministerstva yusticiyi Ukraini vid 28 serpnia 2018 roku N 2813/5. Kiyiv: Ministerstvo yusticiyi Ukraini. (2018) [in Ukrainian].

4. Pro stan pravoporyadku, izolyaciyi ta naglyadu, diyalnist pidrozdiliv ohoroni, pozhezhnoyi bezpeki ta voyenizovanih formuvan Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi Ukraini u 2016 roci: Departament DKVS Ministerstva yusticiyi Ukraini. (2017) [in Ukrainian].

5. Zagalna harakteristika Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi Ukraini: dani Departamentu DKVS Ukraini, 2019. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075;jsessionid=6204DE81B237C4083D5D7D16EBF5BE7> (data zvernennya: 13.05.2019) [in Ukrainian].

6. Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukraini: priinyatij 11 lipnya 2003 roku. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukraini*. 2004. N 3-4. St. 21 [in Ukrainian].

7. Konstituciya Ukraini: chinne zakonodavstvo stanom na 16 sichnya 2019 roku: ofic. tekst. Kiyiv: Alerta [in Ukrainian].

8. Pro zastosuvannya Konstituciyi Ukrayini pri zdiysnenni pravosuddya: postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini vid 01.11.1996 N 9. Postanovi Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini v kriminalnih spravah. Uporyad. V. V. Rozhnova, A. S. Sizonenko, L. D. Udalova. Kiyiv: PALIVODA A. V. (2011). [in Ukrainian].
9. Rishennya Konstitucijnogo Sudu Ukrayini «U spravi za konstitucijnim zvernenniam Kiyivskoyi miskoyi radi profesijnih spilok shodo oficijnogo tlumachennya chastini tretroyi statti 21 Kodeksu zakoniv pro pracyu Ukrayini (sprava pro tlumachennya terminu «zakonodavstvo»), N 12-rp/98 vid 9 lipnya 1998 r. Oficijnij visnik Ukrayini. 1998. N 32. St. 1209 [in Ukrainian].
10. Kolb, O. G. (2006). *Ustanova vikonannya pokaran yak sub'yekt profilaktiki zlochiniv*. Luck: «Vezha» Volin. derzh. un-tu imeni Lesi Ukrayinki [in Ukrainian].
11. Stepanyuk, A. H. (2017) *Vibrani praci / uklad. K. A. Avtuhov*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
12. Dzhuha, O. M., Vasilevich, V. V., Kolb, O. G. (2010). *Kriminalno-vikonavche pravo Ukrayini*: pidruchnik. Kiyiv: Atika [in Ukrainian].
13. Yevropejski penitenciarni pravila: Rekomendaciya Radi Yevropi R(2006)2. Doneck: «Doneckij Memorial» (2010) [in Ukrainian].
14. Pro zagalnodержavnu programu adaptaciyi zakonodavstva Ukrayini do zakonodavstva Yevropejskogo Soyuzu: Zakon Ukrayini vid 18 bereznia 2004 r. N 1629-IV. Uryadovij kur'yer. 2004. 20 kvit. S. 2–3 [in Ukrainian].
15. Pro privedennya umov trimannya zasudzhenih do pozbavlennya voli do yevropejskih standartiv: Zakon Ukrayini vid 8 kvitnya 2014 roku. *Golos Ukrayini*. 06.05.2014. N 87 [in Ukrainian].
16. Bojko, I. J. (2013). *Kriminalni pokarannya v Ukrayini (IX–XX st.)*: navch. posibnik. Lviv: LNC imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
17. Bulyko, A. N. (2010). *Bolshoj slovar inostrannyh slov*. 35 tysyach slov. Izd. 3-e, ispr., pererab. Moskva: Martin [in Ukrainian].
18. Kolb, O. G. (Zag. red). (2019). *Korupcijni ta inshi zlochini, sho vchinyayutsya u sferi vikonannya pokaran: kriminologichna charakteristika ta zapobigannya*: navch. posibnik. Kiyiv: Kondor [in Ukrainian].

K. Mahnitska, *Postgraduate student of the Criminal Law and Justice Chair of the Academician Stepan Demianchuk International Economic and Humanitarian University*

Things, which are prohibited for use in the places of deprivation of liberty: concept, essence and social danger

The article defines the social and legal nature of the things, which are prohibited for the persons, who are sentenced to deprivation of liberty, as well as their role and influence on the process of determining offenses and crimes in the process of execution of punishment. It also suggests some scientifically based measures aimed at preventing that socially dangerous phenomenon.

The analysis of the normative and legal sources and scientific literature allows us to say that the procedure for determining the term of the things, means and substances, which are prohibited to be stored and used by the inmates, does not corre-

spond to the norms of the Constitution of Ukraine and should be modified in accordance with the modern legal realities and Ukraine's desire to be integrated into the European legal space.

It should be mentioned that the list of those things, which are prohibited for the inmates in the places of deprivation of liberty, is made not at the legislative level, but on the basis of the rules of the internal order of the penal establishments. So, it is unconstitutional. Such conclusion is based on the provisions of the part 3 of the article 63 of the Constitution of Ukraine, which states that a convict enjoys all the human and civil rights, with the exception of restrictions established by law and by the court sentence or decision.

Taking into account the above mentioned and in order to bring the provisions of the Criminal-Executive Code of Ukraine into accordance with the requirements of the Constitution of Ukraine, the part 1 of the article 102 of that Code should be in the new wording, namely: «The list and the quantity of the objects and things, which the inmates may have, are determined by law». Therefore, the Criminal-Procedural Code of Ukraine should be amended by the article 102-1 «The list of objects, things and substances, the storage and use of which is prohibited for the convicted», giving the wording, which is specified in the annex 3 of the Regulation of the internal rules of the penal establishments.

Keywords: *prohibited items; convict; deprivation of liberty; penal personnel; regulations; execution-serving the sentence; prevention.*

Надійшла до редакції 05.04.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.15

УДК 343.81

*Халавка В. І.,
начальник Софіївської виправної колонії
№ 45 Міністерства юстиції України*

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ ТА ЗАБОРОННИХ ЗАХОДІВ У ДЕРЖАВНИХ І ПРИВАТНИХ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ

У статті аналізується застосування заохочувальних та заборонних заходів персоналом кримінально-виконавчої служби. Розглянуто, як засвоюються вказані заходи засудженими до позбавлення волі. Визначено проблеми неякісного карально-виправного впливу на засуджених до позбавлення волі працівників установ, основними серед яких є недостатність або відсутність відповідних професійних навичок, брак часу, що не дає можливості якісно застосовувати індивідуальні та диференційовані заходи впливу, відсутність належного фінансування.

Висвітлено питання запровадження досвіду іноземних країн у застосуванні заохочувальних та заборонних заходів у державних і приватних кримінально-виконавчих установах виконання покарань.

Ключові слова: заохочувальні заходи; заборонні заходи, засуджені, реалізація покарання, кримінально-виконавча служба, персонал.

В статье анализируется применение поощрительных и запрещающих мер персоналом уголовно-исполнительной службы. Рассмотрено, как осужденными к лишению свободы усваиваются указанные меры. Определены проблемы некачественного карательно-исправительного воздействия на осужденных к лишению свободы работников учреждений, основными из которых являются недостаток или отсутствие соответствующих профессиональных навыков, дефицит времени, не дающий возможности качественно применять индивидуальные и дифференцированные меры воздействия, отсутствие надлежащего финансирования.

Освещены вопросы внедрения опыта зарубежных стран по применению поощрительных и запрещающих мер в государственных и частных уголовно-исполнительных учреждениях исполнения наказаний.

Ключевые слова: поощрительные меры; запрещающие меры; осужденные; реализация наказания; уголовно-исполнительная служба; персонал.

Постановка проблеми. Проблеми зміцнення правопорядку в суспільстві, протидії злочинності були і залишаються одними з найважливіших, а тому не випадково, що

за всю свою історію розвитку людство намагалося будь-яким способом боротися проти проявів, які суперечили загальноприйнятим поняттям моралі, громадської безпеки та по-

рядку. Забезпечувати дотримання вимог Конституції України, інших законів – це обов'язок усіх органів держави і посадових осіб, громадських організацій і громадян [1, с. 4]. Визначивши це, наша держава приєдналася до європейського і світового бачення зазначеної проблеми, намагається створити відповідні передумови для її вирішення в усіх сферах взаємин особи і суспільства, громадянина і держави.

Поступове втілення політики лібералізації українського суспільства вплинуло на суттєву перебудову кримінально-виконавчого законодавства й відомчих нормативних актів, що, зокрема, позначилося на створенні нової правової бази, спрямованої на захист прав засуджених, у тому числі у сфері застосування заохочувальних та заборонних заходів. Однак аналіз проблем практики й теоретичних поглядів на застосування вказаної правової бази свідчить, що вона має свої специфічні особливості, пов'язані із суттєвим впливом положень відомчих актів на реалізацію покарання, особливо засудженням до позбавлення волі. Тому доцільним є аналіз норм вітчизняного кримінально-виконавчого права та інших нормативно-правових актів, діяльності персоналу, який регулює, забезпечує та виконує заохочувальні та заборонні заходи, з метою вдосконалення українського законодавства.

Крім зазначеного, необхідно підкреслити, що професійна діяльність персоналу кримінально-виконавчої служби (далі – КВС) базується на реалізації правових і моральних вимог, а дотримання законності та недопущення ними правопорушень – головний показник зрілості

та надійності працівників. У зв'язку із цим суттєвого значення набувають питання, наскільки персонал КВС є професійним, здатним виконувати поставлені завдання. Адже поряд з удосконаленням структури, технічною модернізацією кримінально-виконавчих установ (далі – КВУ) необхідно концентрувати увагу на підвищенні якісного рівня кадрів, розвитку нових форм застосування карально-виховних заходів до засуджених, які відбувають покарання, і управління цим процесом, удосконаленні системи стимулювання й оцінки поведінки засуджених, ініціюванні їх самовдосконалення та виправлення. Проте, ураховуючи специфіку роботи установ та їх закритість, частина питань залишаються невирішеними.

Треба вказати й те, що існуюча кримінально-виконавча система має суттєві недоліки в частині фінансового забезпечення, що впливає на дотримання засудженими режимних вимог, не дає повною мірою застосовувати заходи, що визначені карально-виправним впливом. Через брак коштів у державі дедалі частіше обговорюється питання створення приватних в'язниць, оскільки ця модель існує в багатьох країнах світу.

Усе зазначене підкреслює актуальність питання застосування заохочувальних та заборонних заходів персоналом кримінально-виконавчої служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теренах незалежної України над проблемами кримінально-виконавчого права досить плідно працюють такі науковці, як К. А. Автухов, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, І. В. Боднар, А. В. Градецький, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа,

В. М. Дрьомін, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. Г. Крикушенко, О. В. Лисодєд, В. М. Пальченкова, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. В. Царюк, Ю. В. Шинкарьов, І. С. Яковець та ін. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, зазначені питання залишаються дискусійними та не мають чіткого визначення. Передусім, це стосується можливостей здійснення комплексного, якісного карально-виправного впливу на засуджених.

Постановка завдання. Дослідити застосування заохочувальних та заборонних заходів персоналом КВС, визначити прогалини та недоліки цієї роботи та показати досвід іноземних країн у застосуванні заохочувальних та заборонних заходів у державних та приватних кримінально-виконавчих установах виконання покарань.

Виклад основного матеріалу. Частиною першою статті 1 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК) визначено, що кримінально-виконавче законодавство регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою забезпечення досягнення цілей покарання, а саме кари, виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами [2]. Основне навантаження з реалізації покарання лягає на кримінально-виконавче законодавство та діяльність адміністрацій КВУ. Не менш серйозним завданням є створення належних умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, а також мінімізація несприятливого впливу покарання на особу засудженого і звільненого. І дуже важливим, на наш погляд, є декларуван-

ня державою шляхів вирішення цих завдань, зокрема, визначення основних організаційних і правових принципів надання соціальних послуг особам, що знаходяться в складних життєвих обставинах після звільнення з місць позбавлення волі.

Виходячи із сутності та змісту покарання, його заборонні заходи реалізуються шляхом установаження різних правообмежень засудженим у процесі відбування покарання. Вони охоплюють, насамперед, сферу їх суб'єктивних прав. Одне кримінальне покарання відрізняється від іншого (наприклад, позбавлення волі від громадських робіт), насамперед, змістом карального впливу, тим, які права та законні інтереси і якою мірою зачіпаються при виконанні покарання, які страждання та труднощі відчуває при цьому засуджений.

У науковій літературі та більшості нормативних документів Міністерства юстиції України на заборонні та заохочувальні засоби покладається забезпечення режиму і заходів впливу на засудженого, що сприяє досягненню цілей покарання на стадії його виконання і відбування, тому що цей процес є цілісним і єдиним. Заборонні заходи здійснюються в процесі діяльності УВП і є практичним вираженням теоретичних положень кримінально-виконавчого права, системи поглядів, концепцій, теорій про застосування покарання. Зокрема, у разі позбавлення волі особи заборонні заходи включають фізичну ізоляцію засуджених від суспільства, що полягає в забезпеченні охорони території, де вони перебувають, необхідності пересування під конвоем тощо. Не допускається спілкування засуджених поза встановленими правилами

з особами, які знаходяться на волі. Їм заборонено порушувати межі житлових і виробничих об'єктів, виходити без дозволу адміністрації за межі ізолюваних ділянок. Хоча фізична ізоляція засуджених має відносний характер, на перший погляд, зберігається їх духовна свобода. Проте насправді перебування в ізоляції назавжди залишає на позбавлених волі особах негативні відбитки – фізичні, духовні, матеріальні. Особливо такі негативні прояви спостерігаються в жінок та неповнолітніх, оскільки викликають у засуджених образи, невдоволення і навіть відчай, адже через особливий правовий статус засуджених обмежуються їх матеріальні та духовні потреби. Так, пересування територією та вільний час суворо регламентуються, їжа видається в певний час і за визначеними нормами, обмежено задоволення статевих потреб. Також засуджені обмежені в можливості виявляти безпосередню турботу про сім'ю, виховувати дітей, спілкуватися з батьками та рідними тощо. Соціальна ізоляція пригнічує особу і навіть може викликати психічні стреси.

Шляхом заохочення до правислухняної поведінки засудженим надається право на побачення і телефонні переговори, короткострокові виїзди за межі місць позбавлення волі, вони мають змогу листуватися. Ступінь ізоляції істотно знижується у зв'язку з використанням засудженими засобів масової комунікації, що забезпечує постійний духовний вплив суспільства на осіб з метою повернення їх до суспільно корисної праці. Особливе місце в системі заходів заохочення займає умовно-дострокове звільнення осіб, які відбувають покарання у виді позбав-

лення волі, що є одним із найбільш поширених видів звільнення від відбування покарання та успішно застосовується як в Україні, так і в більшості країн світу.

Таким чином, неухильне дотримання правил режиму є основою для виконання і відбування кримінального покарання, ефективного використання інших засобів виправлення засуджених. До того ж режим відповідно до частини третьої статті 6 КВК є одним з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених, який застосовується з урахуванням виду покарання, тяжкості й мотивів учиненого злочину, особи винного [2]. У літературі наведено різні визначення поняття режиму, але зазвичай під режимом розуміють сукупність норм кримінально-виконавчого права, які регулюють порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, що забезпечують реалізацію кари стосовно засуджених, і умови, що створюють з метою ефективного застосування інших заходів виховного впливу.

Незважаючи на важливість означеного, постає питання про те, чому застосування заохочувальних та заборонних заходів у процесі здійснення карально-виправного впливу нерідко не приводить до бажаного результату – виправлення та ресоціалізації засуджених. Як видається, відповідь на це питання має дві складові частини.

По-перше, це персонал, його професіоналізм, спроможність комплексно і якісно впливати на засуджених, стимулювати до правислухняної поведінки та засвоєння виправних програм [3, с. 296–298]. Підкреслимо, що до суб'єктів, які здійсню-

ють карально-виправний вплив на засуджених, треба відносити керівництво на чолі з начальником, заступників начальника УВП (за нагляду і безпеки, з організації охорони, із соціально-виховної роботи); керівників відділів і служб, окремих посадових осіб. Зокрема, це начальник і працівники оперативного відділу; начальник і працівники відділу з нагляду і безпеки; начальник і працівники відділу з організації охорони; черговий помічник начальника УВП з підлеглими; начальник відділення соціально-психологічної служби, начальник відділу з контролю за виконанням судових рішень, інспектори та психологи. Крім того, працівники виробничо-технічних служб, матеріально-побутового забезпечення, представники загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, медичної служби УВП на чолі з керівниками вказаних відділів та служб, а також інший особовий склад, який, у межах компетенції, залучається до впровадження заохочувальних та заборонних заходів.

По-друге, це категорія засуджених, які відбувають покарання. З цього приводу А. Х. Степанюк зауважує, що свідомість засудженої особи підлягає примусовому коригуванню, результатом якого має бути виправлення та ресоціалізація. Однак, торкаючись процесу виправлення особи, він зазначає, що примусове виправлення не здатне привести до очікуваних результатів, бо воно зустрічає якщо не опір, то щонайменше неприйняття його з боку засуджених [4, с. 4–13]. Можливо, через звикання до певного протоколу поведінки і справді можна вплинути на звички особи, однак абсолютно не доведено те, що це пов'язано зі зміною свідомо-

сті людини в позитивний бік. Найчастіше ці звички не впливають на механізми мотивації та прийняття рішень під впливом пріоритету соціальних норм, якщо, звичайно ж, особа добровільно не переосмислила своє життя і ціннісні орієнтації, а головне, не схиляється до виправдовування досягнення власних цілей через можливість знехтувати інтересами інших. Крім того, якщо персоналом заохочувальні або заборонні заходи, виправні програми тощо будуть застосовуватися недостатньо або неправильно, то засуджений буде всіляко протистояти виховному процесу, навіть якщо загалом його поведінка є правослухняною. Тому важливо дотримувати рівновагу між тиском (обов'язковим виконанням усіх режимних розпоряджень, інших заборонних заходів) і підтримкою (запобіганням емоційно-афективному перенапруженню, стабілізацією внутрішнього стану, переключенням видів діяльності, залученням громадськості), щоб у процесі відбування покарання стимулювати засудженого до виправлення.

Розгляд можливостей УВП якісно впроваджувати заходи карально-виправного впливу дає підстави стверджувати про недосяжність позитивного результату в умовах недостатньої кваліфікації персоналу за цим напрямом та у зв'язку з обмеженим фінансуванням установ. Альтернативою УВП державного зразка могли би стати приватні кримінально-виконавчі установи (далі – ПКВУ), дискусія про можливість упровадження яких у систему виконання покарань триває не один рік. На нарадах, що проводяться Міністерством юстиції України, на наукових конференціях, у непоодиноких пуб-

лікаціях та висловлюваннях правників і правозахисників існує низка діаметрально протилежних думок щодо цього питання, наводиться як позитивний, так і негативний досвід інших країн.

Нами також проаналізовано досвід Великобританії, Ізраїлю, Казахстану, США та ін. щодо можливості функціонування ПКВУ. Зокрема, з початку 2000-х років в Ізраїлі та Казахстані з ентузіазмом сприйнято впровадження приватних в'язниць як альтернативи державним УВП, взірцем упровадження європейських стандартів. Проте реальністю ПКВУ так і не стали. Так, в Ізраїлі закон, що допускав існування приватних в'язниць, схвалений парламентом у 2004 р., а компанія AFI Group навіть побудувала будинок на 2000 осіб. Але в'язницю так і відкрито, оскільки у 2009 р. Верховний суд Ізраїлю визнав цей закон таким, що суперечить Конституції країни. У поясненні сказано, що одним з базових правових принципів в Ізраїлі є те, що право на використання насильства, зокрема, на дотримання кримінально-виконавчого законодавства шляхом поміщення людей за ґрати є одним з основних повноважень держави. Передача права утримувати людей в'язницям, які є приватними компаніями та мають на меті одержання прибутку, позбавляє вирок легітимності. Так само Міністерство національної економіки Республіки Казахстан дало негативний економічний висновок за проектом «Будівництво і здача в експлуатацію виправної установи на 1500 місць в Південно-Казахстанській області (м. Шимкент)». Незважаючи на те, що ця в'язниця повинна була відповідати євростандарту, що включає в себе медичний блок, школу, культурно-

спортивний блок з магазином, бібліотеку, перукарню й актовий зал, у її будівництві відмовлено, а кошти передано на будівництво державної виправної колонії.

Крім указаних, можна навести й інші приклади (Молдова, Російська Федерація тощо), коли причинами відмовив побудові та використанні ПКВУ були численні протести правозахисників, які наполягали, що приватні в'язниці за своєю сутністю є узаконеним рабством, оскільки державні виправні установи – це місце відбування покарання та виправлення людини, а приватні – просто бізнес на людях, використання трудових ресурсів для отримання прибутку. Виправлення засудженого і його подальша ресоціалізація власників ПКВУ не турбують. На жаль, більшість висловлювань «проти» стосувалася лише використання праці засуджених.

Існує позитивний досвід функціонування ПКВУ, зокрема, у Великобританії, Голландії, Німеччині, США, особливо в частині використання можливостей карально-виправного впливу на засуджених. Так, у США для проведення виправних програм, що включають заохочувальні та заборонні заходи, за кошти приватної установи за тимчасовою трудовою угодою проводиться набір професіоналів, які застосовують свої знання, навички, досвід для виправлення засуджених. У Великобританії є і приватні, і державні в'язниці, при цьому практично відсутні будь-які порушення та зловживання персоналу. Навпаки, утримання одного ув'язненого в приватній в'язниці дешевше, ніж у державній, їжа більш калорійна, умови утримання значно кращі. На конкурсній основі прово-

диться відбір персоналу, основним завданням якого є виправлення та ресоціалізація засудженого.

Про можливості запровадження ПКВУ досить влучно висловився заступник Міністра юстиції Д. В. Чернишов, який підкреслив, що «ця модель існує в багатьох країнах світу. Наприклад, у США держава платить таким бізнесменам гроші з розрахунку витрат на одного ув'язненого. Вони перед цим виставляють свої пропозиції на конкурс. А держава не витрачає коштів на будівництво. Природно, що в такому випадку існують законодавчі правила, які регламентують режим утримання ув'язнених у приватних закладах, зміст виправних заходів тощо» [5].

Нами здійснено інтерв'ювання персоналу, правозахисників, пересічних громадян та засуджених з приводу можливостей побудови та функціонування приватних установ в Україні. На жаль, більшість пересічних громадян та правозахисників негативно сприйняли таку ідею (обирати можна було декілька варіантів відповідей або дати власну). Свою думку вони обґрунтовували тим, що приватні особи будуть зловживати залученням засуджених до тяжкої праці (62 %), мати надлишкові прибутки, з яких на утримання в'язниць передаватиметься мінімум коштів (21 %), створювати комфортні умови для відбування покарань для засуджених окремих категорій (33 %). Серед персоналу, який висловився проти приватних установ, домінувала думка про те, що не буде забезпечено професійну охорону та нагляд за засудженими (41 %), не всі засуджені перебуватимуть у рівних умовах (31 %).

Прихильниками впровадження ПКВУ здебільшого були засуджені та

частина персоналу. Їх відповіді торкалися належного фінансового забезпечення (47 %), харчування (89 %), належних умов утримання (24 %), працевикористання, що дасть змогу отримати гідну професію для майбутнього (42 %).

Необхідно підкреслити, що опитаними на карально-виправний вплив, який необхідно здійснювати в УВП, жодним чином не вказано. Це ще раз спонукає до думки, що сьогодні у виправних колоніях на виправні програми, заходи заборонні та, особливо, заохочувальні достатня увага не звертається.

Ми переконані, що суспільство повинно зробити певні висновки. Система виконання покарань України знаходиться на переломі, коли стали очевидними загострені розбіжності між консервативністю чинного кримінально-виконавчого законодавства і рухом країни до гуманізму та демократії, побудови правової держави. Кримінально-виконавча система останнім часом переживає складний період, бо виявилася заручницею змін, що відбуваються в Україні. Діяльність установ охоплює широкі верстви населення: від самих засуджених та адміністрації колоній до родичів, потерпілих і свідків. За останні роки місця позбавлення волі змінилися, на жаль, не на краще: відзначається високий рівень злісних правопорушень засуджених, що, у свою чергу, призводить до критичних ситуацій у деяких із них і значно ускладнює оперативну обстановку, бракує коштів на сучасне будівництво, медичне забезпечення тощо. Шкода, що в умовах сучасної моделі економіки держава втратила економічний інтерес до системи та загальом до людей, які відбувають пока-

рання і працюють у ній. Ми переконані, що зміни в УВП повинні мати на меті як підвищення ефективності діяльності кримінально-виконавчої системи, дотримання прав осіб, стосовно яких виконується покарання, так і повернення суспільству громадян, які надалі відмовляться від учинення суспільно небезпечних діянь.

Висновки. Таким чином, кримінально-виконавчі заохочувальні та заборонні заходи повинні підпорядковуватися пенітенціарній ідеї та сприяти її реалізації і розвитку, бо саме вона на ґрунті каяття за вчинений злочин акумулює в собі соціальну мету та потребу суспільства в досягненні стану виправлення й ресоціалізації злочинця, а на цьому ґрунті – становлення його як законослухняної людини.

Заохочувальні та заборонні заходи мають застосовуватися комплексно і всебічно як виховними так і оперативно-режимними засобами в процесі здійснення виправного впливу. За кожен захід повинен від-

повідати персонал УВП, на якого покладено організацію і безпосереднє здійснення заходів. Класифікація таких суб'єктів дозволить визначити обсяг впливу на засуджених на різних етапах відбування покарання, а також виключити можливість сплутування різних за змістом, спрямованістю і характером заходів. Необхідно підкреслити комплексність такої діяльності, що включає системність роботи, яка ведеться в межах УВП, комплексну взаємодію всіх частин і служб за цим напрямом та передбачає здійснення спільних планових і оперативних заходів, які реалізуються персоналом у встановлені строки.

Узагальнюючи досвід запровадження приватних установ виконання покарань, можна вказати, що в Україні такі можливості є. Акцент повинен бути не на підприємницькій діяльності, виснажливій праці засуджених, а на створенні умов для відбування покарання, виправленні та ресоціалізації засуджених.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ : Преса України, 1997. 80 с.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07. 2003 р. № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України, 2004, № 3-4, ст. 21. Редакція від 04.11.2018, підстава 2581-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 13.05.2018).
3. Денисова Т. А. Нотатки до ст. 391 КК України «Злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань». *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*: матер. Міжнародної науково-практичної конференції, 12–13 жовтня 2017 р., Харків : ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права». С. 296–300.
4. Степанюк А. Х. Умови відбування покарання засудженими жінками. *Аспект: Информационный бюллетень*. 2005. № 1. С. 4–13.
5. Чернышов Д. В Минюсте рассказали о том, как работают частные тюрьмы. *Espresso.tv*. Новости. Общество. 19 июня, 2018. URL: <https://ru.espresso.tv/news/2018/06/19/v> (дата звернення: 13.05.2018).

References

1. Konstituciya Ukraini: Prijnyata na p'yatij sesiyi Verhovnoyi Radi Ukraini 28 chervnya 1996 r. Kiyiv: Presa Ukraini (1997) [in Ukrainian].
2. Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukraini: Zakon Ukraini vid 11.07. 2003 r. № 1129-IV. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukraini, 2004, № 3-4, st. 21. Redakciya vid 04.11.2018, pidstava 2581-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (data zvernennya: 13.05.2018) [in Ukrainian].
3. Denisova, T. A. (2017). Notatki do st. 391 KK Ukraini «Zlisna nepokora vimogam administraciyi ustanovi vikonannya pokaran, *Kriminalno-pravove zabezpechennya stalogo rozvitku Ukraini v umovah globalizaciyi: mater. Mizhnarodnoyi naukovopraktichnoyi konferenciyi, 12-13 zhovtnya 2017 r.* Harkiv: GO «Vseukrayinska asociaciya kriminalnogo prava» [in Ukrainian].
4. Stepanyuk, A. H. (2005). Umovi vidbuvannya pokarannya zasudzhenimi zhinkami. *Aspekt: Informacionnyj byuleten.* 1, 4–13 [in Ukrainian].
5. Chernyshov, D. V. Minyuste rasskazali o tom, kak rabotayut chastnye tyurmy. *Espresso.tv. Novosti. Obshestvo.* 19 iyunya, 2018. URL: <https://ru.espresso.tv/news/2018/06/19/v> (data zvernennya: 13.05.2018) [in Russian].

V. Khalavka, *Head of the Sophia Correctional Facility of the Ministry of Justice of Ukraine*

Improving the quality of incentive and prohibitive measures in public and private penitentiary institutions

The article analyzes the use of incentive and prohibitive measures by staff of the penitentiary service. The main purpose of the article is to study the use of incentive and prohibitive measures by the staff, to identify gaps and weaknesses in this work. It also requires an analysis of the experience of foreign countries in the application of incentive and prohibitive measures in public and private penitentiary institutions for the execution of sentences.

The analysis of the norms of domestic criminal-executive law and other regulatory acts governing the provision of incentive and prohibitive measures in order to improve the Ukrainian legislation. Considered the role of staff. It was emphasized that the professional activity of the staff of the penitentiary service is based on the implementation of legal and moral requirements. Compliance with the law and the prevention of offenses is the main indicator of the maturity and reliability of reliability. The issues of assimilation of these measures by prisoners sentenced to imprisonment are considered. Problems of poor punitive-corrective impact on convicts. The main ones are: lack of or lack of relevant professional skills; lack of time that does not allow for the qualitative application of individual and differentiated interventions; lack of adequate funding.

Summarizing the experience of foreign countries, it is indicated that in Ukraine there are opportunities for the functioning of private institutions for the execution of sentences. It was noted that the focus should not be on business activities, but on creating conditions for serving the sentence, rectifying and re-socializing convicts.

The findings indicate that incentive and prohibitive measures accumulate in themselves the social goal and the need of society for attaining the state of correction and re-socialization of the criminal and on this basis his becoming as a law-abiding person.

Incentive and prohibitive measures should be applied comprehensively and comprehensively as educational and operational-sensitive means in the implementation of corrective action. It is noted that the complex interaction of all parts and services in this direction and provides for the implementation of joint planned and operational activities that are implemented by staff in a timely manner for their implementation.

Keywords: *incentive measures; prohibitive measures; convicts; the implementation of punishment; the penitentiary service; personnel.*

Надійшла до редакції 13.05.2019

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.16

УДК 343.102

Кріпак А. А.,
кандидат юридичних наук,
старший інспектор (з питань цивільного
захисту) Адміністрації Державної
кримінально-виконавчої служби України
e-mail: annakripak@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-7159-0613

НОВИЙ ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ»: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ?

Визначено та проаналізовано законодавчі й організаційні зміни в кримінально-процесуальному законодавстві України, зокрема щодо регулювання оперативно-розшукової діяльності. Окреслено зміст чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та глави 21 Кримінального процесуального кодексу України «Негласні слідчі (розшукові) дії». З'ясовано погляди окремих науковців з досліджуваного питання. Визначено стан нормативно-правового регулювання здійснення оперативно-розшукової діяльності на законодавчому рівні. Окреслено доцільність та перспективи прийняття нового Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність; кримінально-процесуальне законодавство; кримінальне провадження; негласні слідчі (розшукові) дії; законопроект..

Определены и проанализированы законодательные и организационные изменения в уголовно-процессуальном законодательстве Украины, отдельно касательно оперативно-розыскной деятельности. Дана характеристика содержанию действующего закона Украины «Об оперативно-розыскной деятельности» и главы 21 Уголовного процессуального кодекса Украины «Негласные следственные (розыскные) действия». Выяснены взгляды отдельных ученых относительно исследуемого вопроса. Определено состояние нормативно-правового регулирования оперативно-розыскной деятельности на законодательном уровне. Описаны целесообразность и перспективы принятия нового закона Украины «Об оперативно-розыскной деятельности».

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность; уголовно-процесуальное законодательство; уголовное производство; негласные следственные (розыскные) действия; законопроект.

Постановка проблеми. Україна, крокуючи до європейського співтовариства, проходить непростий шлях трансформації правової системи. Звичайно цей процес потребує значних змін у законодавстві. Існує потреба переглянути значення та цінність закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» як основного нормативно-правового акта, що регулює відносини у сфері здійснення оперативно-розшукової діяльності. До зазначеного Закону також унесено чимало змін та доповнень, зумовлених низкою реформ у правничій сфері. Але, ураховуючи те, що він був прийнятий ще у 1992 році, питання перспективи та доцільності прийняття окремого нормативно-правового акта – Закону, що регулює оперативно-розшукову діяльність, який би замінив чинний сьогодні Закон, постає все частіше.

Стосовно питання доцільності прийняття нового Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» серед юристів, експертів реформування правової системи та практиків правничої сфери існують різні погляди. Наприклад, спеціаліст експертної групи «Поліція під контролем», юрист Євген Крапивін наполягає на тому, що Україні не потрібен новий закон «Про оперативно-розшукову діяльність», та зазначає, що інститут оперативно-розшукової діяльності має бути ліквідований на користь запровадженого у 2012 році інституту негласних слідчих (розшукових) дій [1].

На противагу йому Олег Мандзюк, директор Інституту досліджень економічних систем, зауважує на, що прийняття нового закону необхідне і назріло давно. Він відзначає, що це зумовлено як застарілістю

чинного, так і необхідністю узгодження нового законодавства, що регулює оперативно-розшукову діяльність [2].

Отже, питання «бути чи не бути?» новому закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» дійсно актуальне і заслуговує на увагу серед науковців та практиків, і відповідного врегулювання на законодавчому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з правовим регулюванням інституту оперативно-розшукової діяльності досить актуальні і постійно перебувають у центрі уваги вчених у галузі кримінального процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності. Окремі проблемні питання здійснення оперативно-розшукової діяльності неодноразово ставали предметом наукових досліджень О. М. Бандурки, А. Р. Белкіна, І. Г. Богатирьова, О. М. Джужі, Є. О. Дідоренка, М. П. Ільтяя, І. П. Козаченка, Є. Д. Лук'янчикова, Д. Й. Никифорчука, В. Л. Ортинського, О. Г. Рибак, С. М. Стахівського, С. А. Шейфера та ін.

Постановка завдання. Визначити та проаналізувати законодавчі й організаційні зміни у кримінально-процесуальному законодавстві України, зокрема в частині правового регулювання здійснення оперативно-розшукової діяльності. Окреслити зміст чинного закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та глави 21 Кримінального процесуального кодексу України «Негласні слідчі (розшукові) дії». З'ясувати погляди окремих науковців щодо досліджуваного питання. Визначити стан нормативно-правового регулювання здійснення оперативно-розшукової діяльності на законодав-

чому рівні. Окреслити доцільність та перспективи прийняття нового закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Виклад основного матеріалу.

Боротьба зі злочинністю є одним із пріоритетних завдань, що ставить перед собою Україна як правова держава на шляху до євроінтеграції. Не можна недооцінювати вплив оперативно-розшукової діяльності на боротьбу з цим негативним явищем. Такий інструмент правоохоронних органів, як оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД), передбачає широкі можливості в боротьбі зі злочинністю. Так, при ефективному використанні передбачених, необхідних залежно від обставин оперативно-розшукових заходів можливе не тільки швидке розкриття злочину, а і його попередження.

Оперативно-розшукова діяльність здійснювалася упродовж усієї історії людства. Безумовно, зі зміною соціальних умов та потреб змінювалися всі сфери її застосування, а також форми, методи, засоби та способи. У кожную історичну епоху вони проявлялися по-різному.

Необхідно зазначити, що правове регулювання ОРД протягом багатьох історичних етапів також відображалось в різноманітних нормативно-правових актах.

Після набуття Україною незалежності Верховною Радою України 18 лютого 1992 року прийнято закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», який чинний і нині.

Сучасний стан змісту зазначеного закону віддзеркалює процеси трансформації, які проходить українська правова система.

Згідно із Законом оперативно-розшукова діяльність являє собою

систему гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Правову основу ОРД становлять Конституція України, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Податковий та Митний кодекси України, закони України про прокуратуру, Національну поліцію, Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань, Службу безпеки, Державну прикордонну службу України, Державну кримінально-виконавчу службу України, державну охорону органів державної влади України та посадових осіб, статус суддів, забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, державний захист працівників суду і правоохоронних органів, інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди і договори, учасником яких є Україна [3].

У наукових колах неодноразово обговорювалося питання щодо необхідності окремого від кримінального процесу інституту ОРД. На наш погляд, існування та ефективне здійснення оперативно-розшукової діяльності окремо від кримінального процесу – явище неможливе. Але треба зауважити, що зазначене питання заслуговує на увагу й окремі дискусії та обговорення.

Поряд із цим нам би хотілося звернути увагу на питання перспективи та доцільності прийняття окремого нормативно-правового акта – Закону, що регулює оперативно-розшукову діяльність, який би замінив чинний сьогодні Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» 1992 року.

Ми не можемо погодитися з Євгеном Крапивіним, який наполягає на тому, що Україні не потрібен новий закон про оперативно-розшукову діяльність, та зазначає, що інститут ОРД має бути ліквідований на користь запровадженого у 2012 р. інституту негласних слідчих (розшукових) дій, що дав більше гарантій пересічному українцеві при законному обмеженні прав людини у зв'язку з проведенням негласних дій, порівняно з Кримінально-процесуальним кодексом 1960 р., який не містив порядку їх проведення [1].

На наш погляд, поява та закріплення на законодавчому рівні інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) – справді позитивне правове явище на шляху до реформування та перезавантаження правової системи України, приведення її у відповідність до європейських стандартів захисту прав людини. Але він не може повністю замінити інститут ОРД, оскільки, як і чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), своїми нормами не врегульовує в повному обсязі здійснення оперативно-розшукової діяльності як інструменту боротьби зі злочинністю.

У чинному КПК, прийнятому у 2012 році, на НСРД як напрям здійснення ОРД звернуто чимало уваги – цілу 21 главу. У ній визначено підстави проведення НСРД, порядок фіксації ходу і результатів НСРД, використання результатів НСРД у доказуванні, підстави та порядок втручання у приватне спілкування та інші окремі питання щодо правового врегулювання проведення НСРД [4]. Але чинний КПК не містить загальних, основних положень здійснення ОРД, таких як завдання, принципи

здійснення ОРД, підстави для проведення ОРД, гарантії законності під час здійснення ОРД. Також він не визначає підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, їх права та обов'язки під час здійснення ОРД.

Сьогодні, як ми вже зазначали раніше, в Україні оперативно-розшукова діяльність на загальному рівні здійснюється відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» 1992 року, який прийнятий на самому початку становлення України як правової держави. Тоді про євроінтеграційні прагнення не йшлося взагалі.

У своїй монографії І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа та М. П. Ільтяй, на наш погляд, справедливо зауважили, що Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» вирішив декілька основних завдань:

- по-перше, на його основі створено сучасну правову базу оперативно-розшукової діяльності;
- по-друге, оперативно-розшукова діяльність завдяки закону отримала державно-правовий статус боротьби зі злочинністю;
- по-третє, закон заклав підвалини людського фактора в оперативно-розшуковій діяльності [5, с. 7].

Звичайно, на сьогодні Закон зазнав чимало змін, викликаних вимогами оновленої, реформованої правової системи. Але, на наш погляд, незважаючи на ці зміни, він має застарілий зміст, що не повною мірою відповідає вимогам сьогодення.

Досліджуючи проблеми вдосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність ще до набрання чинності КПК 2012 року, В. О. Глушков зазначив, що окремі норми двох взаємо-

пов'язаних нормативних актів: Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК, які регламентують діяльність суб'єктів ОРД та досудового слідства, замість норм, які кореспондують і доповнюють одна одну, містять багато відверто дублюючих положень [6].

В аспекті досліджуваного питання не можемо залишити без уваги також позицію М. А. Погорецького, який вказує на окремі критичні зауваження стосовно введеного до чинного КПК інституту негласних слідчих (розшукових) дій, який являє собою ліквідацію інституту оперативно-розшукового супроводження кримінального судочинства. Він зазначає, що, як наслідок, розширилися можливості підозрюваних, обвинувачених та інших зацікавлених осіб застосовувати різноманітні заходи протидії органам досудового розслідування та суду на всіх стадіях кримінального процесу і, особливо, на судових, де в органів обвинувачення взагалі відсутні ефективні засоби викриття такої протидії та протистояння їй [7, с. 272–273].

На законодавчому рівні питання щодо закріплення оперативно-розшукової діяльності порушувалося не раз. Наприкінці 2016 року у Верховній Раді депутати не підтримали законопроект № 4778.

Щодо зазначеного законопроекту партнер практики кримінального права ЄПАП України Сергій Гребенюк зауважив, що прийняття нового Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» (законопроект), безумовно, є позитивним і сприяє вдосконаленню оперативно-розшукової діяльності, приведенню її у відповідність до європейських стандартів. Зокрема, унесений проект узгоджує питання

про здійснення оперативно-розшукової діяльності як до початку кримінального провадження, так і в порядку його оперативно-розшукового супроводження [2].

Найновіший на сьогодні законопроект, зареєстрований у Верховній Раді 04 квітня 2017 року (реєстр. № 6284), повинен був замінити застарілий закон 1992 року.

У першому розділі, у статті 1 зазначеного законопроекту, міститься визначення ОРД. Тут зазначено, що оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Також цей проект Закону вводить таке поняття, як «оперативно-розшукове провадження», що являє собою негласне здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів стосовно особи або групи осіб (у тому числі невстановлених), які об'єднані підозрюються в підготовці до скоєння злочину, з метою запобігання його вчиненню або розшуку злочинця, який переховується від слідства чи суду, коли іншим шляхом досягти зазначених цілей неможливо або вкрай важко [8].

На наш погляд, цей законопроект суттєво вдосконалює здійснення оперативно-розшукової діяльності та відповідає викликам сьогодення.

Поки діяв КПК 1960 року, що не передбачав порядок проведення негласних дій правоохоронними органами, Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» логічно доповнював кримінально-процесуальне законодавство відповідними нормами. У 2012 році, з прийняттям нового КПК, інститут НСРД у кримі-

нальному провадженні, передбачений главою 21, повинен був замінити інститут ОРД в частині документування злочинної діяльності. Основні негласні дії тепер здійснюються відповідно до положень чинного КПК – проникнення та обстеження публічно не доступних місць, житла чи іншого володіння особи, установлення місцезнаходження радіоелектронного приладу, контроль над здійсненням злочину (наприклад, оперативна закупка) та інші.

При цьому, якщо правоохоронці мають будь-яку інформацію про підготовку, замах або скоєння злочину, що стала відомою завдяки негласним діям, існує механізм унесення таких відомостей до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) відповідно до ст. 214 КПК.

Але працівники органів досудового розслідування дотепер намагаються обирати простіший шлях – у різних формах поновлювати дослідчі перевірки та іншими шляхами ухилятися від відкриття кримінальних проваджень на розпочаті розслідування, як того вимагає КПК.

Звичайно, розглядаючи та приймаючи новий закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», треба мати на увазі, що це приведе до відповідних змін у відомчих (профільних) законах та інших нормативно-правових актах.

Відповідно до чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами: Національної поліції – кримінальної та спеціальної поліції; Державного бюро розслідувань – оперативними, оперативнотехнічними, внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки;

Служби безпеки – контррозвідкою, військовою контррозвідкою, захисту національної державності, спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, оперативно-технічними, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів; Служби зовнішньої розвідки – агентурної розвідки, оперативно-технічними, власної безпеки; Державної прикордонної служби – розвідувальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону (агентурної розвідки, оперативно-технічним, власної безпеки), оперативно-розшуковими підрозділами відповідно спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону та його територіальних органів, підрозділами з охорони державного кордону органів охорони державного кордону та Морської охорони, забезпечення внутрішньої безпеки, забезпечення власної безпеки, оперативного документування та оперативно-технічними; Управління державної охорони – підрозділом оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона; органів доходів і зборів – оперативними підрозділами податкової міліції та підрозділами, які ведуть боротьбу з контрабандою; органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби; розвідувального органу Міністерства оборони – оперативними, оперативно-технічними, власної безпеки; Національного ан-

тикорупційного бюро – детективів, оперативно-технічними, внутрішнього контролю.

Проведення оперативно-розшукової діяльності іншими підрозділами зазначених органів, підрозділами інших міністерств, відомств, громадськими, приватними організаціями та особами забороняється [3].

Щодо приведення відомчих (профільних) нормативно-правових актів у відповідність до загального (комплексного) чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», наприклад, ми вважаємо позитивним правовим явищем унесення у 2016 році змін до статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», якою визначено, що поліція, відповідно до покладених на неї завдань, здійснює оперативно-розшукову діяльність згідно із Законом. Таким чином, норми Закону України «Про Національну поліцію» приведено у відповідність до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Висновки. Звичайно, чинний КПК, прийнятий у 2012 році, урегульовує значне коло питань щодо здійснення ОРД в частині проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Але все ж основні, загальні положення про ОРД, такі як завдання, поняття,

принципи, суб'єкти та підстави здійснення ОРД, повинні міститися в окремому (комплексному) нормативно-правовому акті – законі, що регулюватиме суспільні відносини в галузі оперативно-розшукової діяльності та норми якого були би правовим фундаментом її здійснення для всіх підрозділів, які відповідно до законодавства можуть бути суб'єктами ОРД.

Таким чином, на наш погляд, необхідно на основі чинного Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», ураховуючи останні законопроекти, прийняти новий удосконалений закон, який би повністю відповідав викликам сьогодення та оновленій правовій системі України, був загальним (комплексним) нормативно-правовим актом, що регулює здійснення оперативно-розшукової чітко визначеними суб'єктами.

Отже, прийняття нового закону України, де б містилися основні положення оперативно-розшукової діяльності, які враховували б усі потреби громадянської спільноти та правової системи, українське необхідне. Поряд із цим окремі «специфічні нюанси» здійснення ОРД повинні врегульовуватися нормативно-правовими актами органів влади, підрозділи яких є суб'єктами ОРД.

Список використаних джерел

1. Євген Крапивін: Чому Україні не потрібен новий закон «Про оперативно-розшукову діяльність». URL : <https://rpr.org.ua/news/evhen-krapivin-chomu-ukrajini-ne-potriben-novij-zakon-pro-operativno-rozshukovu-diyalnist> (дата звернення 12.05.2019).
2. ОРД: зміни назріли? Юридична газета online URL : <http://yur-gazeta.com/golovna/ord-zmini-nazrili.html> (дата звернення 11.06.2019).
3. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 року URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення 08.05.2019).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 26 березня 2018 року: офіц. текст. Київ : Алерта, 2018. 320 с.

5. Оперативно-розшукова діяльність в установах виконання покарань : монографія / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, О. М. Джузи, М. П. Ільтяя. Харків : Харків юридичний, 2009. 184 с.

6. Глушков Б. Г. Актуалізація проблеми вдосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 2 (6). С. 43. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Vvryu/2011_2/DOC/llgvoosa.pdf (дата звернення 08.05.2019).

7. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми впровадження та використання результатів у доказуванні. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 270–276.

8. Проект закону України від 04.04.2017 «Про оперативно-розшукову діяльність» (№ 6284) URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH4UK00A.html (дата звернення 08.05.2019).

References

1. Yevgen Krapivin: Chomu Ukrayini ne potriben novij zakon «Pro operativno-rozshukovu diyalnist». URL: <https://rpr.org.ua/news/evhen-krapyvin-chomu-ukrayini-ne-potriben-noviy-zakon-pro-operativno-rozshukovu-diyalnist> (data zvernennya 12.05.2019) [in Ukrainian].

2. ORD: zmini nazrili? *Yuridichna gazeta* online URL: <http://yur-gazeta.com/golovna/ord-zmini-nazrili.html> (data zvernennya 11.06.2019) [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrayini «Pro operativno-rozshukovu diyalnist» vid 18.02.1992 roku URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (data zvernennya 08.05.2019) [in Ukrainian].

4. Kriminalnij procesualnij kodeks Ukrayini: chinne zakonodavstvo iz zminami ta dopov. na 26 bereznya 2018 roku: Ofic. tekst. Kiyiv: Alerta. (2018) [in Ukrainian].

5. Bogatirov, I. G., Dzhuzha, O. M., Iltyaj, M. P. (Zag. red.) (2009). *Operativno-rozshukova diyalnist v ustanovah vikonannya pokaran*. Harkiv: Harkiv yuridichnij [in Ukrainian].

6. Glushkov, B. G. (2011). Aktualizaciya problemi vdoskonalennya zakonodavstva Ukrayini pro operativno-rozshukovu diyalnist. *Visnik Vishoyi radi yusticiyi*. 2 (6), 43. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Vvryu/2011_2/DOC/llgvoosa.pdf (data zvernennya 08.05.2019) [in Ukrainian].

7. Pogoreckij, M. A. (2013). Neglasni slidchi (rozshukovi) diyi: problemi vprovadzhennya ta vikoristannya rezultativ u dokazuvanni. *Yuridichnij chasopis Nacionalnoyi akademiyi vnutrishnih sprav*. 1, 270–276 [in Ukrainian].

8. Proyeckt zakonu Ukrayini vid 04.04.2017 «Pro operativno-rozshukovu diyalnist» (N 6284) URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH4UK00A.html (data zvernennya 08.05.2019) [in Ukrainian].

A. Kripak, PhD in Law, Senior Inspector on Civil Protection of the Administration of the State Criminal-Executive Service of Ukraine
e-mail: annakripak@ukr.net; ORCID ID:0000-0002-7159-0613

New Law of Ukraine «On operative-search activity»: will it be adopted?

The legislative and organizational changes in the Ukrainian criminal-procedural legislation, in particular concerning the operative-search activity, have been identified and analyzed. The content of the current Law of Ukraine «On operative-search activity» and chapter 21 of the Criminal-Procedural Code of Ukraine «Undercover investigative (search) actions» are outlined. The views of individual scholars on the investigated issue are elucidated. The state of the legal regulation of the operative-search activity at the legislative level is cleared up.

It is stated that at present the main normative-legal acts, which regulate the operative-search activities are the Criminal-Procedural Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On operative-search activity» (of February 18, 1992).

It is cleared up that at present the legislation of Ukraine has no such law, which regulates the operative-search activity in accordance with the actual challenges and real tasks of the law-enforcement bodies.

The expediency and prospects of the adoption of the new Law of Ukraine «On operative-search activity» are determined.

Adoption of the new Law of Ukraine, which would contain the main provisions of operative and investigative activities that would take into account all the needs of the civil society and the legal system, is urgently needed. In addition, certain «specific nuances» of the implementation of the operative-search activity should be regulated by departmental regulatory acts, whose units are the subjects of the operative-search activity.

Keywords: *operative-search activity; criminal-procedural legislation; criminal proceedings; secret investigative (search) actions; draft law.*

Надійшла до редакції 20.05.2019

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.17

УДК 343.8

Бараш Є. Ю.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
начальник Інституту кримінально-
виконавчої служби
ORCID ID: 0000-0002-8402-061X

АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПИТАНЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧИХ ПРАВОВІДНОСИН

Рец. на кн.: Новосад Ю. О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2019. 455 с.

У січні 2019 року в науковому обігу з'явилося досить цікаве та актуальне монографічне дослідження Ю. О. Новосада «Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності». Зазначене видання, без сумніву, можна визнати таким, що має теоретичне та практичне значення, що, у першу чергу, обумовлено необхідністю наукового супроводу тих видозмін, які здійснюються у сфері виконання покарань.

Серед інших обставин, які виступають критеріями оцінки зазначеної монографії Ю. О. Новосада, варто виокремити, зокрема, низьку ефективність виконання покарань в Україні, а також неналежну реалізацію органами та установами виконання покарань визначених у чинному законодавстві завдань (ст. 1 КК та ст. 1 КВК) та мети покарання (ч. 2 ст. 50 КК), а саме: щорічно з боку за-

суджених, які відбувають покарання у виправних центрах та в місцях позбавлення волі, вчиняється від 200 (2014–2019 рр.) до 400 (1991–2013 рр.) нових злочинів. Крім цього, у сферу протиправної діяльності втягується й персонал Державної кримінально-виконавчої служби України, з боку якого щорічно реєструється більше 100 кримінальних правопорушень.

Як показало вивчення змісту монографії Ю. О. Новосада, саме на вирішення зазначених та інших проблем й спрямовано це наукове дослідження. Структурно дана робота складається з 4-х розділів та 13 підрозділів, у кожному з яких окреслено шляхи вирішення конкретних прикладних проблем, що стосуються сфери виконання покарань України.

Важливими у цьому контексті є розроблені автором монографії заходи щодо підвищення рівня координа-

ції та взаємодії прокуратури України з іншими державними органами, які здійснюють контроль у сфері виконання покарань України (підрозділ 3.1.), що логічно витікає із змісту ст. 25 Закону України «Про прокуратуру», у якій закріплено таке завдання органів прокуратури, як координація діяльності правоохоронних органів у сфері боротьби із злочинністю.

Серед елементів наукової новизни рецензованої роботи звертають на себе увагу й положення, які мають пряме відношення до концептуальних засад кримінально-виконавчої діяльності прокуратури України (підрозділ 1.3), а також особливості реалізації змісту цієї діяльності з урахуванням предмета прокурорського нагляду (підрозділи 4.1–4.3).

Особливо цінним у даній монографії є те, що її автору вдалось на доктринальному рівні довести необхідність більш активного залучення прокуратури до змісту виконання покарань у якості не суб'єкта, а учасника цього процесу. Такий висновок Ю. О. Новосад зробив на основі всебічного аналізу нормативно-правових актів, що регулюють питання як прокурорського нагляду, так і стосуються змісту сфери виконання покарань України (підрозділи 2.1–2.3).

У цій роботі досить вдало та коректно використані зібрані її автором емпіричні матеріали (додатки до монографії), що свідчить про вміння Ю. О. Новосада на належному рівні проводити наукові дослідження та правильно застосовувати при цьому відповідні методи наукового пошуку.

Практичне значення даної монографії полягає й у тому, що його результати можуть бути використані у різних сферах суспільної діяльності

як для удосконалення правового механізму з питань виконання – відбування покарань, так і для проведення різноманітних форм занять зі студентами (курсантами) юридичного профілю та практичними працівниками органів та установ виконання покарань України, а також органів прокуратури, з урахуванням міжнародно-правових підходів та позитивного зарубіжного досвіду з означеної проблематики дослідження (підрозділ 1.4).

Варто звернути увагу на логічне та грамотне викладення автором зібраного матеріалу, толерантне відношення до результатів та позиції інших учених та вміння правильно вести дискусію з проблемних питань, що стосуються діяльності прокуратури як учасника кримінально-виконавчих правовідносин (підрозділ 1.1).

У такому ж контексті сформульовано Ю. О. Новосадом й підрозділ 1.2 монографії, який присвячений методологічним засадам дослідження участі прокуратури України у кримінально-виконавчій діяльності.

Отже, якщо в цілому підсумувати результати проведеного аналізу монографії Ю. О. Новосада «Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності», то слід визнати, що зазначена робота як за формою, так і за змістом у повній мірі відповідає вимогам, що пред'являються до такого виду наукових розробок МОН України, а також має всі ознаки наукової новизни, теоретичної та практичної значущості, тобто співвідноситься з тими критеріями оцінки, які визначають цінність будь-якого наукового дослідження.

Надійшла до редакції 22.02.2019

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.18

УДК 349.2

*Ткаченко Д. В.,
аспірант кафедри трудового права та
права соціального забезпечення КНУ
імені Тараса Шевченка*

СПІВВІДНОШЕННЯ ВІДСТОРОНЕННЯ СУДДІВ ІЗ СУМІЖНИМИ ПРАВОВИМИ КАТЕГОРІЯМИ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності та меж поняття «відсторонення судді» шляхом його співвідношення із суміжними правовими категоріями, а саме «відсторонення від посади», «тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя», «призупинення повноважень судді», «припинення повноважень судді», «звільнення судді», «відсторонення від роботи», а також «відсторонення державного службовця від виконання посадових обов'язків». На основі системного аналізу положень КПК України та законодавства про судоустрій, а також доктринальних підходів, встановлено відсутність нормативних дефініцій ключових категорій, що зумовлює ризик їх помилкового ототожнення у правозастосуванні. Обґрунтовано, що «відсторонення від посади» і «тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя» мають спільну процесуальну природу як заходи забезпечення кримінального провадження, однак не є тотожними.

Ключові слова: відсторонення судді, відсторонення від посади, робота, праця, тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя, звільнення працівника, відсторонення від роботи.

Статья посвящена выяснению сущности и границ понятия «отстранение судьи» путем его соотношения со смежными правовыми категориями, а именно «отстранение от должности», «временное отстранение судьи от совершения правосудия», «приостановление полномочий судьи», «прекращение полномочий судьи», «освобождение от судьи» должностных обязанностей». На основе системного анализа положений УПК Украины и законодательства о судоустройстве, а также доктринальных подходов установлено отсутствие нормативных дефиниций ключевых категорий, что приводит к риску их ошибочного отождествления в правоприменении. Обосновано, что «отстранение от должности» и «временное отстранение судьи от осуществления правосудия» имеют общую процессуальную природу как меры обеспечения уголовного производства, однако не тождественны.

Ключевые слова: отстранение судьи, отстранение от должности, работа, труд, временное отстранение от совершения правосудия, увольнение работника, отстранение от работы.

Постановка проблеми. Питання співвідношення «відсторонення судді» із суміжними правовими категоріями набуває особливої ваги в умовах посилення вимог до доброчесності, підзвітності та ефективності судової влади, а також зростання суспільної чутливості до будь-яких проявів неналежної поведінки суддів. Водночас чинне законодавство оперує низкою близьких за звучанням, але різних за правовою природою понять, не завжди забезпечуючи їх чітку термінологічну розмежованість. Відповідна ситуація створює ризики змішування режимів правового регулювання та формує практичні помилки у кваліфікації правових наслідків, визначенні компетентного суб'єкта ухвалення рішення, строків, процесуальних гарантій, а також у балансуванні між публічним інтересом і гарантіями незалежності суддів.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що відсторонення судді, попри зовнішню схожість із низкою трудових і службово-правових інститутів, є самостійною категорією зі специфічним змістом. Воно не перетинається з припиненням повноважень і звільненням, не може механічно ототожнюватися з відстороненням державного службовця, а з відстороненням від роботи чи відстороненням від посади збігається лише за окремими сутнісними рисами, не будучи тотожним. Водночас у системі споріднених конструкцій саме «призупинення повноважень судді» потенційно охоплює ширший спектр випадків тимчасового нездійснення правосуддя, і тому потребує чіткого визначення співвідношення як ціле і частина з відстороненням судді. Не-

вирішеність цих аспектів послаблює принцип правової визначеності, ускладнює прогнозованість правозастосування та підвищує вірогідність непропорційного втручання у статус судді або, навпаки, неефективності реагування на ризики для правосуддя. Аналіз даної проблематики є необхідним для підвищення якості законодавчої техніки, уніфікації термінології та зміцнення балансу між охороною авторитету правосуддя й конституційними гарантіями незалежності та недоторканності суддів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відсторонення суддів із суміжними правовими категоріями від здійснення правосуддя розглядали такі вчені: В.О. Кравчук, О.М. Овчаренко, В.М. Починок. Питанням відсторонення від роботи присвятили свої праці наступні науковці: В.І. Глушко, В.О. Голобородько, М.І. Іншин, С.М. Прилипко, В.О. Процевський, Я.А. Пушкар, В.Г. Ротань, Л.В. Труханович, К.П. Уржинський, Р.Р. Шишлюк, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко. Питання відсторонення від посади досліджувалися такими авторами: О.В. Бауліним, Р.І. Благутою, Ю.М. Грошевим, Ю.М. Дьомінім, С.В. Завадою, В.С. Зеленським, Л.А. Квіт, А.В. Маляренком, В.Т. Нормом, Н.З. Рогатинською, О.Ю. Татаровим, Л.Д. Удаловою, В.І. Фаринник. Тим не менш, належним чином аналіз даної проблематики не здійснювався. Наявні лише фрагментарні дослідження даних питань, що обумовлює необхідність комплексного аналізу цих питань.

Виклад основного матеріалу. КПК України передбачає окремо два заходи забезпечення кримінального провадження: відсторонення від по-

сади; тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя, при цьому він не містить їх визначення. В навчально-науковій літературі вказується на існування вузького та розширеного значення поняття «відсторонення від посади». У вузькому значенні – це захід забезпечення кримінального провадження, який полягає у тимчасовому, вимушеному недопущенні посадової особи до виконання своїх функціональних обов'язків та застосовується щодо особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину [1, с. 200]. Р.Д. Арланова вважає, що відсторонення від посади полягає у тимчасовому недопущенні особи, яка перебуває у певних службових відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами чи організаціями, до виконання своїх функціональних обов'язків або забороні виконувати роботу, яку підозрюваний (обвинувачений) виконував, або займатися діяльністю, якою він займався [2, с. 264-265]. Таким чином, відсторонення від посади стосується широкого кола суб'єктів, посад як у публічній (посад в державних органах, органах місцевого самоврядування), так і приватній (посад в суб'єктах господарювання) сферах.

Окремо варто звернути увагу на те, що поняття «посада» охоплює й посаду судді, що потребує ретельного дослідження співвідношення понять «відсторонення від посади» та «тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя».

Дефініції поняття «тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя», які надаються в науковій літературі (наприклад, визначення,

запропоноване С.В. Свириденком [3, с. 116]), фактично збігаються із визначенням поняття «відсторонення від посади», оскільки однаково характеризується їх суть, мета та значення, тобто фактично вони отожднюються. Про те, що відсторонення від посади судді і є по суті відстороненням від здійснення правосуддя (про тотожність цих понять), вказується й у статті Є.В. Березовського [4]. Проте із таким твердженням повністю погодитися не можна, оскільки, хоча вони і збігаються в тому, що:

- перше явище передбачає відсторонення від посади, а друге – усунення від виконання конкретної трудової функції судді – здійснення правосуддя;

- перше явище стосується будь-яких посад, друге – виключно посади судді (причому відмінної від адміністративних посад у судовій системі);

- перше явище може бути застосоване на підставі рішення слідчого судді під час досудового розслідування чи суду під час судового провадження (частина друга статті 153 КПК України), друге – ухвалюється Вищою радою правосуддя на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника (частина друга статті 155-1 КПК України);

- застосування другого має бути співмірним між такою засадою, як незалежність та недоторканність суддів, і наслідками тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя у зв'язку з притягненням його до кримінальної відповідальності.

Таким чином, положення законодавства про відсторонення від

посади є загальними, а положення про тимчасове відсторонення від здійснення правосуддя – спеціальними.

Щодо поняття «призупинення повноважень судді», то воно не вживається в чинному законодавстві, проте, як зазначалося вище, суть відсторонення судді від здійснення правосуддя полягає саме в призупиненні такого повноваження судді, як здійснення правосуддя. Разом з тим, як вбачається із чинного законодавства, існує ще ряд випадків, коли судді не здійснюють правосуддя і при цьому за ними зберігається статус судді або ж окремі його елементи. Так, Конституційний Суд України звертає увагу на те, що випадки, коли суддя не здійснює правосуддя, закріплені в статтях 49, 54, 55, 56, 82, 89, 109, 113, 116, 136, 147 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Це, зокрема, тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя та позбавлення його права на отримання доплат до посадового окладу, відрядження судді для роботи у Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України, за заявою судді відрядження для роботи у Національній школі суддів України, неможливість здійснення правосуддя у відповідному суді у зв'язку виявленням надмірного рівня судового навантаження у відповідному суді, припиненням роботи суду, пов'язаним із стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами, обов'язкове проходження підготовки у Національній школі суддів України, неприйняття (несвоєчасне прийняття) відповідними державними органами рішення про

його звільнення з посади (відставку), нездійснення суддею правосуддя у разі ліквідації суду, що відправляє правосуддя на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (відповідних адміністративно-територіальних одиниць), та утворення нового суду, який забезпечує здійснення правосуддя на цій території. Крім того, суддя може не здійснювати правосуддя і з інших підстав, зокрема у зв'язку з мобілізацією відповідно до вимог Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [5]. Вважаємо, що усі перелічені випадки можна охопити поняттям «призупинення повноважень судді», так як вони носять тимчасовий характер, передбачають унеможливлення здійснення обов'язку судді розглядати і вирішувати судові справи, що обумовлено існуванням певних обставин, припинення дії яких або відновлює службово-трудові відносини, або призводить до їх зміни чи припинення. При цьому варто зазначити, що якщо випадки відсторонення судді від посади зумовлені поведінкою самого судді, то інші обставини не залежать від нього особисто або не обумовлені його поведінкою, на що звернув увагу і Конституційний Суд України [5]. Тому поняття «призупинення повноважень судді» є ширшим від поняття «відсторонення судді», оскільки воно передбачає ряд інших випадків, які унеможливають здійснення правосуддя суддею, відрізняються від останнього характером виникнення обставин. Отже, терміни «призупинення повноважень судді» та «відсторонення судді» співвідносяться як ціле і частина.

Щодо понять «припинення повноважень судді» та «звільнення

судді», то обидва своїм наслідком мають припинення трудових відносин з суддею. Це все проектується і на відсторонення судді: суддя тимчасово не допускається до здійснення правосуддя, тобто своєї основної трудової функції, відсторонення використовується як тимчасовий захід до прийняття остаточного рішення про можливість чи неможливість здійснення суддею правосуддя, його відповідність займаній посаді; суддя, хоча й позбавляється додаткових доплат, але основні виплати йому нараховуються, не видається акт про припинення трудових відносин із суддею. Відбувається тимчасове зупинення, яке стосується одного елемента службово-трудова відносин із суддею – виконання обов'язку із здійснення правосуддя. У разі ж звільнення судді чи припинення повноважень, відносини із суддею припиняються повністю.

Якщо вести мову про «відсторонення від роботи», то щодо цього інституту варто зазначити наступне. Як і стосовно поняття «відсторонення судді», чинне законодавство не містить визначення поняття «відсторонення від роботи». Разом з тим, певну спробу визначення його суті зроблено в проекті Трудового кодексу України, в частині першій статті 72 якого визначено, що відсторонення від роботи полягає в тому, що працівник тимчасово не допускається до виконання обов'язків, передбачених трудовим договором. При цьому відсторонення є підставою для призупинення трудових відносин (стаття 71). Якщо ж працівника, відстороненого від роботи, не звільнено з роботи відповідно до закону, він має право бути допущеним до роботи після

усунення підстав, з якими пов'язувалося його відсторонення від роботи (стаття 78) [6]. Таким чином, категорії «відсторонення суддів» та «відсторонення від роботи» передбачають усунення на певний строк працівника від виконання ним трудової функції, що має наслідком призупинення трудових правовідносин.

Для позначення досліджуваного правового явища використовують різні поняття, які або за змістом є спорідненими із словом «відсторонення» («недопущення працівника до виконуваної роботи», «тимчасова заборона працівникові виконувати свої функціональні обов'язки», «тимчасове звільнення працівника від виконання трудових обов'язків»), або ж розкривають правову природу такого заходу юридичного впливу («захід забезпечення провадження», «призупинення трудових правовідносин»), при цьому сутність лишається одна і та ж – неможливість виконання працівником трудової функції через існування визначених законодавством обставин та увільнення у зв'язку з цим роботодавця від виконання кореспондуючих обов'язків. М.І. Іншин та В.І. Щербина розглядають це поняття шляхом виокремлення його основних ознак: а) працівник у примусовому порядку усувається від виконання своєї трудової функції; б) усунення від виконання трудової функції обумовлюється протиправною діяльністю працівника або причинами об'єктивного характеру; в) трудові правовідносини роботодавця з працівником не припиняються, але працівник, як правило, не отримує заробітну плату (у випадках відсторонення з об'єктивних причин

виплачується допомога по державному соціальному страхуванню); г) це явище має тимчасовий характер і обмежується часом усунення перешкод для нормальної трудової діяльності; г) основна мета цих примусових заходів – зупинення протиправної поведінки працівника або забезпечення безпеки працівників чи інших громадян, запобігання шкідливим наслідкам або зменшення їх негативного впливу [7, с. 240-241].

Також у наукових джерелах вказується на таку ознаку, як збереження за працівником його робочого місця на період усунення від роботи [8, с. 226]. Із зазначеного вбачається, що за своїми основними сутнісними характеристиками поняття «відсторонення від роботи» та «відсторонення судді» є подібними (їх зміст складає увільнення працівника від здійснення трудової функції на певний строк, призупинення, а не припинення трудових відносин). При цьому усунення від виконання трудової функції обумовлюється протиправною діяльністю працівника, характеризується примусовим характером заходу, не залежить від волі працівника, передбачає збереження робочого місця на період відсторонення. Разом з тим, спеціальний статус судді спричиняє існування відмінних ознак цих понять, що не дає змогу їх ототожнити чи визначити як родові та видові поняття. Статус судді відноситься до спеціального статусу особи і визначає особливості її правового становища у зв'язку із займаною посадою та відповідною службовою діяльністю від імені держави. Поряд із загальними особливостями трудової правосуб'єктності трудова право-

суб'єктність судді має свої особливості, обумовлені специфікою правового статусу цієї категорії осіб, що впливають, насамперед, із його дуальності [9, с. 38]. Таким чином, статус звичайного працівника і судді має різні характеристики, що і впливає на правове регулювання окремих інститутів, в тому числі інституту відсторонення. Так, відмінності між окресленими поняттями, які не дають можливості їх ототожнити, є наступними:

Відмінні підстави застосування відсторонення, неможливість їх взаємного застосування. Це означає, що підстави, передбачені для відсторонення від роботи звичайного працівника, не можуть бути застосованими до судді, тоді як підстави відсторонення судді не можуть бути застосованими до звичайного працівника. Правові підстави відсторонення працівника від роботи визначено статтею 46 КЗпП України, до яких відносяться: поява на роботі у нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння; відмова або ухилення від обов'язкових медичних оглядів, навчання, інструктажу і перевірки знань з охорони праці та протипожежної охорони; інші випадки, передбачені законодавством [10]. Підставами ж відсторонення судді є підстави, встановлені статтею 62 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», перелік яких є вичерпним.

Отже, можемо підсумувати, що «відсторонення судді» – це окреме специфічне поняття, яке суттєво відрізняється від таких категорій, як «припинення повноважень судді», «звільнення судді», «відсторонення державного службовця від виконання посадових обов'язків», не перети-

нається з ними і лише частково за окремими ознаками співпадає із поняттями «відсторонення від роботи», «відсторонення від посади», але не є тотожним їм та співвідноситься як частина і ціле з поняттям «призупинення повноважень судді». Загалом, спільними рисами для всіх цих понять із поняттям «відсторонення судді» є те, що: їх виникнення завжди виступає реакцією на негативні дії працівника; по суті вони являють собою недопущення працівника до виконання його трудової функції; їх застосування не залежить від волевиявлення особи. Поняття «відсторонення державного службовця від виконання посадових обов'язків», «відсторонення від роботи», «відсторонення від посади» з терміном «відсторонення судді»

пов'язані ще такими спільними рисами: увільнення від виконання обов'язків носить тимчасовий та продовжуваний характер; є проміжним етапом між негативними діями працівника і остаточною правовою оцінкою таких дій; передбачають тимчасове зупинення виконання трудової функції; закінчуються ці явища або поновленням відносин і продовженням виконання попередньої трудової функції, або зміною відносин, або припиненням таких відносин. Відмінністю від них є те, що відсторонення судді стосується особи із спеціальним статусом судді, що й обумовлює призупинення специфічної трудової функції, воно також передбачає інші мету, підстави, порядок застосування.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процес: підручник / Удалова Л.Д., Рожнова В.В., Письменний Д.П. та ін.; за заг. ред. Коваленка В.В., Удалової Л.Д., Письменного Д.П. К.: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
2. Арланова Р.Д. Щодо відсторонення судді від посади за чинним КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. № 2. С. 264-268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2015_12_2_35
3. Свириденко С.В. Досудове розслідування у кримінальному провадженні щодо осіб, які користуються недоторканністю: дис. ... канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.09; Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2018. 222 с.
4. Березовський Є.В. Теорія повноважень. *Закон і бізнес*. 2016. № 52 (1298). URL: http://www.vru.gov.ua/mass_media/918
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, десятої статті 133 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у редакції Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 04 грудня 2018 року № 11-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-18> (дата звернення: 26.12.2018).
6. Трудовий кодекс України: Проект № 1658 від 27.12.2014. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221
7. Іншин М.І., Щербина В.І. Трудове право України: підруч. Х.: Діа плюс, 2014. 500.
8. Рогатинська Н.З., Квіт Л.А. Відсторонення від посади як захід кримінального процесуального примусу. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 1. С. 224-228. URL: <http://www.nvppp.in.ua/vip/2017/1/48.pdf>

9. Прилипко С.М. До окремого питання тимчасового відсторонення від посади судді. *Актуальні проблеми трудового законодавства, законодавства про державну службу та службу в правоохоронних органах*: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 16 листопада 2018 року). Х, 2018. С. 38-41.

10. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Дод. до № 50. Ст. 375.

D. Tkachenko,

**Postgraduate student of the Department of Labor Law and Social Security
Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv**

The article is devoted to clarifying the essence and boundaries of the concept of “removal of a judge” by correlating it with related legal categories, namely “removal from office”, “temporary suspension of a judge from administering justice”, “suspension of the powers of a judge”, “termination of the powers of a judge”, “dismissal of a judge”, “suspension from work”, and “removal of a civil servant from performing official duties”. Based on a systematic analysis of the provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine and the legislation on the judiciary, as well as doctrinal approaches, it was established that there is a lack of normative definitions of key categories, which leads to the risk of their erroneous identification in law enforcement. It is substantiated that “removal from office” and “temporary suspension of a judge from administering justice” have a common procedural nature as measures to ensure criminal proceedings, but are not identical. It is proposed to interpret “suspension of the powers of a judge” as a broader generic category that covers various temporary states of non-administration of justice, while “removal of a judge” is its separate case, due to various behavioral and procedural grounds. It is proved that removal cannot be considered as a type of termination of powers or dismissal, since it does not terminate service-labor relations, but temporarily blocks their element related to the performance of the function of justice. It is concluded that “judge suspension” is a separate specific concept that is significantly different from such categories as “termination of the powers of a judge”, “dismissal of a judge”, “dismissal of a civil servant from performing official duties”, does not overlap with them and only partially coincides with the concepts of “suspension from work”, “dismissal from position”, but is not identical to them and is related as a part and a whole to the concept of “suspension of the powers of a judge”. In general, the common features of all these concepts with the concept of “judge suspension” are that: their emergence is always a reaction to the negative actions of an employee; in essence, they represent the prevention of an employee from performing his labor function; their application does not depend on the expression of the will of the person.

Keywords: *removal of a judge, removal from office, work, labor, temporary removal from the administration of justice, dismissal of an employee, removal from work.*

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською, російською (два-три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською, російською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, за можливості – електронна адреса для листування та погодження деталей публікації.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Research Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements:** formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian, Russian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible.**

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Бутирін Є. О., ЗМІНИ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ЛІВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В УМОВАХ САМОДЕРЖАВСТВА (XVIII– XIX СТОЛІТТЯ)	3
Ісаков П. М., ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС У ВИПРАВНО-ТРУДОВІЙ СИСТЕМІ УСРР У 1923 РОЦІ	19
Сокальська О. В., ГОЛОВНЕ ТЮРЕМНЕ УПРАВЛІННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ПОРТРЕТАХ ЙОГО ОЧІЛЬНИКІВ (ДО 140-ЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ ВІДОМСТВА)	29

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Золотарьова Н. І., АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ	55
Кізь С. М., НЕДОЛІКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО НЕ- ГАТИВНО ПОЗНАЧАЮТЬСЯ НА ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИ- КОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ	63

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Шевченко А. Є., Біба Ю. В., ПЕРІОДИЗАЦІЯ ЗМІН У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ЗАКОНОДАВ- СТВІ ЩОДО ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ	74
Шумна Л. П., ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ ТРУДОВИХ ПРАВ ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ У ВІДПОВІДНОСТІ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ	83
Михайлик О. Г., ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО НАСИЛЬСТВА В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ	97
Попко В. В., ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВ ІЗ НАДАННЯ ВЗАЄМНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОМУ КРИМІ- НАЛЬНОМУ ПРАВІ	105

Дучимінська Л. М., ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ	118
Колб Р. О., ПРО ЗМІСТ ОБОВ'ЯЗКІВ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБА- ВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ	125
Кузнецов М. Г., ВІКТИМОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ЖЕРТВИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА, ЩО Є НЕБЕЗПЕЧНИМ ДЛЯ ЖИТТЯ	136
Кузь І. І., ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ТА УСТАНОВ ВИКО- НАННЯ ПОКАРАНЬ З РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ	145
Махніцька К. Г., ЗАБОРОНЕНІ ДЛЯ ВИКОРИСТАННЯ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ПРЕДМЕТИ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА	154
Халавка В. І., ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАОХОЧУВАЛЬНИХ ТА ЗАБО- РОННИХ ЗАХОДІВ У ДЕРЖАВНИХ І ПРИВАТНИХ КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ	162

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Кріпак А. А., НОВИЙ ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬ- НІСТЬ»: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ?	172
--	------------

РЕЦЕНЗІЇ

Бараш Є. Ю., АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПИТАНЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ПРАВОВІДНОСИН	181
--	------------

Трибуна молодого вченого

Ткаченко Д. В., СПІВВІДНОШЕННЯ ВІДСТОРОНЕННЯ СУДДІВ ІЗ СУМІЖНИМИ ПРАВОВИМИ КАТЕГОРІЯМИ	185
---	------------

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

- Ye. Butyrin,**
CHANGES IN THE LEGAL REGULATION OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN
THE LEFT-BANK UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF TSARIST
AUTOCRACY (18TH–19TH CENTURIES) 18
- P. Isakov,**
EDUCATIONAL PROCESS IN THE CORRECTIONAL-LABOR SYSTEM OF THE
USSR IN 1923 28
- O. Sokalska,**
THE GENERAL PRISON DEPARTMENT OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE
PORTRAITS OF ITS CHIEFS (TO ITS 140TH ANNIVERSARY) 54

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

- N. Zolotareva,**
TOPICAL ISSUES OF PROVIDING ADMINISTRATIVE SERVICES TO LAW
ENFORCEMENT BODIES 61
- S. Kiz,**
GAPS OF THE ADMINISTRATIVE LEGISLATION, WHICH NEGATIVELY
INFLUENCE THE ACTIVITIES OF THE SPECIALIZED ANTI-CORRUPTION
PROSECUTOR'S OFFICE 73

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

- A. Shevchenko, Yu. Biba,**
PERIODIZATION OF CHANGES IN CRIMINAL EXECUTIVE LEGISLATION ON
THE IMPLEMENTATION OF PENALTIES AS WAYS INFLUENCE IN UKRAINE
IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE 81
- L. Shumna,**
PROBLEMS OF ACCESSION OF LABOR RIGHTS OF PROCEEDINGS IN
UKRAINE IN CONFORMITY WITH EUROPEAN STANDARDS 96
- O. Mykhailyk,**
CONCEPT AND STRUCTURE OF CRIMINAL-LEGAL VIOLENCE IN PENAL
INSTITUTIONS 103
- V. Popko,**
PRINCIPLES OF INTERNATIONAL STATE COOPERATION IN PROVIDING
MUTUAL LEGAL ASSISTANCE IN TRANSNATIONAL CRIMINAL LAW 117

L. Duchiminska, ACTIVITIES PRINCIPLES OF THE PENSION FUND OF UKRAINE AS THE CRIME PREVENTION SUBJECT	124
R. Kolb, ON THE NATURE OF THE DUTIES OF PERSONS SENTENCED TO PUNISHMENT IN THE FORM OF DEPRIVATION OF THE RIGHT TO HOLD CERTAIN POSITIONS OR ENGAGE IN CERTAIN ACTIVITIES IN THE BANKING SECTOR OF UKRAINE	135
M. Kuznetsov, VICTIMOLOGICAL PORTRAIT OF THE VICTIM OF THE DOMESTIC VIOLENCE, WHICH IS DANGEROUS FOR LIFE	143
I. Kuz, LEGAL REGULATION OF THE INTERACTION PENAL INSTITUTIONS WITH RELIGIOUS ORGANIZATIONS	153
K. Mahnitska, THINGS, WHICH ARE PROHIBITED FOR USE IN THE PLACES OF DEPRIVATION OF LIBERTY: CONCEPT, ESSENCE AND SOCIAL DANGER	160
V. Khalavka, IMPROVING THE QUALITY OF INCENTIVE AND PROHIBITIVE MEASURES IN PUBLIC AND PRIVATE PENITENTIARY INSTITUTIONS	170

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION, OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES

A. Kripak, NEW LAW OF UKRAINE «ON OPERATIVE-SEARCH ACTIVITY»: WILL IT BE ADOPTED?	180
--	------------

REVIEWS

Ye. Barash, RELEVANT STUDY ON THE PROSECUTION ACTIVITIES AS A PARTICIPANT OF CRIMINAL AND EXECUTIVE LEGAL RELATIONS	181
--	------------

YOUNG SCIENTIST PLATFORM

D. Tkachenko, POSTGRADUATE STUDENT OF THE DEPARTMENT OF LABOR LAW AND SOCIAL SECURITY LAW, TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV	190
---	------------

ЖУРНАЛ
JOURNAL



ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 1(7)/ 2019

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 1(7)/ 2019

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Сокальська О. В.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.
Технічний керівник
Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових, редагованих макетів в друкарні ФОП «Кандиба Т. П.»	Підписано до друку 29.06.2019. Формат 60х84/8. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 22,32 Наклад. 120 прим. Зам. № 0508
--	--

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 5263
від 20.12.2016.

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24